

vigilia

Adriaan Peperzak

Van-e jövője múltunknak?

Morel Gyula

**A változó értékektől
a transzcendenciáig**

Csengey Dénes novellája

Rónay László

Tóth Árpádról

Vajda Endre tanulmánya

Szergij Bulgakov

Vallás és filozófia

Teréz anya Budapesten

Bisztray Ádám, Czigány György
és Deák László versei

1986/10

Mindszent havában (Tarjányi Zoltán)	721
BISZTRAY ÁDÁM: Közelebb vagyok (vers)	722
ADRIAAN PEPERZAK: Van-e jövője múltunknak? (Hartai Éva ford.)	723
MOREL GYULA: A változó értékek világából a transzcendencia felé	732
KAMARÁS ISTVÁN: Emberségünk ezer emberkép tükrében	739
RÉVI JUDIT: Ember embernek embere	745
CZIGÁNY GYÖRGY: Portré (vers)	747
MEZŐ FERENC: Sárbanragadt üdvözülés	748
DEÁK LÁSZLÓ: a fiú; gelasius; sűgva (versek)	749, 781
CSENGEY DÉNES: Szép szerelmes novella	750
VERES ANDRÁS: Értékfelismerés az irodalomértelmezésben	753
RÓNAY LÁSZLÓ: „... tied az én harcom” (Tóth Árpád)	758
VAJDA ENDRE: Öröktűz	767
TÖRÖK ENDRE: Szergij Bulgakov	774
SZERGIJ BULGAKOV: Vallás és filozófia (Baán István ford.)	775

MAI MEDITÁCIÓK

SZENNAY ANDRÁS: A teológus mai feladatai	782
--	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

Teréz anya Budapesten (L. L.)	785
-------------------------------------	-----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Frenkl Róberttel (Sz. G.)	790
---------------------------------	-----

HIT ÉS ÉLET

Szentképek és szent képek	793
---------------------------------	-----

NAPLÓ

Irodalom Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1929–1945 (R. T. O.)	795
Újhold-Évkönyv 1986/1; Zolnay László: Hírünk és hamvunk; Kálnoky László: Hőstettek az ülőkádban (R. L.)	795
Néprajz Petrás Ince János és a moldvai magyarok (Virt László)	797
Haza és nagyvilág (Mérleg; Katolikus Szemle; Szolgálat)	799
Levelek – válaszok	800

A címlapon Gerhard Marcks szobra.

A hátsó borítón Teréz anya képe (Bágya Ferenc felvétele)

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szerkesztő: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Geza igazgató

Készítő: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Taskaszám: 86/62281 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés Budapest V Kossuth Lajos u. 1. Telefon 173-933, 177-246. Postacím 1364 Bp Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi arusítás Vigilia Kiadóhivatala Utcán át arusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma OTP 37-343-VII – Külföldön terjeszti a Kultúra Kereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7 sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft, 1/2 évre 160,- Ft, 1/4 évre 80,- Ft egyes szám ára 26,- Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12-2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZUNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

MINDSZENT HAVÁBAN

Doráti Antal az ötvenes években a Minneapolis-i Szimfonikusok karnagyaként egy közel-keleti hangversenykörutat vállalt. Az előkészület során – amerikai zenekar először turnézott a világ azon részén –, mikor elpróbálták az illető országok nemzeti himnuszát (Libanon, Szíria, Irak, Irán), észrevették, mily gyatra hangszerelésűek azok, mennyire alkalmatlanok, hogy egy nagy szimfonikus zenekar megszólaltassa őket. Elkészítettek hát egy új, csillogó hangszerelést, amelyek már zengve szóltak. Ezek a ráadások lettek a legfőbb ajándék. Ahogy Doráti írja: „A túra, amint már az amerikai kultúrtörténelem feljegyezte, páratlan sikert aratott, sok beszéd és írott kommentár tárgya lett. Az igazság azonban az, hogy alig volt szükségünk rá, hogy a műsorainkat eljátsszuk. Ezt megtettük, minden esetben, ám koncertjeink első két percében, a nemzeti himnuszok előadásával már biztosítva volt a siker. Közönségünk mindenhol elragadtatottan, megbabonázva, kidülledt szemekkel hallgatta őket, mintha a hetedik mennyországban volnának. Ezek az országok akkor még egészen fiatalok voltak, nemzeti öntudatuk frissen ébredezett, himnuszaiuk még nem váltak hivatalos ceremóniák rutin-kellékévé, hanem országuk élő dalai közé tartoztak. És nagy létszámú, kiváló szimfonikus zenekar előadásában most szólaltak meg először. Ez lett a turné igazi szenzációja, ez volt az igazi ajándék, amit nekik vittünk.” A rejtett értékeket csillogóan kibontakoztatva s visszaadva mindezt az eredeti tulajdonosnak: ez az igazi ajándékozás.

Isten bennünket is hasonló módon ajándékoz meg a szentek által. Saját életünket, saját értékeinket, saját emberi mivoltunkat látjuk öbennük, megemelve, krisztusivá nemesítve. Ők saját, a mienkhez hasonló, öröklött és szerzett jellemvonásaikra rajzolták rá az állhatatosság küzdelmével a Megváltó arcvonásait. Öbennük valóban rácsodálkozhatunk, hogy a kegyelemmel együttműködve mire képes az ember. A dicsfényt kiérdemelteek ők, akik az emberit létértékében tudták megnövelni, s ezért példaképeink is.

A szentek, mindamellet, hogy megszámlálhatatlan sokaságukkal (Jel 7, 9–10) minden emberi állapotot és helyzetet a krisztusi fénnel ragyognak be, nemcsak „állócsillagok”, hanem dinamikus segítőtársaink is: közbenjárnak értünk. Erről is van hívő tapasztalatunk. Utaljunk most egy másik nagy, magyar származású muzsikuss példájára. Cziffra György már világhírű zongorista volt, amikor megvásárolt a Párizs környéki Senlisban egy romos templomot. Koncertkörútjai minden jövedelmét ennek restaurálására fordította, ám a munka lassan haladt. „Ebben az időben Párizsban laktunk. A dolgozósobám – ahol két hangverseny között gyakoroltam – ablaka a lakónegyed templomára nyílt. Egy este, munka után nem mentem el szokás szerint az esti ájtatosságra, de később benéztem néhány percre a templomba, hogy ott magamba szálljak. Szükségem volt arra, hogy imádkozzak és eltöprengjek. Odahaza újabb halomnyi számla várt, annyi nullával, hogy felnyögök, ha csak rágondolok. Hívó vagyok, és általában nem imádkozom soha másért, mint az enyéim egészségeért és boldogságáért. De ezen a napon Szalézi Szent Ferencet, a templom védőszentjét arra kértem, adjon erőt a további munkára, mert ha csoda nem történik, nem tudok eleget tenni a vállalkozás fojtogató, egyre súlyosabb követelményeinek... Amikor hazaértem, Soleilka különös újsággal fogadott. Valaki távollétemben telefonált, hogy közölje, birtokában van két régi gyönyörű színes üvegablak, abban a méretben, amire nekünk szükségünk lenne a helyreállítás után. Ajándékba akarja adni ezeket az

ablaktáblákat... Elmentünk megnézni őket, csodálatosak voltak. Az egyik ablak Magyarországi Szent Erzsébetet ábrázolta, a másik Szalézi Szent Ferencet. – Mégiscsak különös – mondta Soleilka, mikor már hazafelé mentünk –, hogy véletlenül éppen egy olyan ablakra akadtunk, amely Magyarországi Szent Erzsébetet ábrázolja... És Szalézi Szent Ferencet – mormogtam elgondolkodva... Ezek után az események gyorsan követték egymást. Százzámra jelentkeztek az alapítványhoz hozzájárulni akarók." Azóta már a világ egyik hangversenycentruma Senlis felújított temploma, mely annak a Liszt Ferencnek a zenéjét apolja mindenekelőtt, akinek Szent Erzsébet legendája című oratóriumát, a szerző vezényletével, először éppen a Szalézi Szent Ferenc-templomban mutatták be.

Mindszent havának gondolatához tartozik a szentek egysége is. Mert az élő és az elhunyt (azaz a másvilágon élő) hívek egy titokzatos közösséget alkotnak, Jézus Krisztusban egymásért könyörögnek, szolidaritást vállalnak. A küzdő egyház (akik a földön a hit harcát vívják), a szenvedő egyház (akik az idő és a tér kategóriájából kikerülve egy tisztuló, tökéletesedést szolgáló folyamat részesei), és a diadalmas egyház (a beteljesedést kiérdemeltek, a szentek) tagjai Krisztus Misztikus testét együttesen formálják. A szentek azzal, hogy magukra öltötték Krisztust, a Krisztus-követés realitását igazolják. Azt, hogy a mi talentumaink is természetfölötti fényt kapnak, ha bele tudunk simulni a nagy harmóniába, Isten üdvözítő tervébe. Személyes hivatásunkat kell megtalálnunk, személyes munkával krisztusivá nemesítenünk, s akkor nekünk is megadatik a személyes beteljesedés. S akkor tiszta, fényesen hangszerelt és diadalmas hang leszünk mi is az Isten énekében.

Tarjányi Zoltán

BISZTRAY ÁDÁM

Közelebb vagyok

Közelebb vagvok hozzád,
egy idő óta újra hallom szolításod a sötétből,
a lándzsa és lovas szent nyelven kiáltva értem
a sárkány agaskodó torka mellől,
bajvívásnak vege nem lehet.
Egy idő óta felelem
süket és tékozló napjait volt életemnek.
Magamnak hazudtam szelíd patakokban csondet,
magvarázatokra és kibúvókra volt szükségem,
összezsendeztem, magas kelvhekre,
magam-talalta enek zajongott bennem,
mely fényes hangod elfogta,
testverkedni hagvott ellensegeiddel.
Közelebb vagyok,
szüneteidben lélek és rend lakik.
Figyelek.

Van-e jövője múltunknak?

I

Az újkor egyik jellemző gondolata, hogy vegyük kezünkbe a világot, és szükségleteink, elképzeléseink szerint tervezzük, rendezzük, „humanizáljuk” azt. Számos ilyen kifejezés jellemzi vágyainkat, gondolkodás- és cselekvésmódunkat, bár az „újdonság” kifejezés felett talán már kissé eljárt az idő. Tipikusan modern az a gondolat, hogy a világ jövője a terveinktől függ, a terveket viszont a haladásnak kell orientálnia. Haladás, de merre? A célok, amelyek felé a modern világ elindult, nem voltak nagyon egyértelműek. A tudományos és műszaki fejlődés a nagyobb hatékonyság mellett csak fokozta a szegénységet és nyomorúságot. Az egyéni szabadság és az emberi jogok deklarálása fejlesztette a demokratikus intézményeket és szokásokat, a demokrácia maga azonban jó néhány országban szónoki fogássá vált, amelyet a régi királyoknál és császároknál is hatalmasabb, cinikus csoportok manipulálnak. Manapság még a legsikeresebb országok is óriási gazdasági és politikai problémákkal küszködnek, amelyeket nemcsak megoldani nem tudnak, de megérteni is alig. Infláció, munkanélküliség, növekvő különbségek szegények és gazdagok között, nukleáris fenyegetettség, a nemzetközi intézmények küszbönálló csődje – mindezek a tünetek arra utalnak, hogy kudarcra van ítélve az új világ megteremtése mai ismereteink, normáink és lehetőségeink alapján. A modern eszmények között ott volt az emberi szükségletek általános kielégítése és a hatalom megosztásának olyan formája, amelyben minden embert szabad állampolgárként ismernek el és kezelnek. Az eszmények és az általunk ismert valóság közötti szakadék azonban kétséget ébreszt bennünk, vajon ez a megközelítés volt-e a legmegfelelőbb útmutatás egy jobb világ felé.

Természetesen minimálisra csökkenthetjük a nehézségeket, ha azt mondjuk, hogy azok csupán egy átmeneti időszak velejárói, és hamarosan hasonló, de újabb, intelligensebb és erőteljesebb törekvésekkel váltjuk fel őket. Bízhatunk-e abban, hogy az újkori szemlélethez való ragaszkodás kivezet bennünket a jelenlegi zsákutcából? A futurológia nemrégben világosan kifejezésre juttatta ezt az optimista álláspontot. Tétélei megegyeznek a régi Bacon- és Descartes-féle elvekkel: hogy a jövő előre kiszámítható, s nem más, mint az újkor tudományos és műszaki távlatainak felnagyított képe. A futurológia azonban általában figyelmen kívül hagyja azt, hogy a mi kultúránk már rádöbrent az újságokban naponta emlegetett gazdasági és politikai válságoknál sokkal alapvetőbb válságra. Az elmúlt évszázad során jelentősen fölerősödtek azok a hangok, amelyek az életünket irányító „értékek” válságáról beszélnek. Marx, Nietzsche, Freud, Kafka, Joyce, Thomas Mann, Becket, Ionesco és sokan mások megpróbálták megfogalmazni azt, amit egyre többen éreznek: a nyugati társadalomban és kultúrában megjelenő eszmények, célok, normák, törekvések elavult és elkopottatott voltát. Tartósan szenvedhetünk az unalomtól, ürességtől, depressziótól bizonyos hagyományos élvezeti formák létezése ellenére. Ha a válság, amelyet ez az érzés kifejez, átmeneti – és remélnünk kell, hogy az –, semmiképpen nem tudjuk megszüntetni alapvető társadalmi és kulturális változtatások nélkül.

Ezzel a diagnózissal kapcsolatban gyakran halljuk az ellenvetést, hogy a mi hibánk, ha nem érezzük magunkat otthon saját világunkban. Nietzsche, Van Gogh, Trakl, Kafka, Picasso, Joyce, Becket – így szól az ellenvetés – mindnyájan beteg, neorotikus

vagy bolond emberek voltak. Pszichológiai problémáik miatt nem tudták a világot olyannak elfogadni, amilyen. Kritikájuk nem azt leplezte le, hogy zsákutcába jutott az újkori kultúra, hanem csak bizonyos nehézségekre mutattak rá.

„Korunk”, „a jelen”, „a jelen helyzet” – ezek valóban félreérthető kifejezések. Különböző fajú, nemzetiségű, történelmű és kultúrájú emberek millióinak helyzetére vonatkoznak. A kifejezések akkor is kétértelműek, ha csak „a nyugati társadalom aktuális helyzetére” vonatkoztatjuk őket. Vajon a ma létező összes vélemény, eljárás, áramlat, irányzat, divat alkotja a „jelent”? Kiket tartunk „korunk” legjobb képviselőinek? Vajon a nyugati világban ma mindenki egyformán jogosult arra, hogy kortársnak nevezzék? Vagy mondjuk azt, hogy vannak „konzervatívok”, „reakciósök”, „fundamentalisták” vagy „tradicionalisták”, akik a múltból maradtak itt, míg mások azt fejezik ki, ami a huszadik század második felében valóban történik? Vannak-e olyanok, akik inkább kortársaink, inkább „jelen” vannak, mint mások; akiknek maiságához nem fér kétség?

Ha elfogadjuk, hogy egyes művészek a többieknél jobban kifejezik korunk szellemét, már ki is választottuk azt a perspektívát, amelyből a helyzetünket szemléljük. Például, ha egy bizonyos fajta zenét „hagyományosnak”, egy másikat „avantgardnak” nevezzük, ezzel kifejezzük azt, hogy az előbbi a jelenbe átnyúló múlthoz tartozik (ami meg is maradhat még sokáig), az utóbbi pedig elindítja azt a jövőt, amely már elkezdődött. A jelent tehát úgy tekintjük, hogy megvan benne mind a múlt, mind a jövő. A „múlt”, „jelen” és „jövő” megjelölések azonban így módon különböznek szokásos kronológiai jelentésüktől.

A művészet konzervatív formáit egyfajta pusztuló valóság tüneteinek tekinthetjük. Bár örülhetünk annak, hogy megpróbálják tovább éltetni a múltat – amikor konzervatívnak nevezzük őket, értékelünk is: nem a jövő felé mutatnak, hanem a már tovatűnt és fel nem támasztható életlehetőségek mellett tanúskodnak, néha nagyon szépen. Az ilyen művészi alkotások azonban ritkán hitelesek, mert mindazok az összefüggések, amelyekkel együtt érthetők lennének, már szintén a múltba merültek. Utánzatnak érezzük őket, mert nagy a távolság a jelen és a kor között, amelyben még „normálisnak” vagy „természetesnek” tekinthettük volna őket. Persze az utánzatok is érdekesek lehetnek, és mondhatnak valami újat, valami hiteleset, például amikor ironikus távolságtartással vagy bizonyos nemes nosztalgiával tekintenek vissza a múltra.

Avantgard művészetről, „progresszív” politikáról vagy ígéretes filozófiai megközelítésről beszélünk, amikor a kulturális élet olyan újjáéledését szeretnénk látni, amely meghatározza gondolkodásra, érzésre, érzékenységre, szeretetre való képességünket. Ha ilyen érdeklődés motiválja a jövő felé fordulásunkat, nem választjuk el a pusztán leíró perspektívát az értékelőtől; inkább vágyaink és reményeink fényében próbáljuk megvilágítani a jelent. Mivel kívánjuk és reméljük, hogy megfelelő, érdekes, szép, sőt csodálatos jövő támad majd a jelenből, keressük ennek a jövőnek a jeleit és forrásait. A reményt és a vágyakozást azonban mindig félelem kíséri. A félelem és a remény szemszögéből nézzük a jelent, mint egy bizonytalan, de szükséges jövő kezdetét. Elemzésünk ilyen szemlélettel szükségképpen a tényszerű megfigyelések és egyéb fontosnak tartott elemek keveréke lesz; ezek feltárása minden bizonnyal az érdeklődők megelégedésére szolgál.

II

Korunk jellemző vonásait nem lehet a jelen keretek között kimerítően leírni. Csúpan néhány jellegzetességre szeretnék rámutatni a művészet, a politika és a moralitás példáinak segítségével.

A kortárs művészet a neoklasszicizmus és – az én elnevezésemmel – a kísérleti primitivizmus véglelei között mozog. Az utóbbi esetben úgy érezzük, hogy eljutottunk a végső határig, és kimerültek a hagyományos művészet lehetőségei; ez az érzés jelentkezik próbálkozásainkban, hogy mindent újrakezdjünk a színek, vonalak, formák, hangok, szavak, mondatok, textusok legkezdetlegesebb kombinációinak segítségével. A festék, a fa, a papír, a hang kísérleti alakzatainak megjelenítése, amelytől a szerző valamiféle választ vár, csak felerősíti ürességünket és hiányérzetünket. Színeknek, vonalaknak, dolgoknak majdnem mágikus ereje van. Hadd „beszéljenek”. Már nem a művész által elképzelt belső terv vagy kép kifejeződései, inkább rejtvények, amelyek saját magukat formálják a művész szeme, füle vagy keze által.

Ami a másik végletet illeti, ott olyan művészekkel találkozunk, akik a klasszikus művészet szép eredményeit viszik tovább. Műveik idézetekből állnak, de az a mód, ahogyan távoli alakokat, szövegeket, dallamokat idéznek, rádöbrent bennünket arra, mennyire régiek ezek, mennyire a múltunkhoz tartoznak – egy csodálatra méltó és még mindig elragadó múlthoz, amelyben azonban többé már nem tudunk élni. Csak úgy közelíthetünk hozzá, ha megpróbáljuk magunkévá tenni, mint egy régiséggyűjteményt, hogy a szegényebb jelenben felhasználjuk.

Az experimentalizmusban és a neoklasszicizmusban a jelen két oldala mutatkozik meg. A múlt a mi gazdagságunk: élvezetes és lelkesítő örökség – de már nem tudunk igazán benne élni. A jelen viszont pusztaság. Nem vagyunk elég gazdagok és magabiztosak ahhoz, hogy alkotni tudjunk, de remélve, hogy még lesz jövőnk, hebegünk, dadogunk, s kísérletezünk egy-egy igazi mű alapelemeivel.

A helyzetünket jellemző kifáradás egy másik jele az, hogy jó néhány művész – a tömegkommunikációs eszközök támogatását élvezve – vég nélküli bevezetőket írogat művei értelmezéséhez. Ha a keletkezés körülményeinek és az üzenetnek a szóbeli magyarázata átveszi magának a műnek a helyét, tudjuk, hogy a művésznek nincs „mondanivalója”. Annak lehetőségéről kapunk csupán reflexiókat és némileg önelentmondó magyarázkodást – valódi művészet helyett.

*

Vajon erkölcsi, politikai, vallási helyzetünk is annyira megrendítő, mint a művészeté? Talán tudunk valamiféle választ adni erre a kérdésre, ha a következő jellegzetességekre figyelünk: a *demokrácia* idealizálására és a *nemiség* mai felfogására.

Az újkori demokrácia születését nem lehet elválasztani a nemzetállam létrejöttétől. Elsődlegesen az az igény jelentette a demokratikus eszmét, hogy az egész nép, így a nemzet minden egyes polgára kivétel nélkül vegyen részt a közösség kormányzásában. A nép szuverenitása és az osztályok egyenlősége kezdettől fogva szorosan kapcsolódott a nacionalizmushoz és valamiféle hazafias „testvériséghez”. Amikor minden egyes polgár jogait hangsúlyozták a tizenhetedik és tizennyolcadik században, és a legprogresszívabb államok alkotmányaiba bevették az emberi jogok törvényeit, a Hobbes-, Locke-, Rousseau- és Kant-féle politikai teoretikusok központi problémája az egész nemzet és az azt alkotó egyének jogai közötti feszültség lett. Mindaddig, amíg az egyének úgy érezték, hogy nemzeti kultúrájuk szokásai, értékei, eszméi egyé-
sítik őket, jogaik nem veszélyeztették az állam alapjait. Létezett egy alapvető közmegegyezés, amely összetartotta a különbségeket. Mikor azonban az idegen kultúrák folyamatos felfedezése és a történelem tanulmányozása létrehozta a korunkra jellemző kulturális relativizmust, egyre kétségesebbé vált, vajon a „nemzet” vagy „állam” kifejezések valóban igazi közösségeket jelentenek-e. A polgárok még mindig közös otthonuknak tekintik-e országukat, sajátjuknak érzik-e annak életét?

Az egyénekre vonatkoztatott emberi jogok eszményét egyre inkább úgy értelmezték és gyakorolták, hogy mindenkinek legyen lehetősége megválasztani azokat a célokat, amelyekért élni akar. Az emberi méltóság sérthetatlenségének nagy elve, a rab-szolgák, nők, gyermekek ebből következő felszabadítása megalapozta az emberi élet szélsőséges privatizálását, fenyegetve ezzel a társadalmi élet legmélyebb gyökereit. Valójában a nyugati kultúra elmúlt gyakorlata makacsabb, mint mai értelmezései. Például, ha egy nemzetet támadás ér, az emberek többsége felfedezi magában a hazafiasságot. Vannak azonban tünetek, mint a nemzeti politika iránti növekvő közömbösség, a katonai szolgálatot megtagadók növekvő száma és a saját külpolitika egyre átfogóbb bírálata, amelyek a nemzeti közmegegyezés gyengülését mutatják.

A tizenharmadik és kora tizenkilencedik század társadalomfilozófusai úgy gondolták, hogy az állam alapját képező közmegegyezés végső soron a minden polgár osztályrészét képező emberi ész terméke. Tehát ha az emberek követnék *igazi* vágyaikat, akkor nem önkényes kívánságaik, hanem racionális akaratuk irányítaná őket, vagyis a *gyakorlati ész*. Ez az akarat vagy ész volt az ember igazi lényege, és ezáltal a minden embert egyazon társadalmi teljességben tömörítő egyesítőerő. Az ész nemcsak egyesítette az embereket, hanem boldoggá is tette őket. Egy racionális, szabad és boldog nép ígérete volt az az ösztönzőerő, amelyért az emberek készek voltak szeretni és védelmezni hazájukat.

A mai kor már elvesztette az ilyen látomásba vetett hitét. Sem a társadalmi jólét, sem az újkori demokráciákon belül és kívül található nyomorúság nem felel meg a boldogság ígéretének. Az ész elvesztette csábító erejét. Alig fogjuk fel, mit értettek rajta a klasszikus filozófusok, és túlságosan realisták vagyunk már ahhoz, hogy elhiggyük, vele át tudjuk hidalni hit- és meggyőződésbeli különbségeinket. Alapvető magatartásformánk általában megfelel spontán szükségleteinknek és hajlamainknak, vagyis azon tendenciáknak, amelyek révén az egyén elhatárolja magát másoktól, és kizárja azok igényeit. „Az egyik ember kenyere a másiknak halála.” Ha én bizonyos árucikkkel kielégítem alapvető szükségleteimet, másnak már nem jut ugyanannyi – ugyanabból. A hiányok világában ez szükségszerűen konfliktusokhoz vezet. Igényeink kizárólagos volta ellen olyan jelenségek alapján is érvelhetünk, mint a nemi együttlét. Nem esik-e egybe az egyik partner szexuális kielégülése a másikéval? Erre még visszatérek majd, és megpróbálom bebizonyítani, hogy még ezen a téren sem egyesít, inkább elválaszt az egyéni igények szemszögéből történő értelmezés.

Ha pusztán szükségleteink alkotják az egyéni választások tartalmát, akkor választásaink nem egyeztethetők össze egyértelműen. Akkor a társadalom nem más, mint az egyéni utak véletlenszerű eredménye. Ha ragaszkodunk az emberi jogok elvéhez, akkor csak egyetlen negatív szabály marad: Ne gátolj másokat abban, hogy azt tegyék, amit te teszel. Mindenkinek jogában áll, hogy spontán szükségletei és vágyai szerint viselkedjék.

A közmegegyezés érdekében történő általános önmérséklés azonban olyan nem individualista hozzáállást igényel, amely garantálja a javak és a lehetőségek igazságos elosztását a társadalmat alkotó egyének között. Egy ilyen társadalom politikai struktúráit az egyéni igények alapján összehangolt egyéni választások szükségessége határozza meg. De mit tehetnek a vezetők, ha hiányzik az a mérce, amely eldönti, mikor méltányos, igazságos vagy egyszerűen csak jó egy bizonyos összhang? Ha – mint a kapitalista jellegű társadalomban – elsősorban a szerzett jogokat és javakat védelmezik, akkor elhanyagolják a szegények és gyengék igényeit. Ha – mint a szocialista elméletekben – minden polgárnak megpróbálják a jogok és a jólét egy alapvető hányadát biztosítani, még mindig felmerül a kérdés, vajon az alapvető szükségletek kielégítése elegendő alap-e egy emberséges társadalom számára. Ha a kérdésre

adott válasz negatív, akkor meg kell találnunk a kulturális és nevelési célok olyan általános mércéjét, amelyet az államnak támogatnia és védelmeznie kell.

Mint már említettük, társadalmainkat valójában még mindig erőteljes értékrendszerek tartják össze, megvédve azokat a teljes széteséstől. De meddig tartanak ki ezek a rendszerek? Például az abortuszra vonatkozó mai statisztikák bizonyítják, hogy az elmúlt társadalmak egyik legmélyebb meggyőződése, mely szerint az emberi élet szent, áldozatul esett annak a mai igénynek, hogy minden ember elsődleges joga a kényelmes magánélet. Ugyanakkor törvényeink elnézőbbek a gyilkosokkal, mint bármelyik előző társadalomban. Az emberi magzat eltávolítását általában nem tartják bűnnek, míg egy gyilkos kivégzését sokan barbárságnak tekintik. A hagyományos álláspont mellett megszületett egy új, mely szerint csak a már világra jött emberi életet kell abszolút mértékben tisztelni, még akkor is, ha az emberek maguk nem sok tiszteletet mutatnak egymás élete iránt.

Ha teljesen eltűnik az általános egyetértés a társadalmi és kulturális célokat és értékeket illetően, egyéni választásaink egyetlen célja a spontán igények, indíttatások, kívánságok, vágyak kielégítése marad. A döntéseket irányító elv már nem egy „racionális” vagy „általános érvényű” (vagy „általánosítható”) cél lesz, amelyhez alkalmazkodik az indítékoknak, inkább maguknak az indítékoknak a kielégítése. A kielégítések pedig az örömök különböző fajtáit jelentik: munka, zene, tánc, szex, kábítószer stb., és ízlés dolga, hogy az élvezetek közül melyiket részesítjük előnyben. A teljesen privatizált társadalomban az életet a hedonizmus irányítja, bár nem feltétlenül különféle szenvedélyek révén, mert fontos különbség van a jó ízlés és a megszállottság között.

Nagyon kétséges, hogy a hedonizmus összeegyeztethető-e a közösségi magatartással. Az örömök hajszolása együtt jár a magánéletbe való visszavonulással, a politikai közömbösséggel és a társadalmi érdeklődés csökkenésével. Ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a hedonizmusnak hódoló emberek politikával foglalkozzanak, mint kellemes hatalmi játékkal, de nem valószínű, hogy indítékaikat össze tudják kapcsolni a „közjó” iránti komoly elkötelezettséggel.

A kultúránkat átható privatizáció egyik nagyon jó példája az új nemi erkölcs. Tagadhatatlan, hogy a nemiség elsődlegesen társadalmi jelenség. A nemek különbségét és a mások születése és növekedése felé mutató természetes kapcsolatukat csak úgy értelmezhetjük, mint az atomjaira bomlott társadalom alkotóelemeit. Megdőbbentő kulturális tény, hogy századunk köztudatában ez az igazság kétségesse vált.

A nemiség modern felfogásának fejlődésében két változatot lehet megkülönböztetni. Először: a szerelem romantikus felnagyítását mint két szerelmes minden más annyira kizáró egyesülését, hogy a gyermekek jelenléte is tönkreteszi annak intimitását. Másodszor: a nemi különbség eltávolítását a szexualitás lényegéből. A romantikus szerelem ünneplése, amelyben a gyermekek nem jelennek meg mint lényeges elemek, nemcsak rengeteg regényben és versben jelenik meg Nyugaton és Keleten egyaránt, hanem a családon kívüli szerelmi kapcsolatokban is. A férfiak és nők alapvető egyenlőségének legújabb kori felfedezése leleplezte azt az igazságtalanságot, hogy kultúránk sokkal könnyebben el tudta fogadni a férj házasságon kívüli kapcsolatait, mint a feleségét. A női emancipáció ebben a tekintetben is megerősítette a nők egyenlő jogait. Ma a férfiak és nők egyaránt úgy élik át a nemiséget, mint legbensőbb érzéseik kifejezési módját egy szabadon választott szerelmi kapcsolatban. A nemi életet nem pusztán természetes szükségletnek tekintik, hanem az emberi önkifejezés egy bensőséges viszonyban megjelenő legkonkrétabb formájának.

A férfiak és nők egyenlősége nem szünteti meg a nemi különbségeket, de a természetesség háttérbe szorítása az első lépés a további kiegyenlítődés felé. Ha a szex alapvető lényege a kölcsönös szerelem, a szerelem pedig nem más, mint egy közös

meghittség élvezete, akkor a szex és a szerelem jelentése kétféle módon is tovább szűkíthető. Először is, az ember nem azért fog egy meghitt kapcsolatra törekedni, hogy partnerének életében részt vállaljon, hanem hogy saját maga találjon szeretetet, védelmet, otthont. Ez a tendencia narcisztikus önimádatná fajulhat, vagy rosszabb esetben az élvezet hajhászásává. Másodszor, maga a nemi különbség is elveszti jelentőségét. Ha a nemi élet lényegi jelentése a kölcsönös önkifejezés egy szabadon választott szövetségben, akkor annak homoszexuális változata nem sokban különbözik a heteroszexuális kapcsolattól.

Ha megvizsgáljuk azt az erkölcsi rendet, amelyet ma a magazinok és áltudományos szex-könyvek ezrei hirdetnek, észrevesszük, hogy a szexet kizárólag egyéni örömforrásnak tekintik. Dicsérik azokat, akik meg tudják sokszorozni élvezeteik számát és változatosságát: ezek az egészséges, modern, haladó emberek. Hibáztatják azokat, akik nem tudnak ehhez az új erkölcsiséghez alkalmazkodni: hadd érezzék bűnösnek magukat azért, mert még mindig tabukban hisznek, és elárulják az egyetemes boldogság törvényét.

A nemiség mint a homogén és steril hedonizmus egyik formája természetesen illuzórikus. Senki sem hisz igazán a magazinoknak, mert mindenki többre vágyik az élvezetek sorozatánál. Hogyan tagadhatnánk, hogy keressük a barátságot, a nagylelkűséget, a valakihez tartozás érzését, bizonyos misztikumot, a csodálatos jövőt és így tovább! Ha a nemiség élményét csak mint egészségügyi, kikapcsolódási, kielégülési szempontot vetjük fel, valami azonnal hevesen tiltakozik bennünk. Ugyanakkor ezek a szempontok magyarázhatják az unalom és kiábrándulás érzését. Nem járnak-e ezek is együtt az új erkölcsöt jellemző ismétlődéssel?

A kép, amelyet itt megrajoltam, karikatúra – mint ahogy az élvezetek apostolai is csak karikatúrákat nyújtanak. Mutatja azonban azt a végső határt, amelynek irányába az autonómia, az önmegvalósítás és az egyenlő jogok igazán mai elvei fejlődhetnek, ha csak az egyéni választások és spontán indíttatások törvénye szabályozza őket. Érthető, hogy az értékek privatizációja széles körű hedonizmushoz vezetett. Mert ha a nemiség lényege minden normatív erejét elvesztette, akkor milyen céljaink lehetnek azon kívül, hogy a lehető legteljesebben és legalaposabban kielégítsük leg-sürgetőbb szükségleteinket?

*

Életünk és kultúránk más összetevőit hasonló módon elemezhetnénk. Ilyen például vágyakozásunk vagyona, társadalmi elismerésre, érzelmre, kikapcsolódásra, beszélgetésre, játékra, művészetre stb. Azonban a mai kor minden elemzésében két fő tendenciát találunk: 1. egy hagyományos, a múlt kereteinek jobban megfelelő életforma csendes továbbvitelét; 2. különálló egyének „anarchikus” küzdelmét, amelynek során mindegyiküknek egyedül kell megtalálnia irányító „értékeit” és „eszményeit”. Ha igaz, hogy manapság a saját élvezeten kívül semmilyen más értékmérőt nem lehet találni, akkor még mindig minőségi különbségek maradnak a választott élvezet milyenségét illetően. A minőség az ízlés kérdésévé válik. De miért jobb egyik ízlés a másíknál? Kinek az ízlése dönt az ízlések minőségének kérdésében?

III

A régi hagyományok konzervatív továbbvitelére jövő nélküli életnek tűnik, mert megszűntek mindazok az összefüggések, amelyekben természetesek voltak a hagyományos meggyőződések, szokások, értékek. Az a helyzet viszont, amelyet az utóbbi néhány száz év ún. „progresszív” tendenciái eredményeztek, siralmas. Ebben az irányban már nemigen lehet „továbbhaladni”, hiszen elértük a végső határt az emberek

saját szükségleteik és választásaik alapján való elszigetelésében. Ez magyarázza, hogy számos kísérlet történt az újrakezdésre: utópikus javaslatok, különböző forradalmak, a primitív élet „anarchikus” formái és a mai világot is átható hagyományos tendenciáknál még régebbi múlthoz való nosztalgikus visszatérés.

Azok a megújulási kísérletek, amelyek egyszerűen kihagyják vagy elfelejtik a múltat, csak rombolhatnak. Sem egy kultúra, sem egy zseniális egyéniség nem indulhat nulláról. Minden emberi újítás a történelmi múlt átformálása. Semmilyen jövő nem szabadulhat meg a múltjától. De van minden múltnak jövője?

*

A múlt halott, de mi belőle élünk. Életünk tartalma az a mód, ahogyan megéljük a szüleink és nevelőink által ránk hagyott tartalmat – ők képviselik azt a kultúrát, amelybe beleszülettünk. A múltból élünk, de nem belső távolságtartás nélkül, mert tudjuk, hogy mások vagyunk, mint azok, akik még teljesen otthon érezték magukat benne. A múltunk örökség: az emberi viselkedés, érzés, beszéd, írás, gondolkodás kipróbált mintáit nyújtja; a szépség és nemeselkűség felülmúlhatatlan példáival szolgál. Ugyanakkor teher is, mert olyan keretek és formák közé szorít, amelyekben nem férünk el teljesen; valamilyen kulturális erőszaknak érezzük, amely legmélyebb, homályos vágyainkat nem elégíti ki.

Bizonyos értelemben a jelen nem más, mint őseink életének és bölcsességének vállalása és továbbvitele, de a tőlük elválasztó távolság arra int bennünket, hogy a ránk hagyott adományt vegyük saját birtokunkba. Úgy határozhatjuk meg a jelent, mint a múlt folyamatos beépítését mai életünkbe, vagyis közvetlen és későbbi jövőnkbe, amely aztán majd újabb jövők múltjává válik.

A múlt megismétlésének egyik nem hiteles módja, ha csak eljátszunk vele, de komolyan nem vállaljuk. Egy kis kirándulás Olympiába vagy egy szép középkori kolostor meglátogatása – ezek a múltbeli kéjutazásaink tipikus példái. A komoly birtokbavétel azonban kiválasztja múltunkból azokat a lehetőségeket, amelyek még lelkesítőek és termékenyek számunkra, és a jelen alapvető igényeinek megfelelő új, eredeti életlehetőségekké formálja őket.

Amikor a jelen, múlt és jövő kapcsolatára gondolunk, fontos, hogy ne három megkülönböztethető időszakasként értelmezzük őket. Már említettük, hogy a jelen a múlt megtapasztalásának és jövőbe való átvitelének a módja. Nem tekinthetjük a múltat sem jól körülírható, lezárt időszaknak. Természetesen egy-egy kornak, mint például a barokknak vagy a romantikának, megvan a maga sajátos jellege, de jelentése nem rögzült egyszer s mindenkorra. Mindig lehetővé teszi az új értelmezéseket, amelyek segítségével jelenünk előkészítő és alkotóelemévé tesszük.

Nem minden történelmi időszak vált ebben az értelemben és ilyen mértékben múltunkká. Bizonyos fokig mi *választjuk* múltunkat/múltjainkat, amikor bizonyos történelmi formációkat vonzóbbnak és lelkesítőbbnek találunk, mint másokat. Periklész Görögországát például jó néhány későbbi kor példaadó múltnak tartotta, amely a jövő számára alkotó forrásként szolgálhatott. A középkort viszont az újkor a teljes megvetés sötétségébe számúzta, s onnan valódi nagyságának csak néhány halvány és torz vonása villanhatott fel. Amikor valamilyen előző társadalmat vagy kultúrát fontos múltként kiválasztunk, akkor szeretnénk arra ösztökélni, hogy fedje fel azokat a vívmányait, amelyek – némi átformálás után – még számunkra is rejteneek magukban lehetőségeket. A múlt elfogadása mindig nyereség, de nem lehetünk hálásak érte, ha nem fedezzük fel az örömmel fogadott valóság minden gazdagságát. Viszont hogyan tehetnénk felfedezéseket, ha nem irányít bennünket eleve valamilyen várakozás, ha legalább némi elképzelésünk nincs, mit jelenthet mindez a mi életünk számára?

Hogy fel tudjuk-e a múltban fedezni a jelen számára a mondanivalót, az attól függ, mennyire fordulunk a jövő felé, vagyis a remény egy formájától. A hála és a reménység mindig együtt jár. Nem lehetünk hálásak olyan hagyományokért, amelyek nem ígérek semmilyen jövőt. A hagyományoknak lehetőséget kell nyújtaniuk új igénybevételre, gyakorlatra, gondolatokra, új életmódra. Nincs remény azonban azok számára, akik nem képesek a befogadásra, mert az emberek nem tudnak teremteni, csak átalakítani.

A múlt várja, hogy felfedezzük és átformáljuk; olyan adomány ez, amely feladatként jelentkezik. „Dolgoznunk” kell a múltunkon, sok „energiát” kell ráfordítanunk, hogy a jövő számára felhasználható jelenné alakítsuk, s ezáltal megmentsük a végleges haláltól (például a feledés vagy megvetés miatti haláltól). Ez az átalakítás tartalmaz bizonyos tagadást. A hála és a remény között van egy bizonyos halál; az újjászületés a részleges pusztulásból fakad. A közelmúlt – az újkor – a tagadás elemét a kritikai dialektika vagy a forradalom jegyében fogalmazta meg. A régebbi múlt a negativitással kapcsolatban a megtérést, a visszafordulást és a bűnbánatot elemezte és ajánlotta. A mai kor már szkeptikus a forradalmi ígéretekkel szemben, az olyan szavakat pedig, mint megtérés és bűnbánat, szinte meg sem hallja. Ha azonban nem teremtünk új életlehetőségeket a régebbi és a közelmúlt radikális átformálásával, mindent elborít a sivárság és sötétség.

IV

Értekezésünk első és második részében megpróbáltuk több oldalról bemutatni körünket. Ez az eszmefuttatás a közelmúlt kritikai elemzését is tartalmazta – az újkorét, amely vége felé közeleg –, s többször utaltunk a régebbi, az újkor megelőző múltra, amelynek nyomait még hordozza a jelen. Elmélkedésünk, miszerint új lehetőségeket kell teremtenünk a múlt átformálásával, arra buzdít bennünket, hogy alakítsuk át életünk és kultúránk minden olyan elemét, amelyek nyilvánvalóan elvesztették életképességüket és értéküket. Korunk egyik legjellemzőbb vonása azonban éppen az, hogy úgy érezzük, a jövő megrajzolására tett erőfeszítéseink elakadtak. Már mindent elmondtak, lefestettek, megkomponáltak, kipróbáltak és gyakoroltak, mindenről elmélkedtek. Mit tehetünk még? Ugyanakkor elégedetlenek vagyunk, kiábrándultak, és halálosan unjuk az egészet.

Szép lenne, ha egyszer egy lángelme valami új életmintát találna ki a számunkra. Természetesen nem lenne része szívélyes fogadtatásban, mert furcsa elképzeléseit és magatartását legtöbbször meg sem értenénk. Elképzelhető-e egyáltalán egy ilyen lángelme? Egy-két személy megváltoztathat-e egy kultúrát? Lehet-e a jövő egyéni képzelet, gondolat, kísérlet, gesztus eredménye? A lángelme vagy a próféta mindig korának gyermeke. A próféta még a sivatagban is a megszólítottak számára ismerős elemekre támaszkodik. A nép nem várakozhat tétlenül, hanem együttműködve felelős a felfedezésekért és kinyilatkoztatásokért, amelyekben részesül. A lángelmék és a próféták megkövetelik az aktív felkészülést.

Sok próféta jelentkezett már a mi időkben is, de legtöbbször nincs semmi új mondanivalója. Vannak, akik eltűnnek az újkor automatizmusait, mások a görög vagy középkori bölcseket visszhangozzák, mások távol-keleti doktrínákat és tanításokat hirdetnek – többé-kevésbé nyugati mintára átalakított formában. Az általuk adott válaszok szinte kivétel nélkül elsietettnek tűnnek, bár tartalmazhatnak jó elemeket is, és kifejezik a megváltás utáni mélységes vágyat. Senki sem képes teljes programot adni a jövőre. Csak egyféleképpen lehet hiteles ígéretekhez és ezek beteljesüléséhez eljutni: ha speciális módon fordulunk múltunk legragyogóbb pontjai felé. Megfelelő távolságból történő elmélkedéssel és a régi elemek kísérleti újjáformálá-

sával megteremthetjük saját életformánkat. A prófétákkal, alapítókkal, klasszikusokkal való kapcsolat ugyanúgy megváltoztat bennünket, mint ahogy a gyerekek változnak, ha szüleikkel beszélnek, játszanak vagy civakodnak. Az előző társadalmak által kínált minták kritikai elfogadása olyan, mint az utópiák megalkotása, de életszerűbb és konkrétabb.

*

Van-e hát jövője a művészetnek, politikának, vallásnak, nemiségnek? Senki sem adhat konkrét választ erre a kérdésre. A nemiség, a politika stb. aktuális helyzetének minden elemzése adhat azonban némi szükségyszerű támpontot a jövőre nézve.

Amikor például azt állítottuk, hogy a nemiséget manapság privatizáló és hedonista módon értelmezik és gyakorolják, akkor szembeállítottuk azt a két ember kölcsönös egyesülésének romantikus és a családi kategória-felfogás preromantikus elképzelésével, azt sugallva, hogy megfelelőbb lenne a társadalmi, a hedonista és a szerelmi elemeket integráló nézet. A romantikus és preromantikus elképzelések egyszerű visszaállítása lehetetlen, de ezek komoly megfontolása hozzájárulhatna a nemiség új szabályainak kialakításához. A szex újkor előtti és újkor utáni erkölcszánának egyik különbsége az a felismerés, hogy a nők és férfiak radikális egyenlőségét és kapcsolatuk szabadságát olyan keretek között kell elismerni, megőrizni és integrálni, amelyek társadalmibbak és termékenyebbek, mint a modern individualizmus által teremtett karikatúrák.

Hasonlóképpen szólhatunk a politikai zűrzavarról, amelyhez a modern autonómia történeti fejlődése vezetett. A hagyományos hatalomtípusok, mint a monarchia, az arisztokratikus állam, a plutokrácia, a demokrácia stb. visszaállítása lehetetlen, nemcsak azért, mert a múlt – akármilyen dicsőséges volt is – nem ismételheti meg magát, hanem azért is – és ez az újdonság, amellyel szembe kell néznünk –, mert a világ, történelme során először, egyetlen egységgé vált. A gazdaság, a technológia, a jog, a fogyasztás, a tömegkommunikáció kölcsönösen összekapcsolta egymással az országokat, iparokat, üzleteket, piacokat, televíziós hálózatokat stb., de még a magánszemélyeket is, oly mértékben, hogy inkább világpolgároknak kezdjük magunkat érezni, mint hazafiaknak saját hazánkban. A politikai intézmények, mint a Nemzetközi Bíróság és az ENSZ, nyilvánvalóan nem felelnek meg egy egyetemes kultúra igényeinek; inkább későbbi struktúrák felé mutatnak, amelyeket még fel kell találni. Az egyik fő akadály megint csak az állam és az egyének autonómiája. Határozott késztetések és erők sürgetnek azonban bennünket, hogy alakítsuk ki a közösségi érzés új formáit. A gazdasági zűrzavar, a nukleáris fenyegetés, a szegények növekvő száma arra kötelez bennünket, hogy lépünk túl a szuverén nemzetállamok rendszerén. Az újkort megelőző társadalmak példái adhatnak némi ihletet a béke új birodalmának felépítéséhez.

Ez a jövőre való útmutatás nagyon szűkös. Bővíthető, ha elgondolkodunk lehetőségeink és lehetetlenségeink mibenlétéről és a múlt kínálta példamutató gyakorlatról és értelmezésekről, vagyis ha visszatérünk saját közel- és távoli múltunk történelmének gyökereihez. Egyik legkínzóbb fájdalomunk manapság, hogy nincs előttünk egyértelmű modell a jövő cselekedetek számára. Sok új javaslat csupán a haszontalannak bizonyult újkori nézetek felületes továbbvitele. Sem a nosztalgia, sem a modernség fanatikus eltűlése nem oldhatja meg problémáinkat. Radikálisabb élet- és szemléletváltozásra van szükség. Tudatlanságunk és tehetetlenségünk fájdalma a múltból a jövő felé haladás velejárója. Bár bizonytalanok vagyunk, hálásan és reménykedve élünk.

Hartai Éva fordítása

A változó értékek világából a transzcendencia felé

A technikai világban elvilágiasodott emberről szólva Karl Rahner egyszer a következő példával élt: Amikor egy gyerek első kerékpárjához jut, előfordul, hogy vasárnap nem megy templomba; lehetőség szerint az iskolát is kerüli, mert inkább kerékpározni van kedve. Egy idő után aztán valószínűleg rájön, hogy kerékpárral gyorsabban és könnyebben jut el a templomba és az iskolába, vagyis megszűnik számára az új technika ígérete. Ráeszmél, hogy csupán eszköz, s esetleg gyakrabban megy majd templomba és iskolába, mint azelőtt. – Eltekintve attól, hogy milyen feltételek mellett tükrözi a példa a valóságot, és hogy érvényes-e társadalmi szinten, a leírás jól rámutat arra, hogy értékelésünk milyen viszonylagos bizonyos esetekben. Az értékrendszerek változását és viszonylagosságát újabban sokféle szempontból vizsgálják. E tanulmányban szociológiai vonatkozásban elemezzük ezt a témát, majd olyan szempontokat sorolunk fel, melyek túlmutatnak az értékek viszonylagosságán.

Az érték a szociológia szemszögéből

A szociológiai elemzésben célravezető kiindulni abból a tényből, hogy a csoportokban és a társadalmakban jellegzetes rend uralkodik, és hogy ez a rend időben (például a magyar társadalom száz évvel ezelőtt és ma) és térben (például a mai magyar és a mai osztrák társadalom) különböző jellegű. Miben áll ez a rend, amelynek alapján csoportok, szervezetek, kategóriák (például városi és vidéki népesség, nők és férfiak, mérnökök és rendőrök) és társadalmak szerveződnek? Lényegileg semmi másban, mint a gondolkodásra és a külső magatartásra vonatkozó szabályokból. Ezek az elvont alaptételek konkrét kifejtésre és magyarázatra szorulnak.

Minden tudomány úgy működik, hogy tárgyakat vagy jelenségeket választ ki a mérhetetlenül gazdag és sokrétű valóságból, és azokat bizonyos szempontból elemzi és magyarázza. A szociológia szakmai érdeklődése is kiszűri a megfigyelhető valóságból azokat a tényeket, amelyek a legegyszerűbben így fogalmazhatók meg: emberek bizonyos csoportjai bizonyos időn át hasonló magatartást tanúsítanak, vagyis hasonlóan, „tipikusan” gondolkoznak, éreznek és cselekednek. Már ez a belátás is, mint még részletesebben látni fogjuk, igazi *felfedezés*, és egyben az első utalás az ember társas létének szociológiai értelemben viszonylagos voltára (ami az egyik csoportra érvényes, nem áll a másik csoportra) és változó jellegére (ma mások egy csoport tipikus vonásai, mint régebben). A kínáló példák közül hármat említünk: 1. Az ipari társadalmak gondolkodására ma jellemző a környezetvédelmi szempontok hangsúlyozása – szöges ellentétben a korai kapitalizmus időszakával és bizonyos mai nem ipari társadalmakkal. 2. Kölnben a farsang egyik napján a lakosság mérhető része a vidámság félreismerhetetlen jeleit mutatja – ami nem volt mindig így, és ma sincs így mindenhol. 3. Az egyik családban minden családtag rendszeresen ajándékot vesz annak, akinek születésnapja van, később ugyanolyan rendszerességgel áttérnek a születésnapok más formában való ünneplésére – egy másik családban ugyanakkor egyáltalán nem a születésnapokat ünneplik, hanem a névnapokat.

Mint minden tudomány, a szociológia sem elégszik meg a felfedezésekkel, hanem meg is akarja azokat magyarázni. Embercsoportok hasonló magatartásának, vagyis tipikus gondolkodásának érzésének és cselekvésének sok lélektani, gazdasági, biológiai, klimatikai stb. oka lehet. De hiányos lenne a magyarázat a szociológiai okok bevonása nélkül. Nemritkán ezek adják az egyetlen magyarázatot arra, hogy azonos biológiai, lélektani stb. feltételek mellett különböző „tipikus” magatartási formák léteznek, sőt, hogy olyan „tipikus” magatartási formák fedezhetők fel, amelyek a lélektani, gazdasági stb. törvényszerűségekkel szemben állnak. (Leegyszerűsített példa az előbbire: „azonos” olajválság után a magyarok korlátozott, a németek korlátlan sebességgel hajthatnak az autópályákon; az utóbbira: a „People’s Temple” vallási közösség kollektív öngyilkossága Jonestownban 1979-ben több mint 900 halottal.)

Különböző elméletek próbálják a szociológiai okságot meghatározni. Számomra a következő felfogás tűnik alkalmasnak: Az emberi együttélés (két személy kapcsolata, kis csoportok, társadalmi rétegek, globális társadalmak stb.) a magatartásra vonatkozó „játékszabályokból” álló rendre támaszkodik. Ez az „érvényes rend” – mely magatartási szabályok („minták”) és szabályrendszerek („szerepek” és „intézmények”) tömegéből áll – adja a viszonylag szabályos magatartási formák szociológiai magyarázatát. Más és más közösségekben más és más rend érvényes; ugyanabban a közösségben az idők folyamán az egyik érvényes rendet egy másik érvényes rend válthatja fel. Ezzel a szociológiai magyarázat síkján is elérkeztünk a társas lét viszonylagos és változó voltához. Itt azonban csupán szociológiai, tehát a megközelítés természetéből eredően részleges értelmezésre vállalkozhatunk, mivel a szociológia tapasztalati alapon álló empirikus tudomány.

Az értékek szerepe

Az értékek első, legalábbis legkönnyebben felfedezhető szerepe abban áll, hogy az emberi együttélés rendjét képező magatartási szabályok értékekből származnak, értékekből vezethetők le, vagy értékekre vezethetők vissza. Az értékek fogalmát itt általános értelemben használjuk: érték mindaz a személy, tárgy vagy elv, akit és amit valamilyen szempontból (szépség, hasznosság, erkölcsiség stb.) magasrendűnek, fontosnak vagy kíváncsún tartunk. Egyszerű példával illusztrálva: egy kávéfőző gép érték lehet számomra, mert noha nem szép, de jól működik, vagy mert noha nem működik, de különösen szép kidolgozása, vagy mert sem nem szép, sem nem jó, de szüleimtől rám hagyott kedves emlék. Élet és egészség lehet érték gazdasági vagy üzemgazdasági szempontból, de szeretetből vagy önértékből is. A közlekedési rend szabályai a villanyrendőrtől a sebességkorlátozási előírásokig elsősorban arra vezethetők vissza, hogy az illető társadalomban az élet és az egészség viszonylag magas értéknek számít. Vagy más példával: mindazok, akik a magántulajdont fontosnak és kíváncsún tartják, eljutnak az emberi együttélés egyik magatartási szabályához, a lopás tilalmazásához. Ez a példa természetesen arra is rámutat, hogy mennyire bonyolult az értékek és a magatartási szabályok összefüggése. Ugyanis a háborús frontszolgálatban kiéhezett katonák, némely afrikai társadalomnak az éhhalál szélén álló társadalmi rétegei, a jóléti társadalmak privilegizált csoportjai, de a különböző ideológiák, világnézetek és értékrendszerek képviselői is különbözőképpen határozzák meg és határolják körül a magántulajdon mint érték fogalmát; következőképpen különböző magatartási mintákat és társadalmi intézményeket (például gazdasági szabályrendszer) vezetnek le belőle.

Az értékek másik alapvető szerepe az emberek rendezett együttélésében az, hogy a társadalomban érvényes értékek maguk is a gondolkodásra és a felfogásra vonatkozó

magatartási szabályok, és mint ilyenek a társas élet rendjének lényeges alkotóelemei. Elemezzük ezt a súlyos következményekkel járó állítást, ahogy azt a szociológiai szemlélet, a tapasztalati kutatás lehetővé teszi. Először is megállapítható, hogy bizonyos értékek csupán egyes emberi közösségekben, csoportokban vagy társadalmakban „érvényesek”. Az érvényben levés ténye az értékek normatív jellegére utal, mégpedig abban az értelemben, hogy egy közösség tagjai számára nem mindegy, hogy a szóban forgó érték valóban mint érték szerepel-e vagy sem. Akármilyen értelemben is „érvényes” valamely érték egy bizonyos emberi közösségben, ez az érvényesség mindig elvárás is jelent. Mi mást lehetne azon érteni, hogy például „társadalmunkban az igazságosság mint érték érvényes”, mint hogy a társadalom elvárja tagjaitól, hogy azok az igazságosságot fontosnak és kívánatosnak ítélik, magatartási szabályait az igazságosság magasrendű értékéből vezessék le? Nincs értelme például annak az állításnak, hogy egy kis csoportban az összetartás, a szolidaritás mint érték érvényes, ha a csoport tagjai számára tökéletesen mindegy, hogy a tagok az összetartást értéknek tekintik-e vagy sem? Értelmetlen volna annak állítása is, hogy egy házaspár közösségében a hűség mint érték érvényben van, de egyik sem várja el a másiktól, hogy a hűséget értéknek, fontosnak tartsa.

Összefoglalva: valamely érték valamely emberi közösségben csak addig és csak annyiban lehet érvényes, ameddig és amennyiben normatív, elvárt, kötelező. Kétségtelen tapasztalati tény, hogy ez az „addig és amennyiben” rengeteg történelmi konfigurációban jelentkezhet. Kis közösségek és nagy társadalmak laterálisan (egy időben egymás mellett élők összehasonlításában) és temporálisan (ugyanaz a közösség vagy társadalom összehasonlítása különböző időpontokban) jellegzetesen különböző értékrendszereket mutatnak. Ebből igen nagy valószínűséggel következtethetünk az értékek érvényességének közösségi, illetőleg társadalmi eredetére. Globális összehasonlítások esetében (makro-szociológiai szinten) nem lehet tapasztalati bizonyosságról beszélni (még akkor sem, ha a kritikus racionalizmussal ellentétben a „verifikáció” lehetőségét elfogadjuk), mert a jellegzetes értékrendszerbeli különbségek lehetséges (fizikai, biológiai stb.) okait áttekinthetetlen mennyiségük miatt nem tudjuk kizárni, „semlegesíteni”. A következtetés mégis elfogadhatónak tűnik, főleg ha azt a folyamatot elemezzük, amelyben a közösségek számára kötelező értékeket más, közösen érvényes értékek váltanak fel.

Gyors egymásutánban keletkeznek új értéktartalmak, merülnek fel az emberi együttélés számára eladdig ismeretlen értékek. Új szavak és szóalkotások mutatnak arra, hogy mit tartunk ma fontosnak közös gondjainkból. Olyan kifejezések, mint „környezetvédelem”, „életminőség”, „önmegvalósítás” stb. az emberiség történelmében eddig valószínűleg ismeretlenek voltak. Mivel azonban az emberek az értékeket alapvető döntéseik kritériumaként élik meg, általában nehezebb azokat hirtelen semmisnek tekinteni, mint a régi értékeket új tartalommal megtölteni, újraértelmezni. Jó példa erre az „igazságosság”, mely mint érték kultúrkörünkben évezredek óta érvényben van, azonban a rabszolgatartás idején, a feudalizmus korában, a korai kapitalizmusban és a mai társadalmi rendszerekben nyilvánvalóan különböző értelmezést kapott.

Ezzel a folyamattal függ össze az értékváltozás egy további jellegzetessége, az, hogy az értékek viszonylag gyorsan változtatják helyüket az értékhierarchia skáláján. Ugyanazok a tárgyak vagy cselekmények, melyeket egy korábbi helyzetben nagyra értékeltünk, az új helyzetben veszíthetnek fontosságukból. A hajótöröttnek többet ér egy pohár víz, mint egy zsák arany, a harctéren más képességeket értékelnek, mint békeidőben a munkahelyen. De hasonló arányú változást mutat az értékskálán a nacionalizmus és a nemzetközi együttműködés helye az utolsó száz év európai történelmében. Változik az értékekhez való viszony, az értékekre vonatkozó beállítottság is. Egy

társadalomban létrejöhet például egy olyan változás, amelynek első fázisában a „rend” szükségességét hangoztatják, és a rend tartópilléreit jelentő értékeket egyformán fontosnak, érinthetetlennek, változhatatlannak tekintik, és az eltérő értékeket szigorú szankciókkal üldözik. A következő fázisban viszont már az „érett ember nagykorúsága” kerül előtérbe, a tolerancia határai kiterjednek egyfajta értékpluralizmusra, lehetőség nyílik személyes értékrend kiépítésére, az értékek inkább a helyes magatartásra vonatkozó cél megjelölését és vezéreszmék szerepét töltik be.

Végül változás állhat be a társadalmak értékrendszerében azáltal is (és ez érvényes a nyugati kultúra utóbbi évtizedeire), hogy széles rétegek a társas értékek feltételeességének és viszonylagosságának tudatára ébrednek. Ennek az átalakulásnak sok oka van. Nyilván szerepet játszanak benne lélektani, történelmi és szociológiai felismerések, valamint a különböző értékrendszerek összehasonlításának megnövekedett lehetőségei, de a demokratikus társadalmi rendszerek létrejötte is, amelyekben a társadalom tagjai lehetőséget kapnak közvetlen vagy közvetett alkotó szerep megélésére az értékrendszert is érintő társadalmi döntésekben.

Ez a vázlatos elemzés azon tétel igazolását és illusztrálását célozta, miszerint az emberek társas viszonylatában érvényben levő értékek mint normatív gondolkodási és felfogási minták szemlélhetők és tanulmányozhatók. Az értékek tehát, ahogy mi azokat a tapasztalati kutatás segítségével a konkrét társadalmakban felfedezhetjük, társadalmi normatív döntések részei és eredményei, és ilyen értelemben feltételesek és viszonylagosak.

Az értékek vonatkozásában ezen a szinten a legtöbb szociológus osztja Farkas E. erkölccsel kapcsolatos megállapítását: „A történelem tanúsága szerint az erkölcs történeti jelenség.” Vagyis Farkas és mások szerint nincsenek abszolút értékek – ami egyben a transzcendencia tagadását is jelenti. Ugyanakkor a szociológusok jelentős része azon a véleményen van, hogy empirikus tudományok kizárólag tapasztalati, tehát történeti síkon képesek csak biztos vagy valószínű megállapításokra jutni. Egy tapasztalaton túli lét vagy nemlét kérdése elvileg és logikailag kívül esik e tudományok hatáskörén. E tekintetben az értékek világára nézve csak arra van lehetőségük, hogy olyan tényeket tárjanak fel és elemezzenek, amelyek az értékek történeti viszonylagosságának határáig eljutnak, s azon túlmutatnak anélkül, hogy a tapasztalati tudományok ezeket a határokat át tudnák lépni.

Szociológiai utalások transzcendens értékekre

1. Az eddigiekben megállapítottuk, hogy emberi közösségek és társadalmak időben és térben különböző értékrendszereket mutatnak fel, és ebből következtettünk az értékek szociológiai értelemben vett viszonylagosságára. De ugyanez a gondolatmenet már a viszonylagosság egyik határát is jelzi: ha mégoly különböző és változékony módon is, de minden emberi együttélésben jelen van az értékelés. Tapasztalati úton elérünk az értékek változatosságán túl magának az értékelésnek abszolút vagy legalábbis egyetemes tényéhez. Joggal beszélnek az antropológusok, a pszichológusok és a szociológusok az értékelésről mint „öszejelenségről”. Az antropológus ezt úgy fejezi ki, hogy az ember számára lehetetlen nem értékelni. A szociológus számára pedig a közösség fogalma áll elválaszthatatlan összefüggésben az értékelés fogalmával. Hiszen két vagy több ember csak akkor alkot közösséget vagy társadalmat, ha egymáshoz való viszonyukat normatív elvárások rendezik. Márpedig elvárni valamit nem lehet anélkül, hogy azt, amit elvárunk, fontosnak ne tartanánk, vagyis értékelnénk. Ez egyértelmű a globális társadalmak esetében, amelyek intézményes szabályrendszerek nélkül elgondolhatatlanok. Márpedig „szabályozni” annyit jelent, mint „fontos-

nak tartani”, „értékelni” azt, amit a szabályozással elérni akarunk. De ugyanez áll nagy szervezetekre, társadalmi rétegekre, kis csoportokra, sőt a legkisebb társas egységre, két ember baráti közösségére is. Tudjuk, hogy itt is párhuzamosan fut a közösséggé válás folyamatával a szerepek meghatározásának folyamata, ami nem más, mint az elvárások jellegzetes halmazának kialakulása. Ugyanakkor mindez ellentmondásosan is megvalósulhat: „Elvárom házastársamtól vagy barátomtól, hogy így és így viselkedjék, ilyen és ilyen feladatot töltsön be, noha ezt a magatartást, ezt a célmegvalósítást a legkevésbé sem értékelem; egyáltalán semmilyen szempontból sem tartom fontosnak.”

2. Transzcendens értékek fogalmához jut el az egyik legnevezetesebb mai szociológus, Th. Luckmann, miközben a vallás legelemibb, legáltalánosabb esetét elemzi. Az általa használt transzcendencia fogalom ugyan nem a tapasztalati világon túli létet jelenti, és ezért a hívő ember felfogását nem elégíti ki. Mégis figyelemre méltó és elgondolkodtató a szocializáció folyamatával kapcsolatos meglátása. Eszerint közösségek és társadalmak a saját értékeik és magatartási mintáik közvetítésével vonják be köreikbe új tagjaikat. „Első megközelítésre vagy inkább a legtágabb meghatározással azt értem valláson, ami az embert emberré teszi. Az ösztönszegény, biológiailag labilis állat ... nem egyedként, hanem közösségben válik emberré. Közösségi volta mindig történelmi. Más szóval a szervezett »ember« transzcendálja biológiai fölépített-ségét, mivel rá van kényszerítve a társadalomra és a történelem megalkotására. Szociológiailag ez így hangzik: az emberré válás szocializáció; az egyedi létet transzcendáló értelemszerkezetbe való beerőszakolás, illetve ennek begyakorlása. A vallási állandó az előbbi funkcióból adódik. A szocializációt vallási folyamatnak tekinteni annyit jelent, mint az embert vallásos lényként meghatározni. Jelenti továbbá azt is – és e következtetést hangsúlyozni kell –, hogy társadalom vallás nélkül, azaz olyan folyamatok nélkül, amelyekben emberek emberré lesznek, nem létezhet.”

3. Örök és változatlan értékek létezésére nyomós érv lenne, ha a történelmi kutatás „antropológiai állandókat”, vagyis olyan értékeket mutathatna ki, amelyek minden idők minden társadalmában érvényben voltak és vannak. Ilyen tudományos vállalkozás már csak azért is lehetetlen, mert az emberiség történelmének csak elenyésző részét ismerjük. Nem érdektelen viszont tudatosítanunk, hogy a fenti feltevés ellenkezője is bizonyíthatatlan. Ezen gondolkodva ugyanis az értékszociológia egyik fontos szempontjára lelhetünk: feltűnhet az értékek világának többretűsége. Induljunk ki a közvéleménykutatás területéről származó példából. Régóta ismeretes az interjútechnika szakértői számára, hogy bizonyos esetekben a megkérdezettek (különböző képzettségi fokon állók, különböző ideológiák hívei stb.) azonosan fogalmazott kérdésen mást és mást értenek. Ha tehát azt akarjuk, hogy azonos hatás érje a társalgó felet, a típusoknak megfelelően különböző formába kell öntenünk kérdésünket. Nem valami hasonló hat az értékek világában? Nem ugyanaz a szeretet-érték kíván-e meg különböző adottságok között különböző magatartást? Nem ugyanazt a szabadság-értéket szolgálom-e a különböző körülmények között hol szabályok megszüntetésével, hol pedig a szabad kibontakozás feltételét képező szabályok bevezetésével? Nem ugyanazért az igazság-értékért küzd-e a költő szavaival és a tudós kísérleteivel? A lényeg és a forma viszonyának ősrégi kérdése merül itt fel új alakban. Megválaszolására a tapasztalati tudományok módszerével nem vagyunk képesek, mert az értékek világának csak felszíni rétegét tudjuk közvetlenül tanulmányozni. Ezen a síkon le kell mondanunk arról, hogy megoldjuk a rejtvényt: vajon a mérhetetlenül összetett, különbözően „adott körülmények” között azonos szerepet töltött-e be ugyanaz az érték? (Például: azonos igazságosság-érték volt-e érvényben a vérbosszú és a jogrendszer alapján álló társadalmak esetében?) E bonyolult kérdésnek még a felvázolása sem le-

hetséges e tanulmány keretében. A gondolkozó ember mindenesetre csak igen óvatosan következtethet az egyetemes érvényű értékek létezésére vagy nemlétezésére.

4. Tény az, hogy – a legkülönbözőbb társadalmi formák között – nem kevés ember él azzal a személynél meggyőződéssel, hogy vannak örök érvényű, abszolút értékek. Sőt – ha eltekintünk attól, hogy ezeknek egy része a feltétlenül értékeket kifejezően vallásos hitből vezet le, vagy arra vezeti vissza – azt kell mondanunk, hogy alig van olyan ember, aki számára nem létezne végső érték, amit minden társadalmi és történelmi feltételtől függetlenül érvényesnek ne tartana. Nem is szükséges a közvéleménykutatások beszámolóit lapozgatni, melyek szerint a magukat kifejezően vallástalannak és hitetlennek valló emberek is tanúságot tesznek végső, körülményektől független, feltétlen értékekről. Már a mindennapos tapasztalat is mutatja, hogy szinte minden ember számára léteznek értékek, melyek mások szemében értelmetlennek vagy furcsának tűnnek, az illető tudatában azonban – még akkor is, ha életvitelében nem tartja magát hozzájuk – mint végső és abszolút elvek szerepelnek. (Hogy ezt az abszolútra vonatkozó meggyőződést mennyiben jogos Karl Rahnerrel „anonim kereszténységnek” nevezni; hogy ezt a tudatot, mely szerint valami „engem feltétlenül illet”, P. Tillichkel hitnek lehet-e meghatározni, más lapra tartozik.)

5. Az abszolút értékekről vallott meggyőződés a dolgok logikájából következik. Nehéz valamit értéknek, tehát fontosnak vagy kívánatosnak tartani anélkül, hogy azt ne tartanánk abszolút értelemben lényegesnek. Sokan tartják például az ember személynél méltóságát (keresztény kiegészítéssel: az ember istenkép mású vagy istengyermeki mivoltát) feltételektől független, végső értéknek. Az ember konkrét függőségi viszonyokból való felszabadítását pedig azért tekintik értéknek, mert az az ember személynél méltósága szempontjából fontos. Mint ahogy a megismerés síkján az „igazság”, úgy az értékelés síkján a „jó” a végső kritérium. Konkrét körülmények között gyakran értékelünk a következő formában: „A jelen adottságok között ez az optimális megoldás, jobbat nem lehet kihozni a helyzetből.” De mit jelent ez az állítás, ha nem tudjuk, mi volna „igazán jó”; mi dönti el az „optimumot”, ha nem a „végső maximum” lehető legjobb megközelítése? Milyen alapon értékelünk valamit „jobbnek”, ha nem ismerünk „végső jót”? Az emberek közösségi és társadalmi együttélésének optimális berendezkedése sem elvben, sem gyakorlatban nem azon múlik, hogy „vannak-e végső értékek”, hanem azon, hogy „milyen végső értékek” irányítják a berendezést alkotó „játékszabályokat”.

6. A vázolt gondolatmenethez minden racionális cselekvés esetében szorosan kapcsolódik a cél-eszköz összefüggés, és új szempontot kínál a végső értékek megítéléséhez. A „cél” és az „érték” ugyanis összetartozó fogalmak: „... mit nevezünk értéknek? Mindazt, ami az ember nembeli lényegéhez tartozik, és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakoztatásához... Céltételezés nélkül értelmetlen a lényeg fogalma, mert csak az adott célkitűzés szempontjából van lényeges...” – írja Heller Ágnes *Érték és történelem* című könyvében.

Miért lenne valami „cél” az ember számára, ha az szemében nem érték, nem fontos, nem kívánatos? És lehet-e valami az ember számára kívánatos, vagyis érték, anélkül, hogy ne tartaná (még akkor is, ha elérése gyakorlatilag lehetetlen) „érdemes célnak”? Mint ahogy az ideiglenes, részleges érték a végső értékben, úgy a közvetlen cél elérése a végső célban találja meg értelmét. „Senki soha nem vitakozott azon, hogy a magasabb érték (a nagyobb jó) mindig az, amihez képest az alacsonyabb érték (a kisebb jó) eszközként tekinthető és használható.” Ezen az alapon lehet megérteni a sajnos ritkán átgondolt alapítéletet, hogy a szeretet rendje az eszközök síkján a célszerűség rendjével azonos. A szeretet ugyanis jóakarát, tehát jót, vagyis értéket akar a másik embernek juttatni. Lényegével ellentétes tehát kisebb értéket adni, mint ami az összes körülmények tekintetbevételével lehetséges. Ám a „nem célszerű”

ajándék, ami a másik személy valós érdekeit nem optimálisan szolgálja, a lehetónél kisebb érték. Olyan összefüggésről van itt szó, amely nemcsak a közvetlen emberi kapcsolatokban, hanem a társadalom síkján is érvényes; mindenütt, ahol az emberi szolidaritás (a keresztény hagyomány nyelvén: a felebaráti szeretet) nem csak üres jelszó. Az értékek hierarchiájának cél-eszköz jellege utal talán legvilágosabban arra, hogy a tapasztalati úton megállapítható skála határán túl fellelhető végső értékek elfogadása nem értelmetlen.

7. A végső, transzcendens értékek irányába az ún. rendszer-elmélet nézőpontja kínál még egy szempontot. Ha „rendszer”-en azt az „egészet” értjük, ami „több, mint a részek összege” – Arisztotelész (például a ház több, mint a téglák összege; az élő szervezet több, mint anyagi összetevőinek összege; a társadalom több, mint tagjainak összege), akkor témánk szempontjából érdekes megállapításokat tehetünk. A rendszereken belül értékítéletektől függetlenül tapasztalati eljárással is alkothatunk értékítéleteket. Leegyszerűsített példával: ha valaki meghatározza, hogy mit ért „ház”-on (milyen céloknak feleljen meg, milyen funkciókat töltsön be), akkor a szakember képes tárgyilagosan megállapítani, hogy a tégláknak milyen rendje „jó”, illetve milyen megoldások felelnek meg az elgondolásnak, és melyek összeegyeztethetetlenek azzal, vagyis „rosszak”. Ez az értékelés nem tart igényt abszolút érvényre, hiszen egy másfajta házban (rendszerben) más megoldások volnának „jók”, illetve „rosszak”. Az adott rendszeren belül azonban minden szakember számára bizonyítható és ellenőrizhető módon érvényes az értékelés. Ugyanez érvényes egy alá- és fölérendeltségű viszonylatrendszerre: lehetséges például, hogy a ház mint rendszer megfelelő elemek megfelelő összefüggéséből áll, tehát immanens értelemben „jó rendszer”, a város rendszerébe azonban egyáltalán nem illik bele, tehát transzcendens értelemben „rossz rendszer”.

A társadalom és a társadalomban érvényes értékek világa is „rendszert” alkot. Itt ugyan az egyes részek sokkal bonyolultabb összefüggésben állnak egymással, mégis helyenként lehetőség nyílik a rendszeren belüli értékelésre (például az ellentmondások, a romboló hatások kimutatására). De hogyan lehet „fölülről” vagy „kívülről” értékelni egy társadalom adott értékrendszerét? Erre kínál válaszlehetőséget a rendszer-elmélet egyik legjobb ismerője, N. Luhmann: „Társas rendszeren olyan társas cselekmények értelemösszefüggését kell értenünk, amelyek egymásra utalnak, és a nem hozzájuk tartozó cselekmények környezetétől elhatárolhatók. Ha ebből a rendszer-fogalomból indulunk ki, amelynek alkotó elve a »belül« és a »kívül« közötti különbség, és ha ezt megkíséreljük transzcendálni, akkor egy olyan viszonyítási egység után érdeklődünk, amelynek már nincs határa. A világ iránt érdeklődünk. A világ nem fogható fel rendszernek, mert nem rendelkezik »kívüllel«, amelyetől elhatárolná magát.” Itt tehát az értékelő megítélés alapja csak a „világról” alkotott felfogás, a világnézet, a hit lehet.

Összefoglalás

A szociológiai kategóriákban gondolkodó hívő embernek első pillantásra nem könnyű az élete, hiszen szakmája a közösségek és társadalmak leglényegesebb alkotóelemeit, az értékeket és értékrendszereket feltételes, változó, viszonylagos voltukban tárja fel. De éppen az értékrendszerek viszonylagosságának ismerete veti fel a legélesebben a hit kérdését. Az ember hite csak akkor igazán transzcendens hit, ha az immanens változót és ideiglenest felismeri mint változót és ideiglenest, és abbanamögött a változatlant és végsőt elfogadja. Csak így képes eleget tenni a viszonylagos iránti kötelezettségének, vagyis tenni a végső szempontból itt és most viszonylag legjobbat: élni a mában és alkotni a jövőt.

Emberségünk ezer emberkép tükrében

Pillanatfelvétel ez, kétféle értelemben is: az időpont 1986, az „exponálási időtartam” öt perc. Ennyi idővel rendelkezünk a felmérés során ahhoz, hogy mint egy lexikon-cikkben az EMBER címszót megírassunk. A helyszín Magyarország, az emberképek szerzői pedig tanyasi és városi gyerekek, általános és középiskolai tanulók, segéd-munkások és szakmunkások, adminisztrátorok és technikusok, mérnökök és pedagógusok, orvosok és betegek, politikai munkatársak és vezetőjelöltek, egyetemre jelentkezők és nyugdíjba készülő, olvasótábor és népfőiskola résztvevői, hitoktatók és hittanosok, KISZ-vezetők és szerzetes növendékek, valamiben hívők és közömbösök, anyagelvűek és istenhívők, mindenben csalódottak és valamit keresők, marxista és nem marxista ateisták, egyházuk tanítása szerint és a maguk módján vallásosak, katolikusok és protestánsok. Mindössze öt perc, és saját emberképük állott rendelkezésükre. Az utóbbi bizonyult kevesebbnek.

Emberkép-tár

A kiállítás képei: az ezer közül minden ötvenedik emberkép. Megérezhető belőlük valami abból, hogyan látjuk mi (magyarok) most (1986-ban) azt, akit Arisztotelész két lábon járó tollatlan állatnak nevezett, akit Pascal így pontosított: sem állat, sem angyal.

Egy 11 éves tanyasi általános iskolás kislány szerint: „az ember *húsból és vérből* álló lény. Egy mással dulakodó, harcoló *ellenség*. Van több fajtája: jó, rossz, gonosz stb. Nagyon sok *szokásai* vannak.” Valószínű, hogy egymással dulakodnak, és nem egy mással, mint Jákob. Arra viszont már nehezebb következtetni, hogy mit takargat a „stb”... Vajon kiegyenlítődik-e a kettő („rossz”, „gonosz”) az egyhez („jó”) arány?

Egy 12 éves általános iskolás fiú szerint: az ember „*földi* lény, nem olyan, mint egy holdi, hogy csatint egyet és az asztalra esik a kívánt ennivalója, az ember *maga keresi* meg a napi kenyerét”. Hogy is néz ki közelebről ez a földi lény? Egy 16 éves kereskedelmi szakmunkástanuló lány szerint: *két keze, két lába, két emlője*, öt lábujja és öt ujja van. Két lábon járnak. A *fogazatuk* 32-tő. *Férfit és nőt* különböztetünk meg. A férfiak erősebb testalkatúak, izmosabbak. A nők inkább gyengébb és szerényebb testalkatúak. A nők hozzák világra *gyermeküket*. A *háztartásban* is jobban feltalálják magukat, mint a férfiak.” Az ember tehát többféle, méghozzá többféleképpen az, például úgy, ahogyan ezt egy 16 éves húsipari szakmunkástanuló fiú látja: „*minden fajta* van köztük, fekete, fehér, sárga, szépek, csúnyák, jók, rosszak, okosak, buták, van, aki gondolkodik, van, aki nem tud és nem is akar. Az ember a legcsalafintább lény, minden iránt *érdeklődő*, mindent *tudni* akaró, gazdag *fantáziájú*. Persze nem mindegyik.”

Egy 16 éves gimnazista fiú szerint: az ember „*gondolkodó* és *társas* lény, *társadalomban* él, *beszédre* és *munkára* képes. Az egyetlen lény, amely *magát el tudja pusztítani*. Képes a *természetbe* beleavatkozni, megváltoztatni. Törvényeket hoz, országghatárok között él, kereskedik, háborúzik, tervel, meghódítja a kozmoszt, nem fél a tűztől, részben ismeri a természet törvényeit. A legerősebb, a legszívósabb, a leggyorsabb.”

Egy gimnazista lány szerint: az ember „*érzésekkel* teli, gondolkodó, értelmes, közösségi lény. Ő az, aki mindig *többre vágyik az anyagi dolgoknál*: a végtelen szeretetre, a boldogságra, amit majd a mennyországban kap meg.” Egy 17 éves szakközépiskolás szerint: az ember „az a lény, aki képes feltenni azt a kérdést, hogy »*miért*«, így halad előre. Minthogy több ember él a világon, problémák és bűnök adódnak. Az ember véges, halála előtt jó és rossz között *dönthet*. A legnagyobb tanítómestere Jézus volt.”

Tehát egy olyan „leg” az ember, aki azt is csak részben ismeri, amit meghódít. Vagy mégis egyszerűbb eset, ahogyan ezt egy 26 éves biológushallgató látja: „Két lábon járó. Kezeit *munkavégzésre* használja, *Agya* igen fejlett. Képes *átalakítani környezetét*. Tudatos gondolkodásra képes. Az *élő anyag* legmagasabbban szervezett formája.” És még néhány másféle „leg”. Egy 30 éves egyéni gazdálkodó földműves meghatározásában: „A legesetlenebb és a leghatalmasabb. A legkegyetlenebb és a legjóságosabb.” Sokaknál lefelé billen a mérleg nyelve. Egy 33 éves lakatos emberképében: „A természet része, aki az állatnál magasabb rendűnek tartja magát. Ez mindaddig nem igaz, amíg lesz *kizsákmányoló* és *kizsákmányolt*. Az ember az embernek farkasa. »Nem csak kenyérrel él.« Sajnos, mert nem tud védekezni a »hamis próféták« ellen.”

Egy 53 éves bányász szerint: az ember nem állat, mert „gondolkodó, dolgozó és *szocializmust* építő tagja a társadalomnak”. Egy 38 éves tűzoltó szerint: az ember „önálló gondolkodásra képes lény, aki *tudatosan* él, *alkot*, cselekszik. Tetteit a *megfontoltság* és a megalapozottság jellemzi. Környezetét a saját igényeinek megfelelően igyekszik kialakítani. Községi lény. Nem elégszik meg az örökölt ismereteivel, azokat folyamatosan csiszolja a maga és a társadalom érdekében.” Egy 48 éves hivatásos katonatiszt szerint az ember „társadalmi, *történeti* termék. Az állatvilágból fejlődött ki a *biológiai evolúció* útján, és a *munka tette emberré*. Társas lény, tudattal rendelkezik.” Egy 52 éves szociológus szinte ugyanezekkel a szavakkal kezdi, majd így folytatja: „nádszál az ember, a *leggyengébb*, de gondolkodó nádszál, valamint sárkányfogvetemény”.

Van-e remény, ha az ember sárkányfogvetemény? Egy 32 éves tanítónő ezt így látja: „Gondolkodni tudó, tudatos tevékenységet folytató, beszélő, cselekvő lény az ember, aki a természet ura. *Bonyolult* testi-lelki felépítésű. *Jó és rossz* tulajdonságainak sokasága teszi kiismerhetetlenné. *Jövőjét* jobbra tevő és azt *elpusztító* tevékenységet egyaránt végez. A Föld csodálatra méltó *szörnyetege*.” Egy 28 éves könyvtáros pedig így: „Az ember Isten kegyetlen tréfája. Térben él és nem tudja, mi a tér, időben és nem tudja, mi az idő. De ha az evolúció is hozta, örökös *hátrányban* él *lehetőségeihez* képest. De az ember a MÉGIS, és gögösen szépélvező. Olyan törvényt és *etikát* alkot, amelyet senki sem kér számon tőle, mégis ragaszkodik hozzá, és bízik az etikai világrendben, holott tudja, hogy ez nem működik.”

Működik vagy működteti valami, Valaki? Ezzel a kérdéssel is foglalkozik jó néhány emberkép: „Az ember szerves anyagból álló sejtszisztéma, amelyet az állati rendszertől az választ el, hogy nem csak ösztönei vannak. Önálló gondolkodásra képes *gépezet*” – véli egy 41 éves villanyszerelő. „Két lábon járó *ösztönös* és gondolkodó lény, önmaga rabszolgája” – vallja egy 34 éves lakatos. „Teremtője egyszer felhúzta, azután *célkövető* gyakorlatokban telik el az élete. Képes másokkal *együttműködni* és tudást felhalmozni. A *halhatatlanságra* tör, és eszükben hol magas csúcsokat ér el, hol szakadékba bukik. Életét – mint minden életet – *ciklikusság* jellemzi, egyéni és társadalmi szinten egyaránt” – írja egy 38 éves villamosmérnök. Egy 46 éves üzemmérnök szerint: az ember „önálló *személyiség*, mégsem teljesedhetik ki, csak másokkal közösségben. Tudja *közölni* önmagát, *mégsem ismerhető meg* teljesen. Ösztönelete köti a testi valósághoz, értelme révén a *szellemi létezéshez*, *halhatatlan lelke* révén pedig az Örökkévalósághoz tartozik.”

Emberkép és világnézet

Száz emberkép közül 79-ben szerepelt az *értelem*, 51-ben a *társadalom*, 48-ban a *lét* és a *szabadság*, 43-ban a *lélektani* és ugyanennyiben a *biológiai* dimenzió. 37-ben esett szó a *fejlődésről*, 34-ben a *munkáról* és a *gazdaságról*. 31-ben szerepeltek *negatívumok*, 28-ban esett szó az ember és az állat közötti különbségről. 25-ben szerepelt az erkölcs, 22-ben a *természettel való kapcsolat*, 16-ban a *transzcendens* dimenzió, 13-ban az *életmód*.

A magukat *vallásosnak*, nem *vallásosnak*, de *istenhívőnek* vagy *istenkeresőnek*, *közömbösnek* és *materialista ateistának* tartók emberképei ezekben a dimenziókban a következő módon térnek el az átlagostól: (Egy ☐ jel 3%-os eltérést jelez.)

Dimenziók:

Eltérések az átlagtól:

	<i>kevesebb</i>	<i>több</i>
ÉRTELEM	☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ ☐ ☐ istenhívők és keresők ☐ ☐ közömbösök materialisták	☐ ☐ ☐ ☐
TÁRSADALOM	☐ ☐ ☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ istenhívők és keresők ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ közömbösök materialisták	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
LÉT	☐ ☐ ☐ közömbösök ☐ ☐ ☐ ☐ materialisták	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
BIOLÓGIA	☐ ☐ ☐ ☐ istenhívők és keresők ☐ ☐ ☐ közömbösök ☐ ☐ materialisták	☐
LÉLEKTAN	☐ közömbösök materialisták	☐ ☐
FEJLŐDÉS	☐ ☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ ☐ istenhívők és keresők ☐ ☐ ☐ ☐ közömbösök materialisták	☐ ☐ ☐
MUNKA ÉS GAZDASÁG	☐ ☐ ☐ ☐ vallásosok közömbösök materialisták	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
NEGATÍVUM	☐ ☐ istenhívők és keresők közömbösök ☐ ☐ materialisták	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
EMBER-ÁLLAT KÜLÖNBSEÉG	☐ ☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ istenhívők és keresők ☐ ☐ közömbösök	
ERKÖLC	☐ ☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ ☐ istenhívők és keresők ☐ ☐ ☐ ☐ közömbösök ☐ ☐ materialisták	☐ ☐ ☐

TRANSCENDENCIA

vallásosok

□□□□□□
□□□□□□□□□□
□□□

istenhívők és keresők

□□□□ közömbösök
□□□□ materialisták

VISZONY A

TERMÉSZETHEZ

□□ vallásosok
□□□□ istenhívők és keresők
materialisták

□□

Jól érzékelhető, hogy jelentősek az eltérések mind a közömbösök és a valamilyen meggyőződésűek között (elsősorban a társadalmi, a lélektani, a léttani és a negatívum dimenziókban), mind a különböző meggyőződésűek, vagyis az istenhívők és az ateisták között (elsősorban az értelem, a társadalom, a léttan, a fejlődés, a munka, a természethez való viszony és a transzcendencia dimenziójában), mind pedig a vallásukat gyakorló, valamint a nem vallásos istenhívők és istenkeresők között (elsősorban a léttani, az erkölcsi és a transzcendens dimenziókban). A bizonyításhoz még nem áll rendelkezésre elegendő számú eset, így csak feltételezhető, hogy a nem vallásos istenhívők és az istenkeresők emberképe jóval közelebb áll egymáshoz (ezért is kerültek most egy csoportba), mint a nem vallásos istenhívőké és a vallásukat gyakorló keresztényeké.

Legnagyobb hasonlóságot egyrészt a vallásosok, valamint az istenhívők-istenkeresők, másrészt ez utóbbiak és a közömbösök emberképe mutat, a legnagyobb eltérés pedig a vallásosok és a materialisták emberképe között észlelhető. Ha eltekinthetünk a leginkább megosztó transzcendens dimenziótól, akkor a vallásukat gyakorló, valamint a nem vallásos istenhívők és istenkeresők emberképe mutatja a legnagyobb hasonlóságot.

Gyerkek

A vallásos és nem vallásos városi gyerekek emberképe több ponton is eléggé jellegzetes eltéréseket mutat. A vallásos gyerekeké gazdagabb, több dimenzióval rendelkezik, elsősorban a léttel és a transzcendenciával kapcsolatban. A nem vallásos gyerekek emberképeének centrumában a *gondolkodó* lény áll, a szubdomináns elemek pedig váltakoznak: a munkálkodó, a kommunikáló, a húsból és vérből álló, a fejlődés csúcán álló lény. A vallásos gyerekek meghatározásaiban az ember elsősorban *Isten teremtménye*. Érdekes, hogy a szubdomináns elemek között nemcsak az *erkölcsi*, hanem a *biológiai* is gyakrabban szerepel, mint a nem vallásos gyerekekében. Ritkábban szerepel viszont a társadalmi, a gazdasági és az értelmi dimenzió. A vallásos gyerekek emberképe egyrészt kevésbé *optimista*, másrészt *realistább*, ugyanis a negatívok emlegetése négyszerre gyakoribb az ő meghatározásaikban. Érdemes megemlíteni, hogy nem is annyira a bűnös, mint az önmaga megsemmisítésére is képes ember izgatja-nyomasztja őket.

Serdülők

A vallásos és a nem vallásos gimnazisták és szakközépiskolások emberképe jóval kisebb eltéréseket mutat, mint a vallásos és nem vallásos kisgyerekeké, de még a vallásos és a meggyőződéses materialista diákoké sem különbözik ennyire. Mind a val-

lásos, mind az ateista, mind a közömbös diákok emberképének középpontjában az értelmi dimenzió, a *gondolkodó ember* áll. A materialista diákokéban nagyobb hangsúly esik a célkitűzésre és a *tervezésre*, a vallásos diákokéban pedig az *öntudatra*. A szubdomináns elemek közül a materialista emberképben a társadalmi, a vallásos emberképben a léttani és lélektani dimenzió a leghangúlyosabb. A gazdasági és az evolúciós dimenzió a materialista, a biológiai és az erkölcsi dimenzió a vallásos diákok emberképében kap nagyobb szerepet. A gimnazisták és a szakközépiskolások emberképe feltűnően pesszimista (jóval inkább, mint az idősebbeké). Ebben a tekintetben a „meggyőződésesek”, tehát a vallásos és a materialista diákok egyformán rendhagyónak bizonyulnak: a materialisták körében jelentősen kisebb, a vallásosok körében még ennél is kisebb az embert sárkányfogveteménynek tartók aránya. Jellegzetesen eltér a két csoportban a lélektani dimenzió tartalma: a materialisták elsősorban *érző*, a vallásosok emellett még *akarattal* és *önuralommal* rendelkező lénynek is tartják az embert. A lélektani dimenzió egyébként mindkét „meggyőződéses” csoport emberképében hangsúlyosabb, mint a többi gimnazistáéban. A léttani dimenzió több mint kétszerte nagyobb súllyal szerepel a vallásos diákok emberképében: elsősorban a *léte értelmét kereső* és a *szabadságra* született teremtmény.

Ifjak

A felső fokon tanulók és az értelmiségiek különböző világnézetű csoportjainak emberképe nagyobb eltéréseket mutat, mint a különböző világnézetű középiskolásoké. A *közömbösök* és a *marxista ateisták* emberképében az értelem az origó, csakhogy a marxisták emberképe gazdagabb, több dimenziós. A közömbösökében a biológiai és a lélektani dimenziók foglalják el a szubdomináns helyet, és igen erős hangsúlyt kapnak a negatív elemek, a marxisták emberképében viszont elsősorban a társadalom és a munka világa, másodsorban pedig a biológiai, a lélektani és a léttani szféra a szubdomináns. A *vallásos* és az *istenhívő-istenkereső* fiatalok embermeghatározásaiban három-három dimenzió kerül uralkodó helyzetbe: a léttani és az értelmi dimenzió mindkét csoportban szerepel, ezekhez a vallásos csoportban a lélektani, az istenhívő-istenkereső csoportban pedig a biológiai társul. A gyakorló keresztények emberképében jóval nagyobb arányban szerepel nemcsak a transzcendens, hanem az erkölcsi dimenzió is, mint az istenhívő-istenkereső emberképben. A tanári-nevelői, vagyis közvetlenebbül is emberképfelműlő tevékenységre készülő *szerzetes növendékek* emberképe a vallásos „laikus” ifjakétól is eltér mind gazdagságában, mind szerkezetében. Centrumában a léttani dimenzió áll, de nemcsak a teremtmény-ember, hanem a magát állandóan túllépő, a nyitott, a lehetőségekkel rendelkező, az egyszerre kiszolgáltatott és szabad, a törékeny, a végesbe zárt végtelen és a halhatatlan ember is. A szubdomináns dimenziók közül az értelmi és a transzcendens a leghangsúlyosabbak, de nyomatékkal jelen van a biológiai, a lélektani, a társadalmi és az erkölcsi dimenzió is. Emberképükben kétszerte nagyobb súllyal szerepelnek a negatívumok, mint a „laikus” vallásos fiatalok emberképében; ezzel azonban nem lesz pesszimistább, hanem kifejezetten realistább, mert a léttani és az erkölcsi dimenziók gazdagsága kellőképpen ellensúlyozza a hiányokat és a fogyatékoságokat.

Felnőttek

Az 1925 és 1950 között született *diplomások* különböző világnézetű – vallásos, istenhívő-istenkereső, nem marxista ateista, marxista ateista – csoportjai közül nemcsak a

teisták és az ateisták, hanem a marxista és nem marxista ateisták és az Istenhez különböző módon igazodók is markáns eltéréseket mutatnak. A társadalmi és az értelmi dimenzió ikercsillagként uralja a *marxista ateisták* emberképét, a *nem marxista ateistákéban* az értelmi dimenzió domináns, a *nem vallásos istenhívókéban és istenkeresőkéban* a léttani dimenzió, a *vallásosak* emberképében pedig a léttani és az értelmi dimenzió együtt.

A *marxisták* emberképében a szubdomináns elemek közül a fejlődés a leghangsúlyosabb, ehhez társul a biológiai, a lélektani, a gazdasági dimenzió és az ember-természet kapcsolat. Mindezek a dimenziók a *nem marxista ateisták* emberképében is szerepelnek, de az övékében kisebb hangsúly esik a társadalomra, a fejlődésre, és jóval kisebb a természettel való kapcsolatra. A legjelentősebb eltérés a két ateista csoport emberképében a negatív elemek igen eltérő aránya. Ez a nem marxisták körében hatszorta nagyobb. Csak kisebb részüknak az emberképe nevezhető realisabbnak, jóval nagyobb részüké határozottan pesszimistább, mint a marxistáké vagy bárkié a vizsgált csoportok közül. A legfelhőtlenebb – ha tetszik, legnaivabb – a marxisták és az istenhívók-istenkeresők emberképe.

Mind a négyféle (vallásos, istenhívó-istenkereső, nem marxista ateista, marxista) emberképben elég fontos (a teistákéban a legfontosabb) dimenzió a lélektani, de másféle jelentésekkel. Leginkább a vallásos emberképek lélektani dimenziója tér el a többiekétől, amelyben az érzelmeknél nagyobb hangsúlyt kap az *akarat*. Az értelmi dimenzióban a marxisták emberképében a *tudat*, a vallásosak emberképében pedig a „*gondolkodó lélek*” a jellemző jegy. A negatívumok is különbözők: a nem marxista ateisták embere *önpusztító*, a vallásukat gyakorló keresztényeké rossz is tud lenni, és amikor az, elsősorban *önző*.

Különleges jegyeket is mutat a *világi hitoktatók* (akik felerészben középfokú végzettségűek, felerészben diplomások) emberképe. Ikercsillaga a léttani és a lélektani dimenzió. Az utóbbi nagyobb hangsúlyt kap az ő emberképükben, mint a pedagógusok és a kultúraközvetítők (könyvtárosok, népművelők) ember-meghatározásaiban. A szubdomináns dimenziók közül a legerősebb a léttani, a transzcendens és – ami szintén megkülönbözteti őket a vallásos diplomásoktól – az erkölcsi dimenzió. Emberképük egyik központi eleme a gondolkodáson kívül a *szabad akarat*, a másik a *test és a lélek egysége*. Beleértve a szerzetes növendékeit is, az összes vallásos csoport emberképe közül az övékében szerepel leghangsúlyosabban, hogy az ember *Isten képmása*.

*

Az összegezés ezúttal elmarad, hiszen többféleképpen olvasható, értelmezhető és használható fel mindez. Hiányolható az átlagosan négy-öt dimenziós emberképekből a többi fontos dimenzió, illetéknéppen akár még *hiánygyűjteménynek* is tekinthető ez a tudósítás. *Mérkőzésként* végigszurkolható s ünnepelhető saját világnézetünk jó szereplése vagy gyözelme. *Ellenőrizhető* saját emberképünk, és ellenőrizhető tájékozottságunk is az emberségünkről való összetudás minémiségéről és minőségéről. *Térkép-ként* is kezelhető, amellyel el lehet indulni felfedező utakra: alaposabb ismereteket szerezni arról, hogy itt és most minek tartja magát az ember. Lehet adalék embertani *tanulmányainkhoz* és *tanainkhoz*, lehet *illusztráció* és *tükör*. Lehet *jelzés* is: emberképeink cseréjével, azok közös vonásainak elismerésével lehetne indítani vagy hatékonyabbá tenni a különböző világnézetűek közötti különböző szintű kapcsolatokat, ha ugyanis az embernek *képe* van, akkor *képes* és *képezhető* is.

Ember embernek embere

Mintha lett volna az emberiség történetében egy pillanat, amikor a fejlődés során elérkezett az ember ahhoz, hogy már eleget tud. Minden szükségességit kitapasztalt, megteremtett, ami az élethez kell: tárgyakat, költészetet, zenét teremtett, ismerte a szeretetet, a békét, a hitet, az erkölcsöt, a küzdőerőt. De emberválasztékból még nem tudunk bőséget létrehozni, mint a tárgyakéból. Az ember embert keres.

A roppant mértékű és erejű emberi elhagyatottságot, tanácstalanságot, az ezekből fakadó sérüléseket, halálos sebeket látva, enyhíteni szándékozva 1973 áprilisában kezdte meg működését Budapesten a Telefonos Lelki Elsősegély Szolgálat. Az egyetlen számon, a 229-600-on hívható egyetlen vonal végén a hivatásos Ember azóta éjjel-nappal veszi a hívásokat. A fővárosi telefonszolgálat a Telefonszolgálatok Nemzetközi Szövetségébe, a svájci székhelyű IFOTES-be tartozik. Működésének céljai, alapelvei vele azonosak. A cél: a lelki krízis föloldása.

Krízis: Amikor az ember szokásos problémamegoldó eszközeivel nem győzi le a problémáit. Nem talál kiutat. A krízisben egyforma eséllyel van meg a föladás veszélye és a megoldhatóság. Objektíve megvan a megoldhatóság lehetősége is, de a krízist átélő ember számára ez nem látszik. A biztos reményt kell megmutatni neki.

Ha szól a telefon, az már remény, az utolsó lehetőség megkérlelése, a reménybe vetett hit halovány jelzése a hívó részéről. A hívó *hívó* ebben a másodpercben. A vonal túlsó végén az ügyelő, a névtelen és idegen, aki ekkor semmit nem tud még a hívóról, mégis a legközelebb ő áll hozzá. – Halló, tessék. – Ennyi hangzik el. Majd félórás, háromnegyed órás csönd ezen a vonalvén. – Hallgatom Önt. Csak Önre figyelek. Nem látom az arcodat, nincs tekinteted, kezed remegése, mégis hallom a könnyeidet, senki és semmi nem vonhatja el a figyelmemet Rólad, érzékszerveim minden lehetőségét a hallásomra, a meghallgatásodra fordítom. A testtartásod, arcod színe, mozdulataid ritmusa nem segíthetnek állapotod megítélésében. Csak a szó és a hang. Szavak, mondatok, elhallgatás, szaggatott áradat. – Ezek a szavak egy állapot utolsó állomásainak hírhözói. Hányszor a legutolsónak szánt szavak. E szavak mögül dereng a hívó, ahogyan ő látja, értelmezi magát, ahogyan kifejezést képes adni magának. Én, én, én így érzek most. Ezt tették velem. Hogy ő milyen, ő mit végez másnak, ő és mások hogyan rontanak el kapcsolatokat, helyzeteket, ezt kell az ügyelőnek megtalálni. Kapcsolatrendszereket, jellemeket, vágyakat, ember-erőket fölmérni, hogy megtalálhassa azt a pontot, ahonnan látszik még megoldás.

A megmaradás, a korrekció esélye: meglátni és megláttatni. Mert konkrét, direkt tanácsot adni meggondolandó, kerülendő. Egyetlen huszárvágással kijutni a konfliktusok szövevényéből nem lehet. Általában úgy összejön minden. A munka, a kollégák, a társ, a gyerekek, a „hajítás”. Ha közülük „csak” egyetlen jött volna össze, azt sem lehet egyetlen tanáccsal megválaszolni. A válasz, a megoldás a teljes ember, a lelkierő restaurálása lehet. Ezt mindenki tudja, de krízishelyzetben nem ezt várja megnyugtatóként a hívó. Az ügyelőnek meg kell látnia az alapproblémát, ami a szavak mögött van. Meg kell találnia a megfelelő másodpercet, amikor megszólalhat a telefonban. Érezni, hogy a hívó már az ő visszajelzését várja. A választ. A beszélgetést. A megértés jeleit. Mondjon valamit az idegen, amitől a kétségbeesés enyhülni kezd. Amitől a megoldáskeresés küzdelmei vonzóbbá válnak, mint a föladás. Csinálgatok valamit, te-

gyetek valamit helyettem, oldjátok meg a kötelekeimet, vegyétek le a terhet rólam. Tudjatok többet rólam, mint én magamról, lássatok tisztábban az életemben, mint én. Adjátok nekem, amim nincsen. Különben ...

Az ügyelőnek félóra, egy óra alatt bizony tisztábban kell látnia. Segítsége nem az életrecept-adás, búvös, minden alól föloldó mondatok hangoztatása, hanem az ember-erő, az empátia, a megértő együttérzés, a közös kiútkeresés fölkinálása. A krízisben a személyiség nyitottabb, ezért hatékonyabb lehet a beavatkozás. A segélykérés a világhoz való mégis alkalmazkodás szándékát jelzi. Ha a személyiség meghaladott egy krízishelyzetet, később könnyebben kiállja a megpróbáltatásokat. A személyiségfejlődés a megoldott problémahelyzetek láncolata. A megoldás lehetőségét a hívó hordja magában. Az ügyelő „csak” átsegíti egy másik, lehetőségekkel teli útra. A válásnak, amiből a hívó jelentkezik, több oka lehet. Hosszabb hibás személyiségfejlődés, akut környezeti, érzelmi megterhelés, korábbi pszichiátriai megbetegedés vagy kifejlődőben lévő irreális szemléletmód. Ebben az állapotban kommunikációs gyengeség, fokozott szociális távolság jön létre, nehezített a kontaktusteremtés. Ha a bajba jutott ember olyasvalakivel beszélheti meg problémáit, aki arra érdemesnek bizonyul, előbb-utóbb maga ismeri föl, miféle segítségre van szüksége. A továbblépéshez mozgósítani tudja önnön erőforrásait.

A telefonszolgálatban kétféle módon segítenek a hozzájuk fordulókon: oldani igyekeznek a krízist, de ha mást vélnek illetékesnek, a megfelelő helyre irányítják a hívót. A telefonbeszélgetés alapelvei: elfogadó meghallgatás, az együttérzés biztosítása, érzelmi támogatás, kikérdezés, „megvizsgálás”, katarzis elősegítése, racionális rendezés, életvezetési segítség, szuggesztív hatás.

Szuggesztív hatás. A bejelentkezés pillanatában segíteni a hívót, hogy végigmondja terhét. Hogy ne tegye le a telefont, ha már volt ereje fölvenni. Ha már más lehetősége nem volt, mint tárcsázni. Az ügyelő nappal hat-, éjjel tizenkét órás szolgálatban van. Óránként átlag egy hívást kap, néhány perces szünetekkel mindig keresik. Évente 15–17 ezer hívás! Három főállású ügyelő mellett húsz – nem papír szerinti, hanem érdemi – szakember. A nemzetközi és a hazai tapasztalat szerint egyaránt az alkalmas az ügyelői posztra, aki megfelelő empátiával, együttérző képességgel rendelkezik. Angliában a legkiválóbb ügyelő tanult mesterségét nézve: kazánkovács. A jelöltek természetesen megfelelő szakismereteket és képzést kapnak szolgálatba lépésük előtt és azután folyamatosan. Hetente kétórás foglalkozás biztosítja szakmai fejlődésüket és munkájuk kontrollját. Az esetmegbeszéléseken minden fontos ügy sorra kerül. A budapesti szolgálat vezetője, Buza Domonkosné kezdettől munkatárs itt, néhány éve vezető. Hosszú évek tárgyi és presztízsgondjai után megfelelő körülmények között dolgoznak. Minden beszélgetésről jegyzőkönyvi lap készül, ezen néhány, a névtelenséget nem sértő adatot rögzítenek (ez emlékeztetőül is szolgál visszahíváskor): a „hozott” problémát, az esetkezelés módját, a hívó elégedettségét. A hívók egy része ugyanis többször jelentkezik. Az emberélet kérdéseiben az ügyelőknek ezért is egyet kell érteniük: ha bármelyiküket éri ott a hívó, azonos szemlélettel találkozzon. Akárki lehet hívó, ezért az ügyelők még szűkebb köreikben sem beszélnek ilyesfajta tevékenységükről. Hogy kiérdemeljék a bizalmat, a beszélgetések tartalmáról senkinek semmiféle tájékoztatást nem adnak, még a szakirodalomban sem tesznek közzé eseteleírásokat. A krízis állapotában a Szolgálat szülőt, társat, barátot pótol. A pszichiátriai krízisnek nevezett állapot oka: szeretethiány.

Sok testileg, lelkileg egészséges ember kerülhet krízishelyzetbe. Az ügyelő mégsem válhat baráttá, szülővé, társsá. A Szolgálat „eredményességének” kérdése alig fölvethető. Mert mi a kudarc? Ha nem hívják. Ha beszélgetés közben lecsapják a telefont. De ha a hívó szembe mer nézni önmagával, kénytelen elgondolkodni. Az eredmény

nem mindig látszik meg azonnal. Az emberek többnyire a világra, társaikra haragszanak, panaszkodnak. Rosszul érzem magam, mert a környezetem nem az én képemre formálódik. Akadályoznak örömeimben, elégedettségemben. Rosszul érzem magam, mert tenger gondom, problémám van, és az rossz nekem. Rossz, mert nehéz, mert erőfeszítést kíván. Azt akarom hallani, hogy mások az okai nehéz helyzetemnek, hogy nem csoda, ha erőm fogy. Pedig a lelkem mélyén talán tudom, hogyan lehetnék erősebb mindezeknél. Alapvető dolgait megtalálván az embert fájdalmak, veszteségek érhetik, de az útját senki sem zárhatja el előle. A megbékélés, a boldogulás nem a külső, kellemes események számától függ. Az embernek meg kell teremtenie önmagát, ez minden.

Az ember testi-lelki közérzete többet tud, mint cselekvőereje, amikor vészt jelez. Jelzi az elvégezetlen feladatokat, megtalálatlan emberi szerepeket. A kétségbeesés tudja, mit mulasztott a cselekvőerő. Az ember legfontosabb szükséglete a másik ember. Az „emberteknikai robbanás” nem járt együtt a tárgyival. A legforradalmibb vállalkozás az ember építése volna.

Kívánnék hírt adni arról a napról, amikor a legsürgősebb feladat nem a második telefonvonalért való küzdés, nem az újabb alkalmas ügyelők megtalálása volna. A makacsul csak egyetlen vonal léte kevés, hiszen az szinte szünet nélkül foglalt. Ám ezen a vonalon még ritkán kérnek segítséget *másokért*. Mit tehetnék *érte*, hol találnám az ő könnyítését, *uram*? Ha az általános életfelfogás inkább a szolgálat, mint az önzés volna, elég lenne az egyetlen telefonvonal. Ha lelki kultúránk érettebb lesz!

(Az írás a Fővárosi Korányi Kórházban működő Telefonos Lelki Elsősegély Szolgálat munkatársaival folytatott beszélgetés alapján készült. Az országban hasonló szolgálat működik még Pécsen, Szegeden, Miskolcon, Debrecenben és a Református Egyház keretében Budapesten.)

CZIGÁNY GYÖRGY

Portré

*Emlékeit is elosztotta, másé
mindene, bár a vértelen
agy mélyén megvan még
a világ, kotta-némaságban.
Menekülni kell? Elugorva
a pusztulás képtelenségei elől:
szétkergetett sziklák, üres
sír lehetetlenségébe vetni magát
és futni vidáman? Ezentúl
nem hasonlít a gyermekeire,
arcát akárkivel elcseréli,
a hazugságokat a bomlás
maró csöndjére hagyja.
Nem fél és nincs hányingere.
Mindent elhisz, mindent remél –
már méltó a halálra.*

Sárbanragadt üdvözülés

Magasles, A közös csapda, Gyarló esély – így egymás után Deák László kötetének címei is belső mozgást, elmélyülést érzékeltetnek. A Magaslesben még ott a felülemelkedni vágyó hős törekény biztonsága és a vadász izgalma: talán így, nyugodtan és mégis feszülten kivárható, el- és megejthető az alkalmas pillanat, az élet méltó zsákmánya. De következik a felismerés, hogy egyik magasles sem elég „magas” – velünk történik, ami nélkülünk és ellenünk –, közös csapda szorongat. Itt élni és írni: gyarló esély. Ha oly gyarló, hogy lehet mégis esély – kutatja Deák harmadik kötetében.

„Magamban beszélek, életrajzomat mormolom. Ez titok. / Annyi más vár elmondásra. Fontosabb dolgok, életbevágóak.” Ez a két „próza” sor számtalan rejtett ellentétet sürítve szinte modellezi a könyv egész szerkezetét, „történetét”. Hiszen mindvégig egy életrajzról van szó, pontosabban nem az életrajzról már, hanem az élet rajzáról. Magát a sejtetően banális és érezhetően tragikus egyedi történetet – rühellve a szakma gyakran locsogásba fulladó divatos exhibicionizmusát, s valami régmódián elegáns, érzékeny férfiszeméremből is – elhallgatja a költő. A fontosabb dolgok, az életbevágóak úgyszólván legbelül történnek. Az érteni és értetni vágyó költői reflexió ezt a belső történetet formálja verssé. Így a kötet íve, ahogy az *Indulás* pillanatától az elmúlás *Fénytelen grundjái*g hajol, közép-európai létünkéről rajzol érvényes és maradandó jelet.

Deák hosszasan sorolja esendő létünk gyarlóságait. Egy gyöngédség nélküli, részekre szabdalt, agyonszabályozottan is rendetlen és zavarodott, elidegenedett világ képeit, helyzeteit: „Személyem a tömegben. Esély, gyengédség nélkül.” Visszatérő motívuma, hogy legalább meg kellene érintenie az idegeneket. Szomorúságok, veszteségek, múlt szerelmek, megutált szerepek, magános séták gondolkodó hősét követjük verseiben. S minden indulásban, kezdetben ott kísért a sehová sem érkezés tétovasága, de a befejezés bizonyossága is: „Nincs itt az emberfeletti próbák ideje, / ezért – úgy tűnik – a felszedett leletek fontosak. / Egy elnyújtott szakaszt talpraesett rögtönzések sora boldogít. / Az emlékek szabad cserélgetése, válogatása. / Így telt lesz az üres. / Befejezett az elhúzódo gyötrelmem.”

Az elszenvedett kudarcok („Később egyre húzódtunk, egyre, félre.”), átélt kínok, a megszerzett tapasztalat ironikus méltósággal ruházza fel Deák lírai hősét. Sőt többet annál. S én ezt érzem a harmadik kötet újdonságának, a fülszövegben is említett gádzagodás legkézzelfoghatóbb jelének. Deák minden gyarlóságunk között meglátja és láttatja a teljesség esélyét, amit éppen ilyen gyarló és méltatlan módon, de megélhetünk vagy még ezt is tönkretethetjük. Végül is dönthetünk felőle – ha nem is úgy, mint egy étlapról –, vagy ezt, vagy azt egyszerűen kiválasztva. Az esély rejtélyesebb, titkosabb valami, kegyelem dolga inkább, mint elhatározásé, de a kegyelem állapotaért tenni lehet, sőt tenni kötelesség. Életünk alapjait, belső történetünket a körülmények és adottságok gyarlóságain túl mégis morális döntéseink alakítják. E döntések tárgya azonban kellőképpen meghatározhatatlan: „A törvénytisztelő alázatával mondom: / véletlenekben és kivételekben bízom, / és csak bennük hiszek. / ... Testemet és lelkemet állandó edzésben / arra nevelem, felkészülten várja érkezésüket. / ... és felszabadítanak, ha megérzik rokonszenvedet.” E véletlen kerti képekkel asszociálódik, s nem is csak az egyes versekben. A kötet egésze érzékelteti, hogy a civilizált világ embertelen valóságával szemben létezik – szinte már csak véletlenül, de a maga vé-

letlenszerűen szabad törvényeivel – egy természetes világ, mint gazban fuldokló *kert*, mint bizonytalan sorsú *évelő tő* – *gyarló esély*.

A városi poklok, pokoli városképek avatott költőjének kertje persze szellemi kert, belső kert, érték és kultúra, de így is valóságos vegetáció. Hiszen ebben a költészetben a kert – legáltalánosabb értelemben – maga az ember, az emberiség jelképes esélye, s mindenkori állapota azt mutatja, hogy az ember természeti és társadalmi meghatározottságait mennyire képes kulturáltan művelni, mintegy „parkosítani”. A külső és belső környezetrombolás elkeserítően hiteles képei – akár kedvenc kerületének parkjaiban – sokkal nagyobb terjedelemben sorjáznak Deák kötetében, mint a gyarló esélyt őrző kertroncok zöld foltjai. De ennél fontosabb, hogy lepusztult kertjeinkben is észreveszi a beton között is kisarjadó zöldet, a megőrzésre méltó leleteket. Keserű költészete nem önpusztító, csak realista. A szerelemről írja, de egész közép-európai életünkre érvényesen: „... *röhejes vesszőfutás ez, sárbanragadt üdvözülés.*”

DEÁK LÁSZLÓ

a fiú

„emlékezzél szavamra
ha már nem leszek”

*későn eszmélés:
karsztos vidéken tengődő kecskenyáj
éles szemű karmosak odafent
zabálásra készek sziklaodvakban –
kései ráébredés a szabályra
távol töltött s már jóvátehetetlen órákra
önzésre ha süt egy kamasz arcból
kószálásból és mámoros álmokból fon koszorút
örjögve ráz pálcáján
éretlen lombú tyrsust –
vesd le inged-gatyád ha szemed felnyílt!
meztelen talppal a ragyogó kvarcon
az ő hideg leplükbe öltözz!
immár szégyen lenne eltagadnod
merő dacból-menekülésből került
roppant drága kietlenség és győzelem –
gombostű vagy: bogár hátadba szúrva
s ahogy a nagyítón át kémleled
keserű mézet ont a seb –
akárha könnyet az elvárásolt szobában
imádott-félt árnyával vívó gyerek*

Szép szerelmes novella

Októberi éjszaka volt, s kint végeláthatatlanul esett. Vagy nem is esett, inkább csak lefelé gomolygott képlékeny szürke felhőkben valami esőféle szürke permet. A vadgesztenyefa északnak ívelődő ágai egészen a kollégium faláig nyúltak a kerítésen túlról, elnehezülten, csatakosan, és mivel a gyér lombot átvilágította az ágak közé felnyomuló utcalámpa, Anna jól láthatta a nyitott ablakon át, hogy apró, nekibolondult ördög, egy felriasztott feketerigó cikázik és kaszabol a gallyak között nedvesen fénylő szárnyaival. A párkányra odaesett pár átázott barna levél, a lány felvette az egyiket, sokáig szemlélte figyelmesen, sőt szinte gyermeki áhitattal, aztán a homlokához érintette finoman, majd gyors, ideges mozdulattal nyitott ingnyakába csúsztatta. Megborzongott, de ott hagyta a nyirkos gesztenyelevelet forró mellére tapadva, és rágombolta az inget.

Háta mögül, a szobából cigarettafüst áramlott ki az éjszakába, és egyre hallatszott a gyufaszálak csörgése, amint a fiú újra meg újra nekipöckölte a gyufaskatulyát a botatlan borosüvegnek. Anna nem tudta elvenni tekintetét az átázott, vergődő rigóról, noha szorongó bizonyossággal érezte, hogy halogat csak, szégyenletes menekülésben van, hogy rég elkésett a szembeforduló mozdulattal, azzal a dél óta, a pozitív eredménnyel zárult orvosi vizsgálat óta készülődő egyetlen mondatával. A fiú játszik és unatkozik, tudja már az ő esőbe tartott arcú hallgatásából, hogy mire kell számítnia, a szorongva halogatott bejelentést kész válasz várja attól a pillanattól fogva, amikor a gyufásdoboz először ütődött a vörösboros palacknak. Utána vannak tehát mindennek, Anna így tudta ezt ebben a pillanatban. Közben érezte a hűvös nedvességet az inge alatt, és arra gondolt, ha valahogyan meg tudná oldani a málladozó gesztenyelevél folyamatos hűtését, reggelre megállna szépen a szívverése.

– Nem hagyod még abba? Micsoda hülye egy játék! – Valami ismeretlen, rikácsoló némbér hangján hallotta magát kiabálni. A madár szempillantás alatt eltűnt a fakorona sötétebb tartományaiban, a gyufásdoboz koppant az asztalon, s úgy maradt, Anna becsukta az ablakot és végre elfordult tőle. – Adj egy pohár bort legalább! Nyisd ki már azt a nyavalyás üveget!

A fiú még kabátban ült, hosszú, nyitott kabátban, mint aki épp csak beugrott egy percre, s már indulni készül. Ahogy most felállt egy ránduló, hirtelen mozdulattal, azt lehetett hinni, ennek a lendülete az ajtóig viszi. A megfeszült nyak, akár egy felneszelő állaté, kényesen és öklelésre készen hordta a fejet, számítani lehetett a kissé teátrális pillanatra, amelyben a fiú a visszaforduló arcél kiszámított célra fordulásával s egy rövid, fitymáló mondattal kivágja magát ebből a másfél órája zajló néma szerencsétlenkedésből.

De a fiú csak körülnézett a szűk tanulóban, elvett egy villát az íróasztalon felejtődött lapos tányérról, a szilvalekvárt a farmerébe törölte róla, és kipróbálta a hegyét a parafa dugón. A villa hegye kajlán kifelé görbült, gyengén elrúgott magáról néhány parafa morzsát, a fiú ledobta az alkalmatlan szerszámot, kispárnát hozott elő a hálószobából, a falnak szorította, és odaverte hozzá az üveg talpát, hogy valamilyen kétes fizikai törvény értelmében nyomja ki maga elől a dugót a felpeszdtített folyadék. Negyedszerre mellé ütött a párnának, az üveg szétment, a falon lefolyt a vörös bor. Anna elnevette magát vontatottan, keservesen.

– Te is ideges vagy? – A szorongás alatt kis megkönnyebbülés is megbújt a kérdésben. – Ugyan mitől?

– Amitől té is az vagy.

– Tudod?

– Látom rajtad.

– Hát látszik?

– Bele van írva a hátad görbületébe a félelem.

– Na és ha bele van?

– Tegnap még nem féltél semmitől.

– Szóval akkor tudod.

– Igen, tudom.

– És mit mondasz rá?

A fiú megemeltette a borosüveg kezében maradt nyakát, és ahogy letette az asztalra egy lekváros kenyér meg A tiszta ész kritikája közé, épp csak keresztülvillant az arcán egy kamaszos mosoly.

– Hogy öltözz fel, és menjünk, rendeljük meg valahol a borodat.

– Ezzel csak halogatod a választ. Na mondd meg egyenesen, igaz vagy nem?

– Igen, pontosan. Ezzel csak halogatom.

A ködös és hideg éjszaka, akárcsak a fal vastag meszelése a vörös bort, gyorsan beitta, elnyelte a derűnek azt a pár cseppjét, mely az ügyetlenül szétvert palackból közéjük fröccsent. Az eső már elállt, de a kövér vízrügyek még hibátlan gyöngysorokban ültek a fák ágain, s üvegesen, hidegen fénylettek, akár a hamis ékszerek. És mint ha valaki más számára volna feldíszítve az éjszaka, azt érezték mind a ketten, amint némán, gallérba húzott nyakkal keresztülvágtak a Nagyerdőn a város felé. Anna tudta, hogy se presszó, se kocsmá nincs már nyitva a környéken, fázott, fáradt volt és gyenge, mellében, arcizmaiban a sírás utáni merevség. Reménytelen és fölösleges körbejárásnak látta a kettejük tétova, hallgatag vonulását, csodálkozva észlelte, hogy fogy belőle a fájdalom, enyhülnek a rossz kis gyomorgörcsök, és lassanként eluralkodik rajta valami ernyedtt, leveretettségi utáni tisztánlátás. Nincs hova menniük, ahogy tegnap se volt záróra után, és nem lesz holnap sem. Ez a ködös ország nem az ő számukra van feldíszítve.

„Ti vagytok, kedveseim, az évfolyam legjobbjai” – mondta tegnapelőtt a professzoruk, akit felköszöntettek a neve napján. – „Na ne ijedeztetek, nem kell udvarlást fogadnotok, hohó, korántsem, barátocskáim! Másról van szó merőben. Arról, hogy én ezennel nehéz sorsot jósolok, és majdnem olyan nehezét kívánok nektek. A világos elmét és a szilárd jellemet semmi sem erősíti biztosabban és véglegesebben, mint az alacsony kísértések sorozata. Ezért titeket el fognak kerülni a nagy pénzek és a teljes tudás felének elhallgatását jutalmazó rangok. De annyi baj legyen!” – Itt már egészen elérzékenyült, szinte gyermeketegen mosolygott a szép öregember. – „Reménységei és albrölői lesztok ti az édes hazának.”

A fiú akkor kedves íróját idézte pohárral a kézben: „A felderítő induljon poggyász nélkül, és tartsa edzésben magát!” Anna abban a pillanatban mélyen, anyásan büszke volt a fiúra ezért a mondatért, de most, amint némán járták az üres és sötét utcákat talán egy órája már, megérezte a benne lappangó kíméletlenséget. Mennyi idő még így! Tíz év? Húsz? És azalatt hányszor fekszik ő fel még arra a kegyetlenül és megalázóan célszerű vizsgálóasztalra, hányszor matatnak benne idegen, türelmetlen férfiujjak, és amit a ma déli vizsgálat óta kétségbeesetten próbál elképzelni, combjai tövében a saját vére melegt hányszor kell borzongva megéreznie? Hányszor vágják ki belőle steril szikével a *poggyászt*, amiről az úton lévő felfederítőnek ajánlatos lemondania?

– Még egy szót sem szóltam és már túl vagyunk rajta – mondta halkan, épp csak mozduló ajakkal. – Ha ez ilyen olcsó, akkor forduljunk vissza és menjünk lefeküdni. Azért az egy mondatért, amit órák óta tartogatsz nekem, én nem gyalogolok el a város másik végébe. Ki vele itt, és aztán eredj egyedül, ha dolgod van!

– Ne beszélj így!

– Hát hogy beszéljek? Mit mászkálunk itt fel-alá? Mire várunk? Mit akarsz?

– Téged meg akarlak tartani.

Megálltak a sötét mellékutcában, szembefordultak. Anna hangját reszelőssé tette valami szorongó, esett gyűlölet.

– Pontosan fogalmazol, mint mindig. És büszke pillantással nézel elébe a felmerült nehézségnek. Ki fogod küszöbölni. Te ugyan ki... – Visszanyelt nyüszítéssel a hangjában szinte levegő után kapkodva beszélt már Anna. – Hát nem érzed a nyomorúságát, a pizok nyomorúságát ennek a büszkeségnek?

Állán érezte a fiú ujjait, hagyta, hogy a vékony, erős kéz felemelje az arcát, pillantása fogoly volt a fiú egyenes tekintetében.

– De érzem – mondta a fiú halkan. – Semmit nem éreztem még ilyen határozottan, mint éppen ezt. És látod, ha jól megnézem magamat, mégsincs egyebem, mint ez a büszkeség. Ez a nyomorúságos büszkeség. Neked sincsen, Anna, vehetted észre. És erre pedig... erre éppen elegenden vagyunk ketten is. Gyere, menjünk!

Végig az erdő sétányain, egyik sötét alagútból a másikba fordulva Anna ráhagyta már magát a másik akaratra. Az első emelettől már ölben vitte a fiú a kollégium lépcsőjén, beteg menyasszonyt a kölcsön nászágyra, de a tanulóban Anna kiszabadította magát és kitérte az ablakot.

Zuhogott az eső, verte az erdőt, a másnak feldíszített ködös országot, ahogy megmetsuhant a hideg, október végi szél, olyannak mutatkozott az éjszaka, mint egy köddel torkig töltekezett, és aztán fölkeveredett feneketlen gyomor, belülről. Anna érezte maga körül a levegőben a hányingeres vajúdás görcseit.

Nyitott szemmel csókolta vissza a fiút, nyitott, kimeredt szemmel látta, hogy a feketéig ismét ott vergődik az ágszövényben, mint egy ravaszul megszerkesztett ketrécben, és közben érezte, a hosszú csókoknál élesebben és világosabban érezte, hogy mellén a simogató tenyér alatt szétmorzsolódik a csörgére száradt gesztenyelevél, törekesei leperregnek lassan a hasára, forró, lapos hasára, és szűrnak, szűrnak kegyetlenül.

Számunk írói

Adriaan Peperzak egyetemi tanár, Nijmegen

Morel Gyula a szociológia professzora, Innsbruck

Révi Judit újságíró

Veres András irodalomtörténész

Mező Ferenc költő, újságíró

Csengey Dénes író, Keszthely

Értékfelismerés az irodalomértelmezésben

Olyan kultúra gyermekeiként tanulunk meg eszmélkedni, amely magától értetődőnek mutatja számunkra, hogy az irodalom – a nyelvi megformálás művészete – föltétlenül érték, önmagáért is, az általa közvetített erkölcsi, politikai és egyéb értékek miatt is, s föltétlenül bámulatunkra és tiszteletünkre méltó. Ám a vele kapcsolatos értékfogalmaink korántsem egyértelműek, s bizonytalanságunkat csak fokozza, hogy esztétikai képzésünk nagyfokú tudathasadással jár.

Egyrészt határozott támpontokat kapunk ahhoz, hogy mitől vers a vers, irodalom az irodalom, érték az érték; hogyan épül fel a műalkotás, milyen rétegei, műfaji sajátosságai vannak, hányféle érték jelenhet meg benne és mit kell méltányolnunk a megjelenítésben. Kis túlzással a bőség zavaráról beszélhetünk. A klasszicista poétika és retorika valóságos újravirágzásának lehetünk tanúi. A 20. századi értelmező iskolák eredményeit inyciklandó választékként tartja számon felvilágosult, tehát türelmes, a hagyományokat eltökélten integrálni kész tudatunk.

Mint ismeretes, ezek az irányzatok egymással élesen polemizálva alakították ki álláspontjukat; a művelődéstörténet a művészi téma, a formalista megközelítés a költői nyelv, a művészetszociológia a társadalmi intézmények, az eszmetörténet a világnézeti konvenciók, a strukturalista értelmezés a műszerkezet, s legutóbb a befogadásesztétika az olvasók szemléleti horizontjának állandó megújításában jelölte meg az irodalom történelmi küldetését. Historikus beállítottságunk – nem is egészen alaptalanul – egységes folyamat egymást követő állomásainak láttatja velünk az egyes irányzatokat, s felismeréseiket hajlamosak vagyunk inkább egymás kiegészítéseinek tekinteni, semmint alternatív megoldásoknak.

A szempontok összebékítése persze nem jelent újfajta rendszerezést, sőt éppen annak hiányát jelzi. A korábban rivális felfogások egyenjogúsítása pedig nemcsak az újabb értelmezés szükségességének belátását akadályozza, hanem a meglévők igazságértékének súlyát is csökkenti.

Esztétikai képzésünk tehát egyfelől tárgyyszerű ismeretekhez és eklektikus szempontrendszerhez segít. Másrészt nem győzi hangsúlyozni, hogy ami kimutatható és megtanulható az irodalomról, a műalkotásról, az együttvéve sem képes magyarázni a művészi hatás titkát, s az esztétikai érték végső soron nem közelíthető meg racionálisan. Nemcsak a romantikus zsenikultusz hagyománya eleven, hanem a századforduló esztéticista meggyőződése is, mely szerint szakadék tátong a művészi és nem művészi között s ennek eldöntésében kizárólag esztétikai érzékenységünkre támaszkodhatunk.

Hasonló kettősség tapasztalható értékeléseinkben is. A részletek szintjén jól tudjuk azonosítani a szövegben megjelenő értékeket. Vegyük pl. a következő részletet Weöres Sándor *Téma és variációk* című verséből:

„Ma szép nap van, csupa sugárzás, futkosnak a kutyák az árokszélén, és mindenki remekül tölti az időt, még a rabkocsiból is nótá hangzik.

Ma szép sugárzás van, csupa idő, kutyáznak az árokszélek a futkosásban, és a nap nótával tölt mindenkit, még a hangzásból is rabkocsi remekel.”

A két bekezdés eltérő hangneme első olvasásra szembetűnő. A szövegben megjelenő tematikus értékek részben azonosak (szép nap, sugárzás, nótá, hangzás), ám az általuk sugallt derűs, idilli hangulat csak az első mondatban érvényesül zavartalanul.

(Ha nem számítjuk a rabkocsi említését, bár itt még ez is a szép napot dicséri.) A második mondatban viszont nyelvtani képtelenségek vetnek véget a derűs állapotnak (kutyáznak az árokszélek, rabkocsi remekel) s groteszk hatást keltenek.

A műalkotás valamennyi nyelvi eleme, kommunikációs és információs sajátossága – a legkisebb szótól a szöveget tagoló kompozíciós elvíg – értékvonatkozást tartalmaz, a mű értékszerkezetének összetevője. Már a legelemibb retorikai-stilisztikai alakzatok is, mint a kettőzés, a fokozás vagy az ellentétezés, azért lehetnek hatásosak, azért váltanak ki a befogadóból feszültséget, mert kihasználják a nyelvben rejlő értékhangsúlyokat. Épp az értékek fokozott és újszerű érzékeltetésében kell látnunk a művészi hatás egyik alapját.

A szövegértelmező technikák segítségével leírhatjuk a művek (feltételezett) érték-szerkezetét. A szavak jelentésében és társításuk eredményeként megmutatkozó értékhangsúlyokat figyelembe véve érték-ként azonosítható bármely szövegelem (szereplő, tárgy, fogalom, motívum), amely minősít és/vagy minősítést kap, az értékelés közvetlen vagy közvetett szándékával. Az értékek kimutatása korántsem önkényes, hiszen alapul veszi a szerzői tevékenységben (pl. a szavak megválasztásában) szerepet játszó célszerűséget. Végül is az alkotás maga is úgy jelenik meg számunkra, mint beszélő, sőt rábeszélő partner, akinek határozott nézőpontja, értékelő gesztusa van.

A Weöres-vers esetében *tematikus értékekről* (szép nap, nóta) és *modális értékekről* (idilli, groteszk) beszéltem. A tematikus értékek közvetlenül jelennek meg a szöveg terében. Igen sokfélék lehetnek – pl. erkölcsi, politikai, vitális értékek –, csoportosításuk mindenkor valamely értéktipológia alapján végezhető el. (Tudatában annak, hogy minden osztályozás egyfajta értékrendet, értékfelfogást érvényesít.)

A modális értékek csak közvetve mutatkoznak meg (azonosításuk tehát jóval nehezebb). Mint sajátos értékgesztusok orientálják az olvasót abban, hogy a tematikus értékeket miképp – pl. pozitív vagy negatív értelemben – kell megítélni. Gondoljunk arra, hogy az ironikus és a szatirikus beállítás visszajára fordítja a szöveg szó szerinti jelentését, a groteszk és a humoros beállítás viszont ambivalenssé, kétértelművé teszi.

Az olvasó értéktévesztésének egyik leggyakoribb forrása, hogy figyelmen kívül hagyja a szöveg modalitását. Kivált az ironia esetében könnyű félreismerni a szándékolt értelmet, mivel ekkor az értéktagadás állító formában történik.

Egy vitára hivatkoznék, amely arról folyt, hogy Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényének első fejezete hogyan ítéli meg az 1919-es magyar Kommünt. Volt, aki Kun Béla menekülésének leírásában a kommunista vezető megrágalmazását látta. Holott az elfogultságot jelző mértéktelen túlzások és a képtelenségig aprólékos tájékozottság mögött nem nehéz felismerni az ironiát:

„Kun Béla repülőgépen menekült az országból. (...) A gépet maga a népbiztos vezette. Alacsonyan szállt, alig húsz méter magasságban, úgyhogy arcát is látni lehetett. Sápadt volt, borotvátlan, mint rendesen. (...) Zserbókat vitt, melyekkel tele-tömte puffadozó zsebeit, aztán ékszereket (...) templomi kelyheket, sok más egyéb kincseket. Karjairól vastag aranyláncok lógtak. Egyik ilyen aranylánc (...) le is pottyant a Vérmező kellős közepére, és ott egy öreg úr, régi krisztinai polgár, adó-hivatalnok a Várban, a Szentháromság téren, valami Patz nevezetű – Patz Károly Jó-zsef – meg is találta.”

S utána következik a fejezet zárómondata, amely helyére teszi az elmondottakat: „Legalább a Krisztinában ezt beszéltek.” Vagyis nem Kun Béla meneküléséről van szó, hanem arról, hogy a Kommün bukása után miképp indult be a hazug legenda-képzés, és milyen korlátolt, ostoba módon próbálták meg lejáratni a forradalom vezetőjét a krisztinavárosi polgárok. Ebből nem következik az, hogy a regény kiáll a Tanácsköztársaság mellett (s álláspontját aligha lehet kideríteni egyetlen fejezet alap-

ján); az ironikus gesztus csupán a legendagyártókat leplezi le, idegeníti el, nem állít szembe velük másik értéket.

A modális értékek tehát kevésbé fölismerhetők, mint a tematikus értékek, s formálisak abban az értelemben, hogy többféle szemléleti konkretizálást engednek meg. De nem formálisak abban az értelemben, hogy a legalapvetőbb emberi léthelyzetekre épülnek és mindegyiknek körülhatárolt jelentése van.

Pl. a tragikum úgy írható le, mint értékvesztés, a komikum pedig úgy, mint értékhiány, illetve értéktévesztés. E leírásban mintegy összegezzük tapasztalatainkat, miszerint a tragikum forrása mindig valamely érték megsemmisülése vagy megvalósíthatatlansága; a komikumé pedig az, hogy az érték megtévesztő módon jelenik meg, többnyire az értéktelen tünteti fel magát értékesnek. Mindkét esetben zavar támad az érték érvényesülésében, egy olyan nézőpontból, amely azonosítani képes az értéket, megkülönbözteti az értékeset az értéktelentől.

Az egyszerű értékhelyzetek mindenkor feltételezik, hogy az érték egyértelműsíthető. Az értéktévesztés csakis akkor komikus hatású, ha – a befogadó nézőpontjából – nem fér kétség hozzá, hogy mi értékes és mi nem. Az összetett értékhelyzetekben az egyértelműsítés lehetősége csökken vagy teljesen megszűnik: az ironikus gesztus egyidejűleg tartalmazza egyazon érték állítását és tagadását, a groteszk pedig szorosan összetartozónak mutatja az értékeset az értéktelennel. Valamennyi modális minőség meghatározható hasonló módon, egyszerű vagy összetett értékhelyzetként.

Mindezek alapján úgy tűnhet, hogy az értékelismerésnek a tematikus értékek esetében a legnagyobbak s az összetett modális értékek esetében a legkisebbek az esélyei. Am ez csak mint általános elv igaz. Az olvasók eltérő esztétikai érzékenységgel és tapasztalattal rendelkeznek. Elképzelhető, hogy valaki érzékenyebb az irónia, mint a tragikum iránt. Kialakulhatnak, kialakulnak egyéni rangsorok mind a tematikus, mind a modális értékek között; akad, aki az erkölcsi és van, aki a politikai értékeket becsüli többre, egyikünk a szépet, másikunk a humorost kedveli jobban. S nemcsak egyéni, hanem kollektív értékrangsorok is érvényesíthetik erejüket, így válhat egy-egy korszak domináns minőségévé a fenséges vagy a groteszk.

Természetesen egyáltalán nem véletlenszerűen keletkeznek és veszítik idővel érvényüket a kollektív értékrangsorok. Közös emberi tapasztalat tükröződik bennük, ez tartja fenn érvényüket s ennek változása váltja ki módosulásukat vagy hitelvesztésüket. A történelmileg létrejött értékrendek mint többé-kevésbé egységes alakzatok szabályozzák az egyes értékfajták érvényességét.

Az értékelismerés tehát nagymértékben függ azoktól az egyéni és kollektív értékrangsoroktól (illetve értékrendtől), amelyeket az olvasó tudatosan-tudattalanul érvényesít a befogadás folyamán. Értékleírásunk ezért szükségképpen csak az értékelés lehetséges támpontjait, kereteit jelölheti ki.

S még viszonylag könnyű helyzetben vagyunk a tematikus és modális értékek esetében. Ezek ugyanis a szöveg síkján jelennek meg, (részben) a szöveg alapján mutathatók ki – *tárgyértékek*. A saját álláspontunk mellett érvelhetünk úgy, hogy az értékszempontjaink és a szövegsajátosságok megfeleléseire hivatkozunk.

Bonyolultabb feladat az ún. *metaértékek* jelentéseinek kibogozása, mert ezek nem az adott mű szövegének ránk gyakorolt hatásában konstituálódnak elsősorban, hanem esztétikai tapasztalatunk egészében, az irodalomról, művészetről nyert ismereteink összességében. Olyan értékekről van szó, melyek alapján a műalkotás irodalmiságát, igazságát és esztétikai értékességét minősítjük.

Ezek az első pillantásra elvontnak tűnő értékszempontok valójában döntő szerepet játszanak olvasói gyakorlatunkban. Kivált akkor, ha érvényesítésük korlátba ütközik. Így pl. az irodalmiság jelentése bármennyire is változó koronként, a formanyelv állandó megújítása következtében bármennyire is kitolódnak határai, de ha vala-

melyik kritériumának megsértését tapasztaljuk, a „szabálysértő” művet nem ismerjük el irodalomnak.

Elképzeltető, hogy akad olvasó, aki az idézett Weöres-verset grammatikai képtelenségei miatt nem tekinti irodalmi alkotásnak, pedig ebben az esetben a közlés még nyelvi jelekkel történik. Tandori Dezső *Tájkép két figurával* című képversének szövegét már a sakkjáték lépéseit jelző szimbólumok alkotják (itt csak ezeket idézem, melőzve képszerű, térbeli ábrázolásukat): „Hh6, Hg4. Hf6, Hh7. c5, Hg5. c6, He6. c7, Hd8. c8H.”

A szöveg jelentése aligha okoz nehézséget. A magányos huszár igazi társra talál a felbukkanó gyalogban, akit nem bánt, jóllehet többször is üthetné. A gyalog méltó a bizalmára: amikor az utolsó kockába ér, maga is huszárrá változik, s ő sem bántja az ütésben lévő másikat. Méltányolhatjuk a két figura egymásra találásában a „humánus” gesztust, a bizalom és szolidaritás (tematikus) értékeit, s a történetes különös közegének és szereplőinek megválasztásában az ironikus játékot. De nem biztos, hogy elfogadjuk versnek a szöveget, s toleranciánk legfeljebb addig terjed, hogy határesetnek nyilvánítjuk és így térünk napirendre fölötte.

Hasonlóképp járunk el, ha a műalkotásban megjelenő valóságtapasztalat gyökereiben eltér a sajátunkétól s nem győz meg igazáról. Előfordul, hogy éles különbséget látunk a mű ismeretértéke és esztétikai hatásossága között, s csak az egyiket vagy csak a másikat ismerjük el. Sőt helyezkedhetünk olyan álláspontra is, hogy a művészetnek nem feladata életproblémák fölvetése, s kizárólag a megjelenítés érdekessége és/vagy tökéletessége számít.

Mint e példák is jelzik, olvasói beállítottságunkat meghatározza, hogy milyen jelentést tulajdonítunk a metaértékeknek. Értelmezésük viszont messze túlzotat az egyes művek horizontján, s voltaképp csak azoknak a kulturális hagyományoknak alapos elemzésével lenne elvégezhető, amelyekben a metaértékek ilyen vagy olyan jelentésüket s az értékrenden belüli pozíciójukat kapták.

S itt eljutunk ahhoz a kettősséghez, amiről írásom elején volt szó. A részletek pontosíthatók, az egész viszont homályban marad. Nem kell ugyan elfogadnunk a romantikus-esztéticista álláspontot a művészet és megértése irracionális természetéről (s a hivatkozás rá gyakran nem több mint a kérdés rövidre zárása), de a metaértékeknek az irodalomértelmezésben betöltött tényleges szerepét földeíteni egyelőre erőnket meghaladó feladat.

Korábban ez a filozófiai esztétika illetékességébe tartozott. Egykor a metafizikus rendszerek a priori és transzcendens értékrendhez mérhették a művészet küldetését, s a mű formaértéke éppúgy objektívnak és változatlanak számított, mint a jelentése. A jelentésazonosság hiedelmét ugyan már a 18. századi műkritika is kikezdte, de még sokáig fenntartották az adekvát jelentés igényét és az esztétikai érték időtlenségének gondolatát. A történeti és a pozitívista szellem térnyerésével elveszni látszanak a korábbi támpontok, s értékfogalmaink érvényét egyre kevésbé biztosítják egységes kollektív ideológiák.

A tradicionális társadalmak viszonylag zárt értékrendjéhez képest nyitottság és értékpluralizmus jellemzi a modern társadalmi alakulatokat – egyfelől jellegzetes értékfelfogások versengése, másfelől állandó eklektikus összebékítésük. A filozófiai esztétika nem jelölhet ki végső értékeket, mert nem hivatkozhat egyetemes érvényű esztétikai tapasztalatra. Csak parciális érvényű hagyományokkal, konvenciókkal számolhatunk, amelyek meglehetősen törekeny képződményeknek bizonyultak, amikor a történelem kihívásaival szembesültek.

A változás természetesen a metafizikai gondolkodás számára is alapvető élmény volt és maradt, Schiller nevezetes tipológiájától Gadamer megértéseméleti modelljéig. Itt csupán e két álláspont néhány összefüggésére utalnék.

A „naiv” és „szentimentális” költészet szembeállításával Schiller elsőként fogalmazta meg, hogy az antik művészet lét-közeliségével és evidencia-hatásával szemben a modern művészet már távolinak és idegennek érzi világát. Ezért számára feladatként jelenik meg, hogy valóság és eszmény egységét legalább a fikció szintjén megteremtse s ezt elfogadtassa közönségével. A művészet mintegy kárpótlást nyújt az eszményt nélkülöző, prózai és sivár valóság ellenében. Az esztétikai tudat önállósul, megkülönbözteti magát mindattól, ami nem esztétikus. Megváltozik a mű és közönsége kapcsolata is: a művészetnek csak sikeres hatás esetén van evidencia-jellege, hiszen eleve mást, többet akar adni, mint amivel a befogadó rendelkezik.

Századunkra nyilvánvalóvá vált, hogy a mű és közönsége közti új kapcsolat nemcsak dinamikusabb, hanem kockázatosabb is, mint amilyen a korábbi volt. Gadamer épp a befogadás felől közelíti meg a problémát, abból kiindulva, hogy az olvasó egyre kevésbé talál utat az alkotáshoz. A számára idegen igazságtartalmakkal nem tud mit kezdeni: vagy kritikátlanul reprodukálja ezeket, vagy kritikusan feloldja saját ismereteinek megfelelően. Holott az idegen és a saját új formába való illesztése lenne a helyes, a tényleges értés.

Gadamer nagyszabású filozófiatörténeti áttekintést ad mindarról a szellemi inspirációról, amely táplálta és segítette a modern művészetfelfogás megszilárdulását. Bírálja Kant koncepcióját, mert az a természettudományok illetékességének körébe utalta az igazságfogalmat, szubjektivizálva az esztétikát – ami az esztétikai tapasztalat ismeretértékének tagadásához s végső soron a művészet jelentőségvesztéséhez vezetett. Hasonló meggondolásból kifogásolja Schiller elképzelésében az esztétikum radikális elválasztását az őt létrehívó valóságtól s a művészetnek tulajdonított látszatszerűséget és valóságpótlék-szerepet. Gadamer úgy látja, hogy az esztétikai tudat önállósítása szükségképpen eredményezi elszigetelődését és az adekvát értés akadályozását.

Meggyőzően érvel amellett, hogy éppen azért vagyunk, azért lehetünk érdekeltek a műalkotások befogadásában, mert az esztétikai tapasztalatnak is van ismeretértéke (ha ez más is, mint a természettudományoké). De mivel e tapasztalat nem egyetemes érvényű – a mű és olvasó, a múlt és jelen folyamatos „párbeszédében” nincs egyszer s mindenkorra érvényes (mintegy történelemfölötti) igazság –, az adekvát értés mértéke tisztázatlan marad. Az emberiség mint kvázi-közösség túlságosan tág koordináta-rendszer ahhoz, hogy fellebbezni lehessen hozzá (éppen ez a baj Lukács György nem-beliség-fogalmával is). Így azonban nem marad más mérce, mint a hagyományokra való nyitottság s a kétoldalú kapcsolat szüntelen mélyítése (szemben a csak mennyiséget tekintő műveltséggyarapítással) – ami szép dolog, ám fölöttébb nehezen megfogható valami az irodalomértelmezés számára.

A metafizikai megközelítés tehát – minden érzékeny felismerése, megszívlelendő tanácsa mellett is – nem nyújt megfelelő segítséget az értékprobléma tisztázásához. Lehet, hogy nem nyújthat. Lehet, hogy a rivális értékrendek közti választás vagy éppen ezek vegyítése olyan többletet jelent számunkra, hogy megéri a tisztázás elmaradását.

„... tied az én harcom”

A százéves Tóth Árpád

„1886-ban születtem Aradon, de mégis inkább debreceninek számítodom, mert gyermekkorom és fiatalságom ott telt el. Apám, a debreceniek szobrásza, festőművésznek nevelt, a debreceni Nagyerdő azonban, valamint Csokonai Vitéz Mihály és tudós irodalomtanárom, Kardos Albert, a versek felé hajlítottak. Költői pályára léptem tehát, vagyis filozopter lettem (szabályosan félbemaradva), majd úri családok házitanítója és vidéki hírlapíró. Ez idő szerint az Est-nél dolgozom.” Ez a tömör önéletrajzi vázlat az Est 1923-as *Hármaskönyve* számára készült, s az események előadásából csak a költő halálának dátuma, 1928 hiányzik. S hiába keresnénk benne azt a személyiségpszichológiai réteget is, amely nélkül Tóth Árpád költészetét és egyéniségét aligha lehet megérteni és megmagyarázni. Mert igaz, hogy apja a debreceniek szobrásza volt, de az is tény, hogy egy sikerületlen szobra után városszerte gúnnyal emlegették nevét, s ettől kezdve összetört, csalódott ember lett, anyagi romlással küzdve, s fia közvetlen közletről, félig-meddig szülői gyámkodás alatt szenvedte végig ezeket az éveket. Részben ebből fakad személyiségének gátlásossága, csendes, befelé forduló magatartása. Introverzióra való hajlamát tovább fokozták a különböző szanatóriumokban töltött hetek és hónapok: Tóth Árpád ugyanis tüdőbeteg volt, s egyik kései versében ugyanolyan szívszorító, mégis hiteles képet rajzol a szanatórium közegéről, mint Thomas Mann tette a *Varázshegy* lapjain. Sok mindent elárul önmagáról egyik 1907-ben írott levele, melyben a többi között ezeket írta egyetemi kollégájának, Juhász Gyulának, akivel együtt látogatták a budapesti egyetemen Négyesy László híres stílusgyakorlatait: „...nagy élvezettel hallgattam kedves, sziporkázó bírálatait, költeményeivel pedig egyszerűen megsemmisített: a magam verselményeit akárhányszor mélyen lenéztem miattok.” Két évvel később, Debrecenből keltezve levelét Nagy Zoltánnak, aki ugyancsak kiváló költő volt, fel is veti a kérdést: „Jó, ha az ember így odavan?”

Persze ehhez a csüggedt állapothoz a már jelzett külső körülmények mellett az is hozzájárult, hogy Tóth Árpádnak keményen meg kellett küzdenie saját költői hangja kiforrásáért. Nemzedéktársai lapokat alapítottak, irodalmi harcokat vívtak, ő inkább olvasmányélményei alapján, képzeletéből teremtett magának lírai világot, melyben először a századvég költői közhelyei tűntek fel (*Este*), elegyedve annak modernebb, szimbolista hangjaival. Ennek a képzeletlírának egyik legjellemzőbb poétikai eleme volt a megiszemélyesítések bősége, a magány fájdalom, a társkeresés mozdulata:

Áldott a fény, mely sercegőn, fakón
Ilyenkor gyúrt párnám mellett kigyúl,
S a kedves, vén tapétát a falon
Megcsillantja s bús orcámhoz simúl!
Jól esik látnom: csendesen pihen
Minden butor és békén feketül,
S az iszonyú és néma semmiben
Föllélegzem: nem vagyok egyedül ...

(*Olykor, éjjel ...*)

Kimutatható hatást tett költői látásmódjának kialakulására Paul Verlaine költészete. A *Notturmo* indító képe („A szürke éj kóbor lovagja lettem, / Mint egy beteg, unal-

mas trubadur”) mint mésszi emléket zengeti vissza a francia költő hangjait, a *Régi dallamok* felütése viszont már közelebbi egyezéseket mutat a *Le piano, que baise une main* kezdetű verssel (melyet egyébként Kosztolányi Dezső fordított le). Kimutathatók analógiás hatások *A lelkem fáj...* és Verlaine *Voeu* (Vágy) című költeménye között is. Olvasmányemlékekből, Tóth Árpád közismert és kortársai által megcsodált ismeretanyagának kivételéséből eredhetnek azok a szemléletbeli rokonságok, melyeket Tóth Árpád és Mallarmé preraphaelita hangulatú – Debussy által oly mesterien és merészen visszaadott – képei között fellelhetünk. (A *Muhi-pusztán* nyitó képe és Mallarmé *Tüneménye* jelez ilyen kapcsolódást.) S nemcsak a képek megformálása, a versmenet halk sejtelmessége utal a modern francia líra alapos ismeretére, hanem bizonyos szemléleti elemek is: Tóth Árpád egész költészetén végigvonul egy olyasfajta elesett, mégis reménykedő transzcendens igény, mely Verlaine lírájának is jellemző összetevője. Már a korai *Krisztus-képre* jelzi ezt az igényt, amely új és új változatokban nyer majd megfogalmazást, hol a szenvedés, hol a belenyugvás hangjait erősítve, hasonlóképp a francia lírikushoz, aki az *Ex imo* című versben e két érzéskör szintetizálására tett kísérletet.

Fontos szerepet játszott Tóth Árpád költészeteszményének formálódásában Samain lírája is. Az 1913-ban megjelent *Hajnali szerenád* versei között olvashatjuk Albert Samain *Retraite*-jének fordítását, melynek forrása minden bizonnyal a francia lírikus posztumusz *Le Chariot d'or* című, 1901-ben kiadott kötete volt. Ahogy Ady *Három Baudelaire-sonettet* adott ki az 1906-ban megjelent *Új versekben*, ugyanúgy Tóth Árpád is saját versei közé vette fel Samain költeményét. E gesztusában – mint Rába György írja – „Ady költői példájának némi visszfénye csillan”. Samain finom, bánatos lírája bizonyára komoly és mély visszhangra talált Tóth Árpád hasonló hangoltságú lelkében. „Három első kötetében – írta róla egyik legjobb ismerője, költőtársa, Szabó Lőrinc –, noha folyton módosulva, főleg a látás izgalma uralkodik, jellemző parnaszista tulajdonság. A fény változatai vagy elborulások színessége ragyogja körül plasztikus képeiket és formai tökéletességüket, már pedig az ilyen fajta artisztikus magasrendűség, melyben még az impresszionista könnyedség is súlyos veretezést kap, megint a modern Parnasse hagyománya. Még a szimbolista költők közül is főleg azokat a költőket szerette, akik legalább átmenetileg rokonságot tartottak a Parnasse-szal.” (Tóth Árpád, a műfordító. Magyar Csillag 1942. I. 300.)

Fontos eleme Tóth Árpád első korszakának a magány, a meddőség, kiszáradás érzése, az idegek és az érzékelés egyensúlyának megbomlása, ez a jellegzetesen dekadens életérzés, melyről Zola némi büszkeséggel mondta: „Az ízlésem, ha úgy tetszik, romlott, szeretem az erősen fűszerezett irodalmi ínycsikléseket, a dekadens munkákat, amelyekben beteges érzékenység helyettesíti a klasszikus korok kicsattanó egészségét. Korom embere vagyok.” (*Mes Haines*) A pesszimizmus „édes betegsége” volt ez, mely jellemző tényezője a századvégi magyar lírának is. Kulcsverse ebből a szempontból a *Meddő órán*:

Magam vagyok.
Nagyon.
Kicsordúl a könnyem.
Hagyom.
Viaszos vászon az asztalomon.
Farigcsálok lomhán egy dalon,
Vézna, szálnalmas figura, én.
Én, én.
S magam vagyok a föld kerekén.

Nemcsak Tóth Árpád jellegzetes versmértéke, a nibelungizált francia alexandrin a megvalósulási formája ennek a sóhajtásszerű magányérzésnek, hanem jó néhány versének anatómiája is, hiszen együtt, egymás mellett jelenik meg bennük ideális és torz kettőssége, hasonlóan Bartók Béla 1909-ben írt *Két arcképéhez*, melyben az első tétel dūr hangzatban való megbékélésére válaszol a második beteljesületlenséget, örök vágyakozást jelképező pontozott ritmusú felépítése. A *Reggel* „nyirkos ablak”-a, „elferdült árnya”, a *Vergődés* jellemző képe („S minden, szegény szememben, a ropant hold alatt / Torz óriássá puffad, s bús symbolummá dermed:”), az *Evokáció egy csillaghoz* „zord víziója” („... láttam: sok fáradt, furcsa útam / Iszonyú tömkeleggé mint bogozódik rútan, / ... s már drága célig torz utak kusza bogja / Nem oldozódhat többé lendülön és ragyogva. / Mint víg ösvényszalag, mely dús ormokhoz ível ...”) jelzi, hogyan fonódik össze korai költészetében az örök sóvárgás és a megváltatlanság szomorú érzése, mely Wagner esztétikájának volt két pillére, s onnan termékenyítette meg az európai lírát.

„Ügyelek, hogy gyötrelmim bús órája úgy essék, / Hogy valamely finom, mesterkedő ügyesség / Bujává s izgatóvá tegye tegye búmat nekem: / Paráznán gondolok rá, ki eldobott magától, / Szép combjait mint nyitja lépésre, mily kihívón – S lágyan ... s kedvenc parfümjét agyzsongulásig szívom, / Mint ki halálba zisbad a rózsák dús szagától ...” A *Sóhaj* e sora a szimbolizmus érzésköréhez csatolják Tóth Árpád korai költészetét: az a kísérlete, hogy egységbe olvassza az álmot, a mámort és az elmúlást, s ennek a harmóniának révén feladja személyiségét, Nietzsche *A tragédia születése* című tanulmányának a dionüszoszi „impulzusok” kapcsán írt gondolatira utalnak vissza, a vers – s a többi e korabeli költeményének – képe pedig a szimbolizmus jellegzetes képzőművészeti ábrázolására is visszhangzik (például Edvard Munchra vagy Odilon Redonra).

Semmiképpen nem véletlen, hogy Tóth Árpádnak olyan érzékeny, jól tájékozott költőtársa, mint Karinthy Frigyes a *Tavaszi elégiával* kezdi róla szóló tanulmányát s egy abból vett idézettel fejezi be azt. Ez a vers és a mellette született *Tavaszi holdtölte* valóban erősen impresszionisztikus: bennük a képzelet az uralkodó elem, mely módot ad arra, hogy a költő kiszakadjon a racionalizmus és a pozitívizmus béklyóiból, s alávesse magát annak a Delacroix által „szótlan hatalom”-nak nevezett merengő életállapotnak, amely „előbb csak a szemhez szól, majd megnyeri, hatalmába ejti a lélek minden képességét”. Impresszionista ihletésre utal az *Egy lány görögös-keleties hangulata* is. A francia impresszionizmusnak az 1889. évi világkiállítás után lett fontos eleme a távol-keleti népek művészetének nem egy stílushatása, s innentől kezdve ismerték föl azt is, hogy váratlan hatást kelt, feszültté teszi a líra és a zene szövetét egy-egy beiktatott egészen egyszerű eszközökkel megformált vagy elmondott élmény. Ezt az egyszerűséget érhetjük tetten például a *Meddő órán* soraiban, szerkezetében, tömondatos, ismételtető formálásában is.

Impresszionizmus és szimbolizmus hangulati és stílári egysége valósul meg Tóth Árpád egyik ismert, szép versében, a *Hajnali szerenádban*. A bevezető képben maga is említi az impresszionizmust, mint látványának egyik ihletőjét:

Virrad. Szürkül a város renyhe piszka,
De túl, az enyhe, tiszta messzeségben
Új rajzlapját kifeszíti az égen
A hajnal, a nagy impresszionista.
Ezüst ónnal szeszélyes felhőt rajzol,
És álmodozva pingál enyhekéket,
S ragyogva tűzi az isteni képet
Az ürbe a hold, nagy rajzsög, aranyból.

hogy aztán a vers befejező részében szó és zene lépjenek szövetségre egymással, s a „fájó szerenád” egyszerűen emberi dallama figyelmeztessen azokra a végső dolgokra, melyek a költő világának legfontosabb ihletői, s amelyek jelenlétével kapcsolatban találoan írta Karinthy Frigyes: „Ami ezen túl van: egyszerű s mély, emberi dolgok – nekünk egy percnyi szívszorongás, nyilalló emlékezés, hogy minden rosszul van még mindig s nem történt semmi úgy, ahogy jó lett volna s hogy egész életünk, mámorok és ujjongó örömek narkotikum csak a halál vacogó félelme ellen.” (Tóth Árpád. Írók írókról. 1914. 55–60.)

Tóth Árpád lírájának első fordulatát nem a formai váltás jegyeiben kell keresnünk, hiszen az 1914-ben írt, az ifjúságtól búcsúzó *Lomha gályán* még korábbi korszaka szimbolista megihletettségének jellemzőit is mutatja, s ebbe az érzéskörbe utalhatjuk a *Mámor* vagy a *Csillag, ó, messzi szerelem* képeit is, mégsem szabadulhat attól az érzésétől az olvasó, hogy az a költő, aki tűnt kedvese „hús hajának kékes árjára” gondol, s „bágyadt szép szemét” idézi, útkeresztezéshez ért, s maga is tisztában van azzal, hogy költészete és magatartása a változás jegyeit mutatja. A *Lomha gályán* befejezésében egyértelműen fogalmazza meg továbbhaladásának két lehetőségét:

Ó, vársz még, távol, boldog Élet,
Hol sohasem lesz az alkonyom bús?

Avagy fordítsam már a síró kerék
Kormányát bárhogy, part sohsem integet?
Amerikámat, amíg élek,
Sohse lelem, szomorú Kolumbus?

Ennek a szükségszerű költői váltásnak legfontosabb motiváló tényezője az első világháború, mellyel a költő kezdettől fogva szemben állt. Az események megerősítették azt a hitét, hogy értékvesztett világban él, olyan létrendben, melyet a távoli, verseiben gyakran az örök mozgó mintájára stilizált Isten végképp magára hagyott. Az *Ó, örök Isten* kormányzója végtelen távolságból figyeli a világot, s megvetéssel figyeli a „törpe emberfajt”, nem hatódva meg annak töviskoszorújától. Igaz, van ebben a versben is egy árulkodó, az impresszionizmusra visszautaló szókapcsolat („Könnyehulló kéj”), az érzés, az árvaság kínja, a magatehetetlenség nyomasztó tudata mégis hiteles kifejezést nyer benne. Mint ahogy az impresszionisták látásmódját idézi az *Erdő* bevezetése is, túlhabzó képsorai, s az a mód, ahogy a lét bizonytalan lebegéséhez hasonlítja illatos szivarfüstjét. Ám a kezdetben örökké fiatalnak ábrázolt napot, a „nagy, zengő aranycsillagot” hamarosan az ősz kopár, kifosztott képei váltják föl költészetében. Ezekben az „őszi” versekben végtelenné tárul a hideg tér, az embert az úr magánya veszi körül, s egyre valószínűsőbb az elmúlás sejtelme:

Jártál-e mostanában a csendes tarlón este,
Mikor csillagokkal ékes a roppant tiszta tér,
S nagy, lassú szekerek ballagnak haza, messze,
S róluk a szénaitat meghalni visszatér?

És fájt-e, amíg nézted a nyárfát révedezve,
Hogy reszket agg feje, az ezüstösfehér,
S hogy édes életednek újra egy éve veszte,
Mert viszi már Szeptember, a nagy szénásszekér?

S ültél-e elfáradva kemény, útmenti köre,
Merőn bámulva vissza az elvakult időkbe
És feldöbbenve: jaj! ha most ledőlnél halva!

S eszméltél-e fel árván az éji hidegen,
Mikor a késő szellő, mint kósza idegen
Eb, lábadozhoz simult, s bús kezeidet nyalta?

Fontos poétikai újdonságra is felfigyelhetünk e versben, az *Őszi kérdésben*, mely a címválasztásával és monoton felsorakoztatott kérdéseivel is visszautal Babits Mihály *Esti kérdésére*. Egyik első példája annak az utolsó versszak enjambement-ja, hogy Tóth Árpád – mint erre Nagy Zoltán nyomán figyelmeztet a költő kitűnő monográfiájának szerzője, Kardos László – a rímtechnika bővítése és változatosabbá tétele érdekében tudatosan élt sorvégi értelemszakításokkal. („... azáltal, hogy a mondatot a verssor végén másutt törjük meg, mint eddig legtöbbször tették, új rímek megzendítésére van alkalmunk, ami a rímelés szépségének legfőbb titka. Különösen elérhetjük... hogy jelzők (mellékevek) kerülnek a sor végére, és így frissíthetjük fel az eddig túlnyomóan főnévi rímek kezdődő monotóniáját... az asszonancia kezd ki nem elégíteni a magyar fül zenei érzékét.”)

A *Szemben a fenséges*... kezdetű vers a magányból való kitörés egyik lehetőségét jelzi. Ebben a Tóth Árpád költészetében kezdettől jellegadó „torz” motívuma erősödik fel, a hatalmasra táguló, mindent elnyelni készülő torok már az expresszionizmus képanyagát idézi, a költeményben pedig megjelenik az a szociális tartalom, mely a költő liráját mind erősebben szövi át a későbbiekben:

Gondolsz-e arra, hogy körül
A vén föld szörnyű torokká feszül tágan,
S lények milliói szenvednek,
Tűnődnek, véreznek ma este a világban,
Kinek mutogatod hát
Bájjaid, e sok kicsi kincset,
Elfojthatja-e szerény pazarságod
Az ezer hörgő, vajudó, fájó nincset?

A formára máskor oly kényesen ügyelő költő mintha a szabadvers felé tájékozódna itt, de az sem lehetetlen, hogy a töredékjelleg a magyarázata kidolgozatlanságának. Annál egyértelműbben nyilatkozik meg az expresszionista líra egyik legfontosabb jegye, a részvét a trafikoslánnyról írt *Stanzákban*. A szókincs, a „testvér” szó is ennek ihletésére mutat.

A Szabó Lőrinc által „leghibátlanabb”-nak mondott Tóth Árpád világháborús költészete telve van feloldatlan feszültséggel. Az események mellett ennek az a magyarázata, hogy azok a költői hagyományok, melyeket ő maga is átvett – úgy természetesen, hogy azokat a maga költői természete szerint alakította és új elemekkel bővítette – érvényüket veszítették. A világháború apokaliptikus érzése s az impresszionizmus, a szimbolizmus sejtető, fényre oly fogékony versformálásának ellentéte mutatkozik meg a Shakespeare szellemét idéző „*Szent örületben*...” című versben:

Zord partokon ül s didereg a horgász,
Arany halak, suhanó aranyversek,
Hol késtek? Zúgó világtenger-morgás
Vad hangjai szelíd zenére nyerek,
Szédít a szörnyű világörvény-forgás,
A lázadt habból ferde szörnyek kelnek,
Világnyelő, roppant Leviathán...
Szigonyt rávetni ki volna titán?

A világháború éveiben fontos jelképe Tóth Árpád lírájának a sok változatban magát feltáró sötétség. Nem képi tartalma a fontos, hanem jelentéstartománya: általa inkarnálódik a versben a múlt elvesztésének fájó tudata s a költőnek az a meggyőződése, hogy az a világkép, melynek igézetében ő és nemzedéke alkottak, s törekedtek a lét igazabb tartalmainak felmutatására, elvesztette hatóerejét. Látszólag igénytelenebb, de e vonatkozásban fontos verse *Az arany park:*

A fákön a virágzás fájó kékje,
Borzong végig: mélyen sohajtanak,
Már lángkocsin zenitre hajt a nap,
S tüzet lehell a bimbók szüzi mélye.

Rád gondolkodok, ki vársz még rám, remélve,
Ifjúságod fénylő fái alatt,
Halk, arany ágak hozzád hajlanak,
S szíved reszket, s zeng vágyaid zenéje.

Ó, vársz s mosolygsz a fák közt, drága úrnő,
De arany parkod árnyán már a bú nő,
Mérges bogyójú, vad, sötét növény...

S jaj, tán mire elérlek, tépve, verten,
Jajduló szél vonaglik át a kerten
S az esti fák közt kialszik a fény...

„Az utcán most sötétség állóvize áll, sötét / Tenger dagad az égig” – írja *Az utcán most...*-ban, s ennek a képnek a hatását fokozza az olyan típusú versekben, mint az *Ó, forgó földünk*, amelyben a végzetnek való kiszolgáltatottság érzését fokozza a föld forgásának gépiessége, mely cél és szándék értelmetlenségét sugallja. Az *Éjféli litánia* kísérteties hangulatba transzponálja ugyanezt az érzést. A fantasztikum iránti vonzódását jelzi az a bírálata is, melyet egy novella-antológia kapcsán jelentetett meg 1918-ban a Nyugatban (*Kisértethistóriák, misztikus elbeszélések*. Ny. 1918. I. 187.). Ebben külön kiemeli „a konkrét, érzékekhez szóló víziók” érdekességét. Az *Éjféli litánia* ihletői között ott sejtethetjük Poe *A hollóját* is, melynek fordítása fontos vállalkozása volt a Nyugat majd minden jelentős költőjének, s refrénjével kapcsolatban több érdekes, a magyar műfordítás története és fejlődése szempontjából sem jelentéktelen megjegyzéseket tettek az egyes tolmácsolók. Tóth Árpád, mint fordításának változatai mutatják, nagyon lelkiismeretesen készült e vállalkozásra, s azt aligha véletlenül illesztette fordításkötete, az *Örök virágok* legvégére. Fordítói életművének lezárásául szánta, s egyik legkiválóbb teljesítménye. „Egyedül azt vethetjük szemére – írja Rába György –, ami Nagy Zoltán bizonyossága szerint poétikai alapelve: sorvégi átvonással fátyolozott, de vakmerő rímeit.” (A szép hűtlenek. 1969. 445.)

Fontos jellemzője Tóth Árpád világháborús költészetének az expresszionista lírából is ismert távlatnövesztés. Olykor apokaliptikus víziókban fejezi ki rémült magányérzését. Máskor új és új formában jeleníti meg a világ torz elemeit, melyek ekkor már nem a beteljesületlen vágyakozás tükörképei, hanem a fenyegető valóság költői feldolgozásának lehetőségét adják. Általában jellemző verseire a fény és árny éles elkülönítése, a világ árnyékba borulásának, elsötétedésének olyanszerű megjelenítése, mint például Georg Heym *Umbra vitae*-jében. A *Rimes furcsa játék*, mely egyik legbravúrosabb költői mutatóványa, voltaképp „torz kedvvel kevert”, *Az új tavaszra* pedig azt érzi a legjellemzőbbnek, hogy „minden oly furcsa, torz és visszás”.

A kiemelkedésnek, az emberi értékrend visszaállításának, az életben rejlő „ideális” visszaszerzésének egyetlen lehetőségét látja: a béke megteremtését. Romantikus pá-

tosszal, a magyar romantikus líra legjobb hagyományait idézve, Vörösmarty hangnemeben, nagy békelátomással zárja le „egy elesett ifjú emlékére” írt *Elégiját*:

S ha bús hazánkba eljön a Béke majd,
S keze a tornyok ablakain benyúl,
Zendítve a harangok bronzát,
S felriad édes ívű galambraj,

És feldoboghat újra nehéz szívünk,
S felnézhet ismét földresütött szemünk,
Keresve boldog horizontot –
Ő is örüljön a néma sírban.

Hasonló érzéskör hatja át az aszklepiádeszi formában írt *Óda az ifjú Caesarhoz*-t is, amely IV. Károly koronázására íródott, mondandójának lényegét azonban zárlata sűríteti: „Békét zengjen a Háború is!” Az „örült világ”-ot talán a tiszta költészet sugallata válthatja meg, talán az hozhatja vissza a testvériség megtagadott szellemét (*Arany János ünnepére*), de felmerül a világpusztulás fenyegető képe is, az „ember-utáni csend” nyomasztó víziója, midőn „felpiheg sohajtva / A fájó őszanyag: immár a kinnak vége! / S reszketve megnyílik egy lótsz szüzi ajka, / S kileng a boldog légbe a hősín szárnyu Béke.” (*Elégia egy rekettyebokorhoz*).

Kétségtelenül vannak rokon vonásai a romantikának és az expresszionizmusnak. Mindkettőnek közös törekvése, hogy az embert belehelyezze a kozmosz végtelenjébe. Amit Tóth Árpád világháborús költészetében expresszionista stílusjegynek érzünk (a *Szeretnék átölelni*... testvériség-motívuma éppúgy ideillik, mint a *Tavaszi sugár* „vas-kos testi érzetének kitágulása” vagy az *Április* indítása), abból is fakadhat, hogy 1917-től fordítói ihletét az angol romantikus líra tolmácsolása foglalkoztatta. Saját versfeldfogására is hathatott, amit Shelley költészetének jellemzéséül írt az *Örök virágok*-ban: „soraiból muzsikáló forró szélvész kapja első pillanattól kezdve sodrába az elkábuló, veleszedülő olvasót titokzatos ködbe és fénybe folyó, etheri horizontok felé”. Keats-és Shelley-tolmácsolása új jelenségeket hozott műfordítói munkásságába, mint ezt részletesen bizonyítja Rába György (i. m. 400. s köv.). A forradalmak alatt született verseinek képi bősége, képalkotásának módja több vonatkozásban vissza-utal az angol romantikusokkal való találkozására, a *Március* képeiben azonban az expresszió az uralkodó, s még inkább Tóth Árpád egyik legnagyobb, bár baloldaltól erős kétkedéssel fogadott vallomásában, az *Új Istenben*. Ez utóbbi költemény a magánynak eljegyzett, visszahúzódtó költő azonosulásának egyik legszebb bizonyossága. A rákövetkező időszak kezdetének hangulatát Az öröm illan fejezi ki a legteljesebben, a természet végromlása a remények elvesztését példázza, képi világa pedig megint csak Vörösmartyt idézi, az *Előszó* költőjének formálásmódját:

Az Öröm illan, ints neki,
Még visszabúsul szép szeme,
Lágy hangja elfúló zene,
S ezüstfehérek tincsei...

Egy rövid, magabízó kitérő után Tóth Árpád talán az eddigieknél is kiszolgáltatottabban és magányosabban lép ki a „Tejút alá”, hogy *Csillagásként* fürkésze a borult eget. Jellemző magatartása volt ez ekkor a magyar szellemi életnek. Nemcsak a Nyugat nagy költői tájékozódtak szinte reménytelenül, hanem az akkori legfiatalabbak is, akik bizonytalanságukban ugyancsak a csillagoktól vártak eligazítást – mint erről Cs. Szabó László írt a magyar esszé újraszületését magyarázva –, s abban reménykedhettek, hogy megfejtetik „a bánat misztériumát”.

„Feketén és kiegészve, / A lelkem vad rongyaival, / Megállok az örök kapuk előtt, / De csöndem is rivall: // Így mérik mostanában / A szép emberi életet? / És lesütik csillagszemüket / A hűvös istenek.” A *Takarodó* befejező sorait Tóth Árpád önjellemzésnek szánta. Ezt a képet éppúgy jellemzik a borús, reménytelen árnyalatok, mint a bátor kiállás, a „rivalló csönd” gesztusai. Valóban komoly szemléletváltozás eredményének kell felfognunk – mint erre Kardos László figyelmeztet –, hogy „olyan feladatokhoz hajlik át a költő, mint Milton szabadságvallomásai, Lenau zsarnokgyűlölete és forradalomhite, a readingi bitófa tövén kivirágzó nagy humanitás vagy az *Aucasin és Nicolette* izmos és nyílt indulatai.” Nemcsak fordításaiban figyelhető azonban meg hangjának átalakulása és egyszerűsödése, hanem olyan versben, mint például az *Egy lány a villamosban*, mely a tárgyára talált részvét szép kifejeződése, vagy a *Körúti hajnal* – melyet Szabó Lőrinc inkább korábbi korszakába visszautaló költeménynek érez – sokat sejtető befejező képe. A *Körúti hajnal* – részben a *Hajnali szerenádra* is visszautalva – valóban inkább az impresszionista Tóth Árpád képalkotását idézi, van azonban a versnek egy mélyebb, feszültebb tere is, „amely a tisztta, hajnali önkívület és a nappali valóság kiábrándultsága közötti ellentétből támad”. (Vargha Kálmán: *Körúti hajnal. Miért szép?* 1966. 216.)

Mi jelenthet vigasztalást, a reménytelen, értékeit vesztett, hogy Spengler e korban népszerűvé vált metaforáját idézzük – „alkonyati” korban? Hogyan válaszolhat a költő kora kihívására? Tóth Árpád személyes választ fordításaiból, témaválasztásából éppúgy kiolvashatjuk, mint részvétlírájának erősödéséből. Általánosabb válaszlehetőséget fogalmazott meg a *Prospero szigetén*ben, a Béke és Szeretet virtuális birodalmába híva kortársait, a művészet vigaszt adó erejébe vetett hitet sugallva nekik:

Ó, jertek, jertek e tündérszigetre,
Vad tengerek bús száműzöttjei!
Itt balzsam vár a sebbel vert szívekre,
A jó varázsló kebelére hí;

Nincs rossz dagály, amelynek nincs apálya,
A bomlott hab ma zúg, holnap siket,
De áll a költő-megszentelte pálya,
A dús, vigasztaló, örök sziget.

Ezen az „örök szigeten” születnek Tóth Árpád nagy szintézisversei, az *Esti sugárkoszorú*, a *Lélektől lélekig* és a *Hegyi beszédek felé*. Mindegyikben közös az élmény transzponálása, egy magasabb létsíkba emelése, ahol örök emberi kérdések vetődhetnek csak fel, s ahol a megcsúfolt „földi” érzések végre elnyerhetik igazi tartalmukat. „Jó volna élni, mint ahogy soha” – írta Tóth Árpád, s mintha ugyanezt a gondolatot fejezné ki más asszociációs mezőben: „Küldözzük a szem csüggedt sugarát / S köztünk a roppant, jeges úr lakik”. Ez a jeges úr mégis betölthető a szeretet, az ember és ember között megtalálható és kialakítható kapcsolat révén, s a táguló világ szépségeinek halk, egyszerűsödő versebe foglalásával:

Bár hangja dadogóbb, és fénye ritka,
De – érzed? – mélyebb, s – érzed? – több a titka,
S nemcsak magad fájsz benne, de a tág
Egész világ!

S mintha olykor a gyarló földi dalban
Hangját próbálgatná halaványan, halkan
Valami égből üzent, messzi, szép
Hegyi beszéd!

(*Hegyi beszédek felé*)

Miből fakad az a „mélység” és „dadogás” – mely talán az egyszerűsödés szinonimája –, amelyet Tóth Árpád maga is ekkori versei legfontosabb poétikai jellemzőinek érzett? Talán abból – vagy abból is –, hogy ekkori költészetében mindig a konkrét, az objektív valóság adja ihletének azt a kiindulási pontját, ahonnan messzi távlatok felé tágitja mondanivalóját. Barátai feljegyezték róla, hogy mindig is érdekelték a természettudományok, jó matematikus volt és kitűnően sakkozott. A természettudomány valóságghűsége az egyik olyan indító tényező, mely pontosságra, a látvány minél hitelesebb megnevezésére indította. A *Lélektől lélelig* felütését éppúgy áthatja ez az igény, mint *A test csodája* „sejt-tömkelegén” ámuló magatartását, vagy *Az ősök ritmusát*. A költő, akinek e korban jelent meg Babits Mihállyal és Szabó Lőrincsel közös fordításkötete, *A romlás virágai*, mintha meghaladta volna már azt a festői és zenei inspirációt, mely a szikárabb Baudelaire magyar tolmácsolásai közül talán az övéit tette a leginkább kétségesekké. De talán éppen Baudelaire-nek volt része abban, hogy Tóth Árpád a saját költészetében találta meg azokat a kifejezési lehetőségeket, melyeket fordításaiból joggal hiányolt a kritika.

A fokozatos egyszerűsödésben, a végső dolgokra való egyre intenzívebb figyelemben, időszemléletének átalakulásában feltétlenül része volt mind súlyosabb betegsé-gének. A *Palace-ban* című versben mintha a zsörtölődő, öregedő Arany János szólalna meg, s mintha ő kérdezné fájdalmasan a végzettől: „De lehet-e repülni annak, / Ki teste rabszolgája lett?”. Ebben a végső korszakában Tóth Árpád számára az idő – halálidő lett, mely arra figyelmeztette megállíthatatlan múlásával, hogy földközelen kell maradnia, meg kell találnia azt az egyszerűséget, mely csak az igazak birtoka:

Jobb így. Kapcsold le hiú szárnyaid,
Maradj a földön s békülj meg vele.
Éld életed, ahogy lehet. Ne szidd!
Volt tavasza. Lesz ősze és tele.
A föld színén néha ragyog a nap,
Örülj te is. Sütkérezz, árva rög.
Míg egyszer majd a sok hú föld-darab
Lágy testvérszóval föléd dübörög.

(Hová röpülsz?)

A szenvedések megérlelték, kiteljesítették. *Isten oltókése* alaposan megpróbálta, mégis szelíd alázattal vállalta a végső szenvedéseket, mert még ekkor is annak biztos tudatában élt és alkotott, hogy a szépség olyan érték, mely sosem veszti el érvényes-ségét:

Tudom és érzem, hogy szeretsz:
Próbáid áldott oltó-kése bennem
Téged szolgál, mert míg szívembe metsz,
Új szépséget teremni sebez engem.

Összeszorítom ajkam, ha nehéz
A kín, mert tudom, tied az én harcom,
És győztes távolokba néz
Könnyekkel szépült, orcád-fényű arcom.

Öröktűz*

*De te, akit gyötör az égi honvágy,
Kelj ki porléted szűk korlátiból.*

(Vajda János)

Az írásunk elé mottónak emelt Vajda János-idézet nagyjából egykorú kötetünk időben egyik legkorábbi novellájával, a Bródy Sándoréval, a vak emberről. Tehát irodalmunknak abból a korából származik, amikor az alkotók igénye szinte teljesen elfordult a romantikától, és legfőbb céljának a kézzelfogható, szemmel látható valóság megragadását tekintette. A kibontakozó kapitalizmus, a lázas „gründolás”, az élet javainak minél mohóbb megszerzése és élvezése foglalta le az emberek gondolkodását, és irányította cselekvő akaratát. Az irodalom művelői pedig úgy vélték, hogy erről kell hiteles tanúságot tenniük. A lelki honvágy olybá tűnt, mint a múlt érzelemgazdag hagyományainak szellemtörténeti múzeumba kívánczoló maradványa. Bródy novellájának szereplője egy elégedett vak ember, aki a hozzá látogató írónak egyre bizonygatja, hogy nem tud betelni a „földi táplálékok” kellemességével, amolyan ellen-Milton, mert nem érzi csapásnak látása elvesztését: nem szorul rá a lelki fények vizsgáztatására. Járás-keelésében vezetője egy árva paraszt szolgálo, furcsa kis különc, akit nem győz dicsérni.

„A lány csakugyan szép volt, jóságos és engedelmes.

– Úgy megy a tekintetes úr, mint egy katonatiszt – szólalt meg a hátunk mögött.

– Hát te hol láttál katonatisztet?

– Én beszéltem el neki, ami a világon van. És azt látja és úgy, ahogy én akarom . . .”

Vagyis a kislány világképének alapja a hiedelem, amely egy közvetítő útján jut el hozzá. A századvég pragmatikus filozófusai – például William James – a naturalista szerzőből kiemelt példázatszerű szemelvény alapján méltathatták volna azt a csírárt, amelyből, elemzésük szerint, a vallás kibontakozik. A katonatiszt képzetét csupán egy kis analitikus ugrás választja el attól, hogy mitikus alakká lényegüljön, afféle ösképpé, amely földi személlyé válva, ismétli újra és újra önmagát. A valóság vonala mellé, fűzészerű futással, hol közvetlenül gyökérrel belekapaszkodó, hol lengve eltávolodó öblösödéssel odarajzolódnak a belső átélés – ezzel a szóval határozza meg a modern típusléktan egyik nagymestere, Kretschmer a lelket – kiegészítő ívei.

Az ilyen, néha meanderesen kúszó jelzések ott vannak egész valóságábrázoló huszadik századi literatúránk java termésében, utalva arra, hogy az ember súlypontjának meghatározásakor, időnként ezt a kritikus helyet anyagi lényén kívül találjuk meg (Emil Brunner hasonlata).

Amennyire az emberi önkifejezés képi és szóbeli erőfeszítését nyomon követjük – s érzük be most hat évezred kultúrájával –, egy folyamatos, hatalmas szellemi áramlás tanúi vagyunk, amely szüntelen hömpölgéssel keresi azt a „parttalan tengert”, ahol Kant kritikus elméje a további spekulációknak megálljt parancsolt: a metafizikát – a diadalmas és diadala felett kissé elmélázó felvilágosodás nevében. De sem a gondolkozás, sem a művészi kifejezés nem állt meg a filozófia szabta határnál, hanem megpróbált behatolni a rajta kívül eső transzcendens birodalomba, különböző szavakkal nevezve azt, amit keresett, abszolútumnak, ideának, Istennek.

Az évezredek hagyományait felszívott lélek megőrizte érzékenységét mindazzal szemben, ami profán szóval az emberiség kultúrkincse, ám sokak szívében ma is ele-

* A hamarosan megjelenő Vigilia-kötet bevezetője.

venen ható erő. Vannak, akiknek a pusztában népet vezérlő lángoszlop vagy az égő csipkebokor szépséges jelkép, és vannak, akik számára eleven hit. Az élményt elsőnek megtapasztalók lényét révület ejtette hatalmába, és úgy érezték: Numen adest, Isten van jelen. Hogy mi ennek az élménynek a tartalma, arról bőven olvashatunk a kinyilatkoztatás vagy a misztikusok lapjain, de most elégedjünk meg annyival, hogy belelapozunk Örkény István novellájába, amely a betlehemi történetet meséli el „feldíszítve”, hogy Thomas Mann szavával éljünk. A három királyok éppen hódolnak a Gyermekeknek, és akkor „Isten belépett, elült a mozgás, a föld kicsúszott a talpuk alól, ahogy nézték a vendégek megbabonázva. Hogy milyen volt? Nehéz felelni erre. A szavak eltörpülnek és értelmüket veszítik, ha hozzá illesztgetnénk. Pedig a világon minden mindennel rokon. Távoli jelenségek üzennek egymásnak, a szököár összefügg a sirályok röptével, a szerelem a halállal, a gyermek kacagása a tavaszi széllel. De Isten nem mérhető semmivel. Magában áll, mint az igazság; talán azonos is vele. Ahányan látták, annyiféleképpen látták, a gyermek gyermeknek, a bőregér bőregérnek, Boldizsár szerecsennek. Az igazság minden szemnek önmagát tükrözi, de a lényege egy és ugyanaz.”

Íme a numinozum pillanata, amely osztályrészül jut a jelenvalóknak, és az írók álmaiba bekapcsolódnak azok, akiket a folytonosság jussán közönségesen hívőknek neveznek. Világunk számára, vagy leszűkítve az európai kultúrkör számára a nagy áramlás forrása a betlehemi jászolnál keresendő, abban a csodával terhes történet-sűrűben, ahonnan a visszaverődő visszhangot a képzőművészet és irodalom megszámálhatatlan alkotása őrzi, de beleágyazódott a népi hiedelembe és a természetudományos gondolkodásba vagy az életet gyakorlati lapjaira rámásoló profán rítusokba egyaránt. Hasonlóan a középkor vagy a reneszánsz művészeihez, minden kor és nép a maga életformáinak öltöztetésével igyekezett felruházni – tudatosan vagy ösztönösen, valódi vagy vállalt naivitással, bensőséges hittel vagy csupán az epizód sugallatos szépségétől indítva – a szent történetet.

Örkény nem áll egyedül újraköltő hajlandóságával. Irodalmunk egyik fő vonulatának természetéből következik, hogy a régi pásztorjátékok folklorisztikus jellege nyomja rá bélyegét a mesélő továbbbszövésre. Dallos Sándor úgy mondja el, mintha a pannon dombok lankáin sarjadtak volna azok a virágok, amelyek a pásztorok mezején nyíltak. (Egy másik novellában a magyar etnikum címervirága, a muskátlí szaporítja a gyermekek ajándékait, miként egy bontakozó falusi tudatocska elemei megkívánják.) Déry Tibor a jászol körüli állapotoknak archaikus-modern megszólaltatásával hódol, megelevenítve szelíd szürrealizmussal a fából faragott vagy agyagból formált alakzatokat, és a múlt illanó káprázatában, leheletközelből érezzük az ökör és számár jelenlétét, de még a hangjukat is halljuk, ahogy egymással versengve akarja mindegyik felülmúlni szeretetben a másikat.

Hasonlóan a régi apokrif legendák szerzőihez, vonzza a mai író is, hogy tovább bokroztassa az evangéliumban mintegy fúgatételként megadott akkordokat, megjelelítve Heródes trónföltő zsarnok alakját, a vándorútra kelő szent családot, a gyermekgyilkos katonák parancsteljesítő közönyét, egy szörnyű éjszaka hangzavarát, amely a mai fül számára – akarja a szerző vagy nem – tele van áthallásokkal: egyéni sorsokból egyetemes jelképek lesznek.

Hogy a karácsony, a szekularizáció kalapácsütései alatt is, megőrizte delejes vonzását, még ha a karácsonyt megérő rugódozik is az ünnep láthatatlan ösztökéje ellen, bizonyára nem számít csodának. Nem csupán Dickens óta van benne a hóhullásban, az utcai tülekedésben, a már-már elfelejtett indítékú megilletődöttségben, amely ilyenkor az embert elfogja. A személy „világtörténetének” hajnalából visszatér az emlékezetbe a fenyőillatú gyermekkor, amikor a nagy kisugárzás mágiája apró mágiák ritusává válik, s elhiteti magával, hogy oroszánokat képes szelídíteni, miként Cs. Szabó

László kisfiúja, immár felnőtten turkálva angyalváró korának emlékeiben. Török Gyulánál ugyanez a kényszer kergeti be az ünnepre felkészült boltokba az öreg asztmás igazgatót, aki a társadalom alsó bugyraiból küzdötte fel magát a hatalom polcára. Végül az elveszett gyermekkor pótlásaként, cselédei megrökönyödésére, maga kezd szórakozni az összevásárolt játékszerekkel.

Erdemes figyelni rá, hány elbeszélés tér vissza a gyermekkorhoz, amikor a megismerésre szomjas agy még azokat a nagy kérdéseket forgatja magában, amelyeknek fogai később az életküzdlemben letöredeznek, és csupán a filozófusok számára maradnak meg kibogozandó problémának. A kis ötéves gyermek, Szabó István novellájában, a bölcsélet és teológia (ha akarjuk, a természettudomány) szögtizését veszi célba, amikor apjának felteszi a kérdést, hogy miből lesz az ember, majd a biblikus magyarázatot tartalmazó felelet után saját maga is megpróbál lelket lehelni maga gyúrta agyagbábuiba. A kísérlet kétszeresen is balul üt ki, mert nemcsak az anyag áll ellent, de kihívja a gyakorlati gondolkozást is: a misztikusok terminológiája szerint „lelki kopárságban” leledző anya tiltakozó indulatát. Az asszony által széttaposott bábuk roncsain eszmél rá a kisfiú az élet konfliktusokkal terhes mivoltára és a belőle adódó hosszú feladatra: a megoldás szükségességére.

Nemcsak ő az, akinek meg kell ismernie az élet ellentmondásait. Az elbeszélések nagy része, evilági hajlékunk természeténél fogva, kilép a napsütötte zónákból, ahová a vágy és a képzelet az elveszett Paradicsom idilljét álmodná, és már gyermekkorban megismeri a lélek és az anyag, az erkölcsi törvény és az önzés vágy érdek diktálta cselekvés ütközőpontjait. Akár a környezet hatására, akár az ösztönösen-rejtélyesen felébredő lelkiismeret szavára, rá kell eszmélni, hogy döntés előtt állunk: választani kell a jó és rossz között. Possonyi László kisfiúja, akire a szerző akár személyes okokból, akár a közlendő nagyobb hitelessége kedvéért az egyes szám első személy vallomosságát ruházta, fokozatosan ismerkedik meg a tilossal: először úgy, hogy illetlenül letép a temetőben egy virágot, máskor mert eltesz egy kártékonyságában kiszámíthatatlan hatású kártyalapot, végül engedve az ősi kígyó csábításának, ellop egy vad-meggyet, amit senki sem róna fel neki, hiszen társadalmi helyzeténél fogva megteheti, viszont a szigorú apa és a szelíd szívű anya között kettős pólusúvá formálódott képzetvilágában cselekedete az etikai vétség mezét ölti. Ezért spontán elhatározásból, megmagyarázhatatlan belső hang parancsára, áldozatot kell hoznia: elégeti kedves játékait.

Mélyértelmű Szép Ernő találkozása, szintén gyermekfejjel, a bűnnel. (Az epikai hitelről ismét a valló én kezeskedik.) A beteg kistestvér orvosságosüvegeit a csábító gyógyszerári gilisztacukorkára becserélő fiú örül – nem lehet szépíteni – kishúga, Fehérke betegségének, mert így elégítheti ki falánkságát; közben pedig elidegenedik mindenkitől, és csak szenvedélyének él. Mind mélyebbre merül „elvetemültségében”, azonban egyre kevesebb örömet szerez neki a tiltott gyönyörűség, és már belső megváltozásra (a teológia egyik kulcsszavával metanoiára) készen találja a testvérke halála, már tud sírni a valamikor megvetett szegények baján, már nem kell neki, nem is ízlik az édesség, amelynek élvezete az író fájdalmasan humoros ötlete révén meg-hozza az első fogfájást.

„A fájdalom a fogamból felhúzódom a szívembe, ott öröklakást kapott. Fehérke, te halott angyalocskám, nem tudlak sohasem megengesztelni. Mindig szenvedek, mindig, mert olyan nagyot vétettem. Nem lehet a vétkemet jóvátenni. Csak, bűnhődni lehet. Fehérke, ha valami kicsi szavad van odaát, kérlek, járj közbe, hogy a fájdalom a szívemből soha ki ne száradjon. Meg akarok bűnhődni. Kérlek, eszközöld ki, Fehérke, hogy ha tovább bolyongok majd ennek az életnek a határain túl, és ha mindenem itt-vész, magammal vihessem a szívemet, mert ezt a fájdalmat nem akarom itthagyni.

Örökkön-örökké szenvedni szeretnék a tengerek néma szigetjein és a nem sejtett egekben keringő halovány csillagok közt.”

Nem a lírikus pátoszáról van itt szó, hanem az erkölcsi törvény megéléséről, még akkor is, ha a büntudatot magyarázó lélektani és társadalmi tanok alapos okokra hivatkozva igyekeznek elmetszeni gyökereit, amelyek mintha mélyebben fogódzkodnának a gyermeklélek szűz talajába, ebbe az ártatlanságból és eredendő önzésből kevert humuszbba. Szinte bizonyító párként kívánczik melléje a filológiai aligha, de pszichológiai mechanizmusa révén vele nagyon is rokonítható elbeszélés a lószörvitézről – Herczeg Ferenc írása. Szintén az első személyű én beszámolója arról, hogyan tagadja meg dédelgetett játékszerét az azt megkívánó, halálos ágyán fekvő kishúgától, miközben a katarzis poétikusan még ott cseng az emléken morfondírozás elhalványulásában. „A földi boldogság hiú voltának” homályos sejtelve dereng fel benne, mintha csak a Prédikátor könyvét lapozná fel.

A bűnbánat motiválja annak a gyermeknek a cselekvését is, aki találkozik az én titkával, még az ártatlanság korában, az önmaga és tükörképe azonosságának felismerésében. Mialatt észleleteinek köre egyre tágul, és lassan képes a dolgok konkrét összefüggéseit felismerni, gyermekcsínyből társaival meglop egy vásári árust, és a zsákmánya éppen az eszméltető tárgy párja: egy tükör. Tudattalanjában így készülnek el a pillérek, amelyek fölött felhúzhatja az egykori és bűnbeesett önmagát összekötő hidat, és képes áthaladni rajta, hogy eljusson a kiengesztelő cselekvésig. Emberi sors odakerülni egy ilyen hidra, amely mindig két történés között ível, de egyben az idő folyama felett is. Rajta áll Szirmai Károly tünődő férfia, akinek az emlékezés egy halottját hozza vissza. „A messzi világok ideszakadt csendje lassú hömpölygéssel nyaldossa körül a koporsót.”

Hasonló bevégzett sorsok sokaságát vetik fel kötetünk egymásba szakadó vagy néha elkanyarodó folyói. Középkori haláltáncok szakrális passzióinak párhuzamaként, a rettegés a mai kor emberét is pályáján tartja, és ha belőle nem is marad még más, mint a lassan érlelődő öneszmélet, annak múzsája szintén az elmúlás. Nemcsak Mindenszentekkor gyúlnak ki gyertyák – példáink itt Bözödi György vagy Sütő András esti homályba belevesző feledhetetlen képei. Egy öreg székely paraszt szavait halljuk: „Nem játék ez uram! hanem tulajdonképpen megemlékezés. Azokra, akikről szemölcseinket örököltük. Vedd el az emberektől az emlékezés jogát, s már ketté is vágta őket.” A legmindennapibb környezetbe is eljut a fényük, néha koromréteget vonva a szemlélődés fölébük tartott üveglapján.

Az ember szeretné jól érezni magát a földön, ahol az apostol szerint nincs marandó lakása, Szent Agoston szerint pedig nyugtalan szívvel van. Tüzeket gyújt magában, a földi anyagok elégetésével, amelyekből aztán az „égi honvágy” lángjai lobbannak ki: az *örök tüzek* metaforáivá izzva. Füst Milántól kölcsönöztük kötetünk címét, egy példászerű elbeszéléstől, amelyben szemünk előtt hamvad el egy szenvedély, a győztes vetélytárs iránti engesztelhetetlen gyűlölet, míg végül kisajtolódik belőle a megbékélés olaja, egyfajta íz a létentúli létből. „Mert sokszor azt érzem ám, hogy már nem is élek. És ezt érezni jó, sok mindenben átségit.”

A negyvenkilenc centiméter hosszú, harminchárom centiméter vastag, három és fél kiló súlyú, csak ösztöneivel rendelkező, de agyának rovátkáit már a hasznos vagy haszontalan tapasztalat befogadására készen tartó, feltételes reflexeinek második kényszerpályáján majdan ismeretlen célok felé igyekvő újszülött elindítja a csupa kérdés-semmi felelet feletti meditációt egy keresztapában, Kassáknál.

„Érdemes volt-e előjönni a semmiből, vajon meggondoltad-e a nagy kérdést? Nem lett volna helyesebb, ha az utolsó pillanatban másképp határozol, nem lett volna-e majdan kedvezőbb számodra, ha mint virág bújsz elő a földből, ha a zergék közé kerülsz, magad is zergének a hegyekbe, ha a fülemüle fészkeből szállsz ki egy csendes

nyári alkonyattal, szóval, ha nem minket választasz rokonaiddal? Vajon meggondoltad-e ezt a kérdést? Rosszul tetted, ha elfeledkeztél róla. Mert ha valami csoda folytán kinyitnád a szád és megkérdeznéd tőlem, hogy tulajdonképpen kik is vagyunk, mi végre és mi célból vagyunk, bizony semmi épületeset nem tudnék neked válaszolni. Végtelen évezredek óta élünk. A születés és halál változataival folytatjuk egymást, s jóformán még semmi dicséretet nem érdemeltünk ki a Teremtőnktől, s úgy érezzük, hogy a jövőben sem számíthatunk ilyesmire. Születünk és meghalunk, közben gyötörjük, csaljuk, lopjuk és elpusztítjuk egymást.”

Ezt csinálja Kosztolányi novellájában, a hideg realizmusnak ebben a kegyetlen monumentumában, pótvizsgára készülő fiával az apa, mikor magával fürödni viszi, és szándéktalanul halálba kergeti, hogy tetteért az istenítélet lesújtó szigorától bűnhődjék, hiszen így vált mintegy Heródes névtelen katonájává. Sötér István szőlőművesei, az újtestamentumi példázat modern kulisszák között lejátszódó parafrázisában, a mitikus szerepvállalás vagy inkább a rájuk osztott szerep rugóinak engedelmeskedve, ölik meg újra a Gazda Fiát. Igaz ugyan, hogy nem összhangzó szándékkal, mert az író különböző pszichológiai metszeteket hasít ki emberi magatartásukból, de ez nem menti meg őket attól, hogy a földet rendítő ítélet közeledtére ne dermedjenek meg tettük hidegétől.

A démoni megszállottság, amely ott torzul a világtörténelem groteszk-izonyú panoptikumában a viaszlényüktől csak annál kísértetiesebb figurák arcán, a semleges passziók rabjait sem hagyja érintetlenül. Határ Győző stilustanulmányának nevezett riporter kalandjában ez ad a fantasztikumnak gonosz töltést. A mini-palotájában minden stílust egyetlen építmény enciklopédikusan teljes kicsinyített másába zsúfoló külön angol főúr, képtelen képzeletének ördögi rögeszméjével, a benne lakó lehetséges (vagy miként sejteni lehet: valóságos) gyilkos udvarias álarcát eldobó gesztusával árulja el: ő maga a gonosz; menekülni kell a közeléből.

De ott is, ahol nem lapulnak pusztító indulatok, ahol az író szánszalma megmenti a semmi fölött rángatott bábfigurát a tragikus végtől, ott is medúzaarcúvá válhat a létezés, ha a szereplőknek időnként megadatik is, hogy csak Athéné ércpajzsának tükrében lássák a végzetes fűrtöket. Alig lehet irgalmatlanabb dilemmát elképzelni, mint az apáét, akinek két gyermeke közül csak az egyiket mentheti meg az orvos, mert csak egyetlen szérum áll rendelkezésére a novemberi eső és sár kárhozatába zárt vidéki házban (Szabó Zoltán).

Tersánszky J. Jenő megidézi az első világháború olasz csatátereit – a karszt dolináival, rothasztó esőjével, halálközelségével, két testvér értelmetlen egymást keresésében és várásában, anekdotikusan jelentéktelen és mégis az emberi erőt végső próbára tevő küzdelemben, ironikus édességgel folyó és torkot fojtogatóan keserű mesemondásával.

Mészöly Miklós egy hányatott életű, a kisebbségi sors súlyát újabb nehezekekre cserélő lány krónikájában vonja meg a vágyak és a cselekvések lehetőségeit meghúzó határt, ellenpontként beleépítve a megbetegedett lányt önként ápoló egykori apáca áldozatosságát; így szivárog bele vékonyka résen a reménytelenségbe a kegyelem szigora. Mert ahogy a horizontok fokozatosan elborulnak, úgy tűnnek fel az égen a csillagok és üzennek fényességükkel – még akkor is, ha felhő rejtje őket. Ez a mindenhol felsejlő ragyogás, amely felé a hegyek emelkednek – engedjük meg magunknak ezt az animisztikus fordulatot –, feltűnik gyűjteményünknek még pesszimiztikusabb darabjaiban is: Gelléri Andor Endre komor színekkel vászonra vetett családi életképében vagy Ambrus Zoltán házasság-történetében, ahol társadalmi veresége ad leckét a szabadságát korlátlanak érző, asszonyoknál aratott sikereitől elkényeztetett, végül törvénytelen eszközökhöz folyamodó, tönkrement és börtönbe kerülő bankárnak. De itt a megoldás vigasztaló: a mellette kitartó és boldogságát éppen ezért megtaláló fele-

ség mellett új életet kezd. Ambrus fanyar emberlátása persze mértékkel adagolja ezt a „boldogságot”. Írásának végső kicsengése ugyanis az életerő pozitív, netán pozitivistá hangsúlyozása – túlzás volna azt mondani, hogy dicsérete. Mindenesetre hódolat valami előtt, amit az emberi sejtelem szívesen ruház a pusztá vitalitásnál mélyebbnek látszó hatalomra, az emberbe ültetett remény kertészére. Mándy Iván novellájának borbély házaspárja is a remény ladikján igyekszik partra evezni a kilátástalanságból.

Szabó Dezső elbeszélése viszont azért legenda, a vallásos költészet műfajtarából kölcsönzött címével, mert ami benne történik, a lehető legprózaibb körülmények taplóját gyújtja meg a csoda tüzével. Arról van szó, hogy a Tátra szomszédságától üdvözülten boldog kis tanítócskát a meghittnek látszó lakásból kiűzik a kiirthatatlan poloskák, amelyek ellen a jóakarató háziasszony évek óta kétségbeesetten küzd; mindketten egy kudarcba fulladt várakozást temetnek el.

„Egymásra néztek és nézésük szent, tiszta, nagy emberi ölelkezés volt. És a mérhetetlen világ végén, az egymásnak bomló tragédiák rohanásában, a borzalmas élethallucináció fekete kábultságában a végtelen idő tovaszakadó partjain a két nyomorult emberélet csodálatos ős szépséggel ragyogott egymás felé.”

A szépséghez az esztétikai gyakorlat nemegyszer illesztette az isteni jelzöt, mint transzcendens eredetének bélyegét. De amennyire égi, ugyanannyira földi, bár bűvópatakjának fodrain gyakran villan fel az ideák visszfénye, még ha időnként iszapot is sodor magával. Sorsunk vonalai kettős körön futnak, Illés Endrétől kölcsönözve a lét képletének ezt a meghatározását. Az eszmékben egymástól eltávolodott apát és fiút összetartozásuk egy síkba helyezi, és csak az evilági geometria szabja rájuk, hogy a halottas ágynál a fiú a szélütött eltávozonak béna kezétől búcsúzzék, ám egy magasabb szféra törvényei szerint mégis teljes érvénnyel.

Heltai Jenő írásában pedig a váltoállítást sokszorosan elhibázó vagy inkább szándékosan más sint választó sorsintéző hatalmak tesznek lehetővé, emberi számítás szerint katasztrófával fenyegető helyzetben, egy csodálatos gyógyulást.

Amit laikus szóval sorsintéző hatalomnak neveztünk, a vallásos felfogás azt a „gondviselés” művének tartja. Az egyházatyáktól a skolasztika tanítóin keresztül a jelenkorig kifejtett hatalmas erőfeszítések igyekeznek ennek koordinátáit meghúzni. Mi itt érzük be egy illetéktelen helyről jött aforizmával, a Baudelaire-ével: „Isten az egyetlen lény, akinek még léteznie sem kell ahhoz, hogy uralkodjék.”

Jó papokról és hivatásukban gyengének bizonyultakról egyaránt szól könyvünk számos krónikája. Gondoljunk Móricz lelkészére, aki képtelen megküzdeni az egykézű falu parasztjainak földhözragadt és a föld kultuszából táplálkozó szívósságával, vagy arra a másik papra, aki igyekszik megszabadulni a vallásos megújulás gondolatától áthatott, önként ajánlkozó – mert ez a szolgálat ma már nem szokásos – legátustól. Van pap, aki belső sugallatra vette magára a hivatás terhét, de pályája mégis bukások láncolata, melyeknek némelyikéről kiderül, hogy mégis siker (Magyar Ferenc). Látunk Kacsó Sándor ikonok zománchetéivel kirakott képén kámzsás barátokat, akik kimennek a világ megismerésére, és ott a bűn látványa az örök iszony dermedését fagyasztja lelkükre. Csupán egyetlen fráternek, az együgyűnek kedélyét nem keveri fel az élmény: miközben a gonoszság tobzódik körülötte, ő belefeledkezik a hangyák miniatűr világának szemléletébe. De Isten szereti lelki szegényeit is, ahogy az olasz kolostorba betévedt Szini Gyula (vagy alteregója) látja.

Egészen mélyre hatol le a lelkipásztori élet kétségekkel nehezített felelősségének problémájába Rónay György, mert az általa ábrázolt papnak megadatik, hogy egy példaadó személyiség, a „szegény jó Hanuszákné” közvetlen közelében lehessen, mint az emberi önzetlenség egyik hibátlan megtestesülésének kritikus, már-már rosszindulatú szemlélője, és csak az asszony halála után, házáról gondoskodó nővérének szelíd dorgálásából kell megtudnia, hogy milyen mulasztás terheli. „Szegénykém,

hát olyan nehéz elhinned, hogy egy szenttel éltél?” Az annyi nélkülözőnek anyagi segítséget nyújtó igénytelen mosónő legnagyobb tette végső soron az, hogy feltörte egy megkeményedett lélek talaját.

Carmelitóban, Remenyik Zsigmond modern martirológiába kívánczó hősében, szintén a szentség legegyszerűbb, nem is szavakban, csupán viselkedésében megnyilvánuló jegyei nyűgöznek le. Egyéniségének magasabb küldetést reveláló kisugárzása erőt ad a szegényeknek és megfélemlíti a gazdagot. A dél-amerikai sziklák közt megismétlődik a Szentföldön kezdődött kálváriás és golgotás megpróbáltatások vállalásának sorozata, a misztérium megszakíthatatlan folyamatában, a gonosznak ellen nem álló akarat diadalával.

Mintegy rávetül a Jordán vidékére ez a mai történet, ahol Ijjas Antal damaszkuszi tudósainak szeme előtt a délibáb látomásában megjelenik a tőlük száz mérföldre levő Jeruzsálem képe. A mindig és mindenütt jelenvalóság ösvényein az Ószövetséghez vezető utat – ez tudományos kutatásuknak a tárgya – az együttérző természet revületes ujjmutatásával sikerül megtalálniuk.

Mindenki számára nyitva ez a szoros, de a rajta lépkedőnek egyre szélesedő út, akkor is, ha látszólag nem tud kiszabadulni a földi kötelekekből. Thurzó Gábor remekében Beethoven, akinek otthonába utolsó látogatásra elzarándokol a romantika pletykás-zseniális női koboldja, Bettina, süketségében, testi elesettségében, magárahagyatott szeretetéttségében, az undorítóan szennyos környezetben mégis a szellemi szárnyalás hőse, boltozatos homlokán a kiválasztottak karizmájával.

De nem szükséges a lángelme lendülete, hogy eljusson a legnagyobb magasságba. Ahogy Isten angyalai betérnek Lót hajlékába vagy a jámbor Tóbiáshoz, úgy részesül hasonló kegyelemben, sőt nagyobbban, Sánta Ferenc parasztja, akinek szekerére maga Isten telepszik, nem Michelangelo sixtusi Teremtőjének nagyszerűségében, még csak nem is Ady borzas-havas szakállú öregének harangpalástos látomásában, hanem egyszerű parasztként, akit hazavisz és minden magyarázkodás nélkül vendégül lát házában. A végig realista elbeszélés úgy fogadja el a csodát, mint az életnek a mindennapoktól alig különböző tényét.

„Ó-Babilon ideje” óta találkoznak emberek az égiekkel, miként ama szuméri-akkád harcos, aki Cholnoky Viktor idők messzeségében elvesző novellájában mokány lován az Eufrátesz parti város felé üget, hogy ő is részesüljön Tammuznak kinyilatkoztatásában, melynek értelmében a nap új Istenként világít majd bele az ő hold-kultuszban nevelkedett Ur városi lelkébe. S álom-ébrenlétében valóban megjelenik neki a parázként izzó szemű, aranyfürtű ifjú, aki miatt elhagyja régi hitét. Am az új isten megjövendöli neki önmaga elmúlását is, hogy majdan helyét az idők során átadja valakinek. „Jön majd lenn a tengerparton, a Jordán vidékén egy ember, aki új szavakat fog hirdetni.”

Az „ember”, aki ott lebeg Hieronymus Bosch hármastagozású képének felső régiójában, egy hatalmas szénásszekér fölött. A szekér tetején az angyalok társaságában a glóriás kisugárzástól illetettek, lent pedig a földön körös-körül a halandók mindnyája, lovagok és parasztok, merengők és foglalatostkodók, és valahogy közéjük tartoznak a kötetünkben megjelenítettek is, Tamási rejtelmes kedvű székelyei, Örley életformáját hiába kereső nyugtalan ifja, Ottlik emlékek után bujdosó művésze, Molnár Kata két öregasszonya, akik rezignáltan, gyarlóságukban megmaradva, mégis lassan bölcsebbé válva, hosszú távollét után megtárgyalják a családi kriptá sorsát, bizonytalanul lépegetve az örökkévalóság felé vezető úton.

Szergij Bulgakov

(1871–1944)

Nagyjából egy időben, 1908 körül alakult Moszkvában, Kijevben és Pétervárott a *Valásfilozófiai Társaság* azzal a céllal, hogy Oroszországban a felvirágzó vallásos bölcselet hivatalos intézményektől független testülete legyen. Kivált jellemző volt a szabad szellemiség a Bulgakov által vezetett moszkvai csoportra, amely az „igazi pravosláviát” kereste, de összejövetelein gyakran részt vettek nem pravoszláv keresztények, mint V. Ivanov, az orosz szimbolizmus egyik vezető költője és teoretikusa vagy Rudolf Steiner hívei, az antropozófusok. Ez idő tájt szerkesztette Bulgakov Ny. Bergyajevvel együtt a *Voproszi vsiznyi* (Az élet kérdései) című vallásbölcseleti folyóiratot, hasábjain szintén teret adva a különböző keresztény irányzatoknak. A papi hivatást Florenszkij hatására 1918-ban választotta, két évvel azután, hogy megírta első átfogó bölcseleti munkáját (*Alkonyt nem ismerő világosság*, 1916), amelyben Szolovjov kritikus követőjének mutatkozik, még inkább, mint Florenszkij. Főleg dogmatikával foglalkozott abban az értelemben, hogy az ember elméleti igazságként is meg akarja ismerni azt, amit vallási dogmaként ismer. Ezt az igazságot kutatva tanított kiutasítása után is (1922) először Prágában, majd a párizsi Pravoszláv Teológiai Főiskolán. Rendkívül termékeny alkotónak bizonyult. Művek sokaságát írta, mindig abból a nézetből kiindulva, hogy „létünk nem evilági gyökereiről egyedül a Kinyilatkoztatás tudósít bennünket, amely azután már filozófiai feldolgozást kaphat” és kell is kapnia.

Az a tézis, hogy a világot Isten alkotta, Bulgakov számára „a hit axiómája”. E szellemenben bírálja Szolovjovot, aki – szerinte – racionalistaként próbálja megoldani a világ Semmiből való teremtésének titkát, holott „az Abszolútnak a viszonylagos létezésbe történt átmenete felfoghatatlan”. Az Abszolút és a Kozmosz közötti különbséget Bulgakov alapelveként állítja. Az egyetemes egység eszméjét is a Kozmoszra vonatkoztatja csupán, még ha ez az eszme megmutatja is „a Kozmosztól az Istenséghez vezető utat”. Az út: a *Sophia*, amennyiben a világ a szent *Sophia* által részesülhet az Istenségben, vagyis minden teremtmény a saját tökéletességét mint esélyt hordja, felruházza önálló metafizikai érzékenységgel.

A *Sophia* tehát élő kapcsolat Isten és a világ, Teremtő és teremtménye között: az Isteni Szeretet „eszmeje”, a Szeretet révén megnyilvánuló szeretet. Csakhogy megtestesülése az ellentmondások sokaságában gyötrelmes és drámai. Igaz, lehetőségeiben a világ a *Sophiára* hangolt, de jelenleg kaotikus. A *Sophia* eredendő egységének felbomlása következtében a világ metafizikai központja és a létezés összekeveredik, kifejllesztve a létezés betegségét – a keletkezés, az időbeliség, a meg nem felelés, az elmentmondás, a változás folyamatát. Bulgakov láthatólag szembeállítja a mozgást a mozdulatlansággal, a történetet az állandósággal: a világ ideiglenességét az örökkévalósággal. A létezés paradoxonától hajtva, Szolovjovhoz és Florenszkijhez képest is új értelmet igyekszik adni a *Sophia* elvének, mégpedig – különösen utolsó műveiben – az egyetemes egység mint dilemma jegyében.

E dilemma feloldására törekedve, Bulgakov megkülönbözteti egymástól az önmagától való, isteni és a „létesült” *Sophiát*. Szerinte a világ teremtésének aktusában a *Sophia* két centruma működik, az égi és a földi centrum. Eltérés van az isteni *Sophia* és a kozmikus *Sophia* között, de valójában ugyanannak, az egységes *Sophiának* a két aspektusa ez, mivel a világ teremtésében „az isteni *Sophia* kozmikus *Sophiává* válik”, azaz egy másik létformát vesz fel.

Bulgakov bírálói joggal teszik fel a kérdést, hogy mitől van a rossz, ha a kozmikus *Sophia* áthatja a világot. A rossz – írja Bulgakov – a teremtmény önrendelkezésének gyümölcse... a teremtmény műve. „A világ Lelke démonikus megszállottságtól beteg.” Ez pedig azért lehetséges, mert a világ befejezett is meg nem is. Mint teremtett valóság készen van ugyan, de nincs készen a lelke szerint, a *Sophia* szellemében. Bulgakov a rossz forrását a Semmiben jelöli meg, amely „kaotikus erőként betör a már megvalósult világmindenségbe”. A szabadság nevében Isten ugyanis helyet adott a lázadó, kaotikus Semminek. Csakhogy a Semmi korlátozott, szemben a Jóval, amely határtalan. A rossz a létezésnek csak a „legalacsonyabb központjait” képes hatalmába keríteni, ezért a Jót sohasem tudja legyőzni. A világot, amely „bűnben fetreng” (nem abszolút értelemben persze, mert telített *Sophiával*), a létezés eme alacsony központjai által fenyegeti pusztulás. Természete és alkotóereje szempontjából az ember egészséges – mondja Bulgakov –, de beteg az állapota szerint. A rossz betegsége csupán a rosszban elmerült világszemlélettel együtt tűnik el. Bulgakov feltevésében egyébként a történelem nem saját magától, belső okból, hanem egyetemes katasztrófával, világéeggésszel ér véget. Bár N. Lossky indokoltan állapítja meg, hogy „nehéz összeegyeztetni Bulgakov metafizikájában a lázadás elvét a Kozmoszt átható *Sophia* gondolatával”, Bulgakov hozta létre az orosz „szophiológia” legértettebb és végleges formáját, lezárva az orosz keresztény bölcseletnek ezt a Szolovjovtól induló, majd elsőnek Florenszkij által a pravoszláviához csatolt irányát.

A közölt szöveg részlet az említett bölcseleti alapvetésének egyik fejezetéből, amely a vallás és a filozófia, valamint a vallás és a vallással foglalkozó tudomány viszonyát taglalja.

Források: N. Lossky, *History of Russian Philosophy* (Az orosz filozófia története, New York, 1951). – Sz. Levickij, *Ocserki po isztorii russzkoj filozofszoj i obszcszvennoj miszli* (Az orosz filozófiai és társadalmi gondolkodás történeti áttekintése, Frankfurt/Main, 1981).

SZERGIJ BULGAKOV

Vallás és filozófia

A keresztény filozófiával állandóan és következetesen összetévesztik a keresztény „apologetikát” vagy dogmatikát. Az első tökéletesen nélkülözi a filozófiai érost, és quasi-filozófiai eszközökkel egyáltalán nem filozófiai, hanem vallásos-gyakorlati cél elérésére törekszik, mert lényegét tekintve nem filozófiai, hanem polemikus és pragmatikus; a dogmatika pedig egyáltalán nem a dogmák filozófiai vizsgálata – még ha kifejezésmódjában használja is a filozófiát –, hanem csak a dogmák leltározása. Ha a filozófia számára a dogma a *terminus ad quem*, akkor a dogmatika számára a *terminus a quo*. A filozófia a megértés művészete, melynek szintén megvannak a maga művészei, és ebben a művészetben annak hivatásos művelője semmiképp sem hazudhat művészi módon, ami viszont elkerülhetetlen lenne a bölcselekedésnél üzőtt tudatos, nem filozófiai dogmatizmus esetében: ezzel a hazugsággal rossz ízlésről tenne tanú-

bizonyosságot, esztétikai vétet követne el. Ha az emberek örömmel megengedik, hogy a keresztény művész nem kevésbé lehet nyílt művészi kutatásaiban, mint az, aki nem vallásos témákat választ magának, miért esik nehezükre ugyanezt a megértés művészeivel, vagyis a vallásfilozófussal kapcsolatban is megengedni?

Ebből következik, hogy a vallásfilozófiának is szüksége van kutatási *szabadságra*, következésképp tökéletesen azonos fokú elméleti kételkedésre, mint minden más filozófiának, sőt ebben az esetben azzal az előnnyel rendelkezik, hogy kritikai látása éles, mivel elismeri vallási feltételezettségét, és tudatában van ennek veszélyes oldalával. A szabadság a bölcselkedés lelke. A hittétel azért nem gyakorol nyomást a filozófiai kutatás szabadságára, mert vallási jelentősége más síkon helyezkedik el, s ezt nem kérdőjelezi meg a filozófiai kételkedés. A filozófiai feldolgozásnál nem a *mi*, hanem a *hogyan* a fontos, nem az adott téma, hanem a kidolgozás. A filozófiai alkotás szabadsága abban is kifejeződik, hogy egyazon témával kapcsolatban *különböző* filozófiai rendszerek lehetségesek. *Egyástól eltérő* keresztény filozófiai rendszerek lehetségesek (és valóban léteznek is), s ez semmiképp sem rendíti meg a keresztény filozófia elvi jelentőségét. *Egyáltalán nem létezik ugyanis egy olyan egyetlen, abszolút filozófiai rendszer*, amely az abszolút igazságot tartalmazná. Ha a filozófiával csak a valóság érhető el, de nem az Igazság maga, amely az ember számára a vallás jelképeiben nyilvánul meg, akkor a filozófia útja a végleges megértést soha el nem érő, szüntelen megérteni-akarással: „ewige Aufgabe”. A filozófia módszerei alá vannak vetve a történelmi fejlődésnek, változékonyak, ezért is lehet különböző módon megközelíteni ismeretelméletileg és metafizikailag egy és ugyanazon témát. Sokan úgy látják, hogy a filozófia dogmatikai feltételezettsége veszélyezteti a bölcselkedés szabadságát, mert teljesen hamis módon értik azt, hogy *milyen értemben és hogyan* vannak adva a dogmák a filozófus számára. Márpedig veszélynek az számít, amikor olyan valaki erőszakolja rá kívülről, írja elő kényszerrel azokat, akinek hatalma van felette vagy fel van ezzel ruházva. Holott a dogma érzékelése szintén a szabadságtól függ, az ember belső önrendelkezésétől, önteremtésétől. Ezért a dogma megtermékenyít, de nem kényszerít, mert ez az ember hite, szeretete, életteremtése, maga a szabad önrendelkezésében megnyilvánuló ember. Ezért a filozófia szabadsága nem üresség és motiválatlanság, a semmiből vagy a hegeli létből való teremtés, amely lét maga is semmi, nem absztrakcióból, sem megtermékenyítetlen, valamilyen nem elvont semmiből való teremtés. A filozófia szabadsága külön útjában, kutatásában, felfogásában áll. Amit az ember vallási dogmaként ismer, filozófiai, elméleti igazságként is meg akarja ismerni, éppúgy, amint a szobrász keresi ugyanezt a márványalkotásban. A filozófiai tevékenységet komolyan a lustaságra nem hajló értelem folytatja, és csak akkor, ha intellektuálisan becsületes, vagyis ha őszintén kutat és alaposan kételkedik: hiszen nem szabad becsapnia önmagát és saját eszét. A keresztény filozófia azoknak a keresztényeknek a bölcsellete, akik filozófiai igyekezetnek vallási létük tudatára ébredni, mint ahogy minden filozófia valakinek a filozófiája és valamiről filozofál, az „általános értelemben vett filozófia” pedig csak illúzió és előítélet, hegeli fantom. Ezért a bölcselleti gondolkodás szabadsága nem a bölcselkedés tartalmát, hanem minőségét, tónusát határozza meg. A bölcselleti gondolkodás éppúgy, mint minden más alkotás merészséget követel az embertől: el kell rugaszkodnia a parttól, és ismeretlen tengerre kell kifutnia, az eredmény pedig nincs biztosítva, mert lehet, hogy nem tér vissza a partra, elvész, sőt el is pusztul a hullámokban. De csak az ilyen utazás ígér valamiféle felfedezést. A filozófiai gondolkodás szabadsága minden szabadsághoz hasonlóan bizonyos kockázatot rejt magában, de a szabadság jelenti királyi méltóságát is. A vallás számára a filozófiában értékes a munkatárs (ancilla), de hasznavehetetlen a rabszolga. Hiszen a vallásos hitet és a mítoszalkotást nem szüntetheti meg a saját területén valamiféle logikai bizonyítás, a vallás pedig minden filozófiától függetlenül teljes te-

kintéllyel áll fenn, mint ami együtt létezik azzal a nem szabad s ezért tettett filozófiával, amely „apologetikájával” mintha meg akarná mutatni, hogy maga a vallás szorul rá az apológiára. Annak az apologetikának a feladata, amely pöffeszkedve vallásfilozófiának tartja magát, ennél fogva hamis feladat, mely egyformán méltatlan a valláshoz is meg a filozófiához is, mert egyaránt hiányzik belőle a vallásos hit és a szabad filozófiai szellem. Természetesen a vallásfilozófiát is lehet „apologetikusan” alkalmazni, pontosabban a vallásfilozófia a vallási felvilágosítás hathatós eszköze, de csak akkor, ha nem ezt tűzi ki közvetlen gyakorlati céljául. Az igazi filozófia mégis csak az „istenek eledele”, és bármely utilitarizmus – legyen az bár a legmagasztosabb – ellene mond szabadságának és méltóságának.

Következésképp csak a teljes nyíltság esetében válik lehetővé a vallásfilozófia, ezt a nyíltságot pedig csak a teljes szabadságban lehet elérni. És csak ilyen filozófia képvisel értéket a vallás számára. Mégis felvetődhet a kérdés: ha már a mítoszban elnyerheti a vallás magának az Igazságnak a kinyilatkoztatását, amely a hitben érhető el, milyen jelentősége lehet még annak, ha ugyanarról bölcsekedünk? Nem válik-e e világ okos haszontalanságává, kérkedő bölcességévé, amellyel szembe kell állítani a gyermeki egyszerűséget? Gyakran hallhatjuk ezt a felfogást épp azoktól, akik távol állnak ettől az egyszerűségtől és gyermekiségtől, s ennek akarják feltüntetni értelmi lustaságukat és faragatlanságukat, az obskurantizmust vagy a despotizmust. Márpedig semmi köze sincs a menny közvetlen szemlélésében élő Isten fiainak gyermeki egyszerűségéhez ennek a mesterkélt, álfilozofikus köznapi életbölcességnek, amely valójában nem tagadja meg a filozofálást, csak olcsó áron akarja megkaparintani. A filozófiának megvannak a maga követelményei, amelyekről nem mondhat le, és nem is szabad lemondania. Az ember elhatárolhatja magát a filozófiától, és felülemelkedhet rajta általában, amikor a vallás síkján mozog; tökéletesen nélkülözheti is a filozófiát, de ha egyszer a filozófia területére tér át, fel kell hagynia ezzel az ízetlen, pórias életbölcességgel. A filozófiának ebben a pocskondiázásában csak egy a jogos, tudniillik hogy a filozófia nem helyettesíti a vallást, hanem neki is megvan a sajátos feladata, amelynek jelentőségét nem kell eltúlozni, de nem is szabad lebecsülni. A gyermeki módon hívó tudatban közvetlen – és ebben az értelemben csodás – módon megnyilatkozó és meghonosodó vallási igazságokat ezért az ember továbbélteti saját emberi őselemében is, immanens öntudatában, miközben azok újjászülnek és megtermékenyítik őt. És minél gazdagabb, szerteágazóbb, mélyebb ez az élmény, annál előbb az a vallási igazság, mely ellenkező értelemben azzal a veszéllyel jár, hogy talaj nélküli mag vagy térszta nélküli kovász marad, s mivel nem használják fel, elhal. Aból a felfogásunkból azonban, amelyet a vallásfilozófiáról mint vallásos motívumok alapján gyakorolt szabad művészetről vallunk, az következik, hogy nem lehet és nem is szabad, hogy csak egyetlen, kanonikusan kötelező típusú vallásfilozófia vagy „teológia” létezzék: a dogmák változatlanok, filozófiai érzékelésük azonban a filozófia fejlődésével együtt változik. Az összes vallási dogma új megtestesülést keres a filozófiai alkotásban. Ezért a katolikus teológiának az a törekvése, hogy a *tomizmust* a filozófiai alkotásnak mintegy a normájává tegye, a szükségtelen és káros dogmatizmus terhére a katolikus filozófusokra, s ez óhatatlanul alakoskodáshoz vezet. Bölcs volt e tekintetben a görög, sőt a zsidó vallás gyakorlata is, hogy inkább egyáltalán nem volt hivatalos teológiájuk, és megelégedtek azzal, hogy közvetlenül oktatták a hitet a mítoszban, a kultuszban, a szent könyvekben. De a vallásfilozófiát különleges vallási szolgálatként is fel lehet fogni, amelynek sikeres fejlődése az egyik közvetett bizonyítékul szolgál a vallás életrevalósága mellett. És ne hivatkozzanak egyesek arra, hogy szinte nem is létezett vallásfilozófia a vallás klasszikus korában, vagyis az őskereszténység idején, hiszen az első hitnek és örömmnek ez a rövid kora, amelyet a pünkösdi ragyog be és ennek fényében tündöklök, arany gyermekkor, amely többé nem ismét-

lódik meg a történelemben. Már a II–III. századtól igen intenzív teológiai munkássággal telített kor kezdődik, s ez hol akadozva, hol ismét megerősödve napjainkig tart.

Szóval a hit nem kárhoztatja a szükségtelenség miatt álmodásra vagy tétlenségre a filozófiával foglalkozó értelmet, nem keveri gyanúba, hanem feladatot szab neki, sajátosan ösztönzi a tevékenységre. *Logikailag* a hit területe ott kezdődik, ahol az értelem megreked, márpedig az értelemnek *minden* erejét latba kell vetnie, hogy *mindent* megértsen, ami számára elérhető. Az értelem határait nem külső tekintély jelöli ki, hanem saját öntudata, amely megérti saját természetét. Ezért a filozófia nem kiindul a dogmákból, hanem elérkezik hozzájuk mint a filozófiai gondolkodás hozzágondolt és nélkülözhetetlen alapjaihoz. Ezért a vallásfilozófia mintája a *kritikai dogmatizmus* vagy ami ugyanaz, a kritikai intuitivizmus. Csak az igazság tesz szabaddá, és a természetét, természetes dogmatizmusát elért értelem alkalmassá válik arra, hogy megfelelő módon értse és értékelje saját szabadságát is. Ezért a vallásfilozófia kritikai dogmatizmusa a legszabadabb és a legkritikaibb filozófia, pontosabban az lehet és annak kell lennie.

A filozófia hatáskörére lehet vonatkoztatni Pál apostolnak a pogányok természetes filozófiájáról mondott szavait, hiszen a filozófia „pogány”, természetes, immanens istenismeret és öntudat: „Amikor a pogányok a törvény híján a természet szavára járnak el a törvény szerint, törvény híján saját maguknak a törvényük. Ezzel igazolják, hogy a törvény szabta cselekedet a szívükbe van írva: erről lelkiismeretük tanúskodik és öntételeük, amely hol vádolja, hol menti őket” (Róm 2, 14–15). A filozófia a saját erejére, immamens istenségére hagyatkozó ember istenkeresését jelenti. Mert Isten „telepítette be az egy őstől származó emberiséggel az egész földet . . . , hogy keresék az Istent, hogy szinte kitapogassák és megtalálják, hiszen nincs messze egyikünk-től sem. Mert benne élünk, mozgunk és vagyunk” (Ap Csel 17, 26, 27–28). Az embernek nyújtott királyi szabadságban, istenfiúságának teljességében rá van bízva, hogy Istennek magát a létét tegye problémává, filozófiailag keresse Őt, s ennek következtében teljesen lehetősége nyílik arra is, hogy ne találja meg, sőt vissza is utasítsa, azaz a filozófiai istenfélelemmel együtt lehetőség nyílik a filozófiai istenellenességre is.

Következésképp megkülönböztetünk: 1. filozófiától független, vallási mítoszalkotást; 2. a dogmák legfelső fokú rendszerezését képviselő dogmatikát; 3. vallásfilozófiát mint vallási tárgyú filozófiai alkotást; 4. „általános” filozófiát, amely a „természetes”, pogány, de persze valamiféle intuícióval mégis megtermékenyített észnek a keresése; 5. a filozófia kánonját, költészetét és technikáját, ahová a „tudományos filozófia” különféle ágazatai tartoznak (gnoszeológia, logika, fenomenológia, tudománytan).

„Tudományos” századunkban igen fellendült és különös jelentőséget kapott a vallásról szóló *tudomány*, amely szemmel láthatóan kiszorítja a vallásfilozófiát, sőt fel is váltja. Ez általában a tudományos szellem fejlődéséről tanúskodik, de ezzel együtt a vallás alkotói hanyatlásáról is, bár az idegen kincsek gyűjtése elfeledteti vele saját szegénységét.

Ahhoz, hogy meghatározzuk a vallástudománynak magához a valláshoz fűződő viszonyát, először is arra kell irányítanunk figyelmünket, *hogyan* érti a tudomány a vallást. Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a tudomány csak azt az empirikus vallásfenomenológiát közelítheti meg, amelyet a néprajz vagy a történelem regisztrált, osztályozott, sematizált tényei alapján vizsgál. Ezen vagy azon tudomány speciális érdeklődésének megfelelően készül a számára szükséges vallástörténeti preparátum, és ilyen preparátumokkal vannak tele a vallástörténeti múzeumok: préselt növényekkel és virágokkal, szétboncolt és elrendezett szervezetek tagjaival. Magától értődik, hogy a figyelem ebben az esetben jobban kifinomul, azonban mindennek a tudományos vizsgálatnak az alapja a vallás élveboncolása. Ezért a vallástudománnyal foglalkozhat az is, aki bizonyos módszertani edzésben van vagy ilyen iskolába jár, anélkül, hogy

belsőleg bármiféle vallási képességgel rendelkeznek, s a vallástörténet tényeihez úgy viszonyul, mint egy gyűjtő, aki például brazil lepkéket vagy ritka bogarakat gyűjt. Vitathatatlan, hogy a tudomány szélesíti az embernek a vallásról szerzett *ismereteit*, s ezzel – ha közvetve is – hatást gyakorol a vallási tudatra. Ez a vallási ismeret azonban külsőséges marad: tökéletesen hiányozhat belőle a vizsgált tények vallási megértése. A tudomány a vallást nem hívó szemmel, hanem kívülről vizsgálja. Ez előnyére is szolgál (a tudományos megismerés szempontjából), elfogulatlanságot eredményez, egyúttal azonban korlátozottságot is. Természetesen a külsőn átvilágít a belső is. Amikor véget ér a vallástörténeti anyag rendszeres gyűjtésének tisztán tudományos feladata, miközben ez a gyűjtés természetszerűleg határtalanul kiszélesíti minden egyes ember korlátozott tapasztalatát, akkor elkerülhetetlenül adódik az a feladat, hogy az összegyűjtött adatokat mint vallási rejtjeleket kell megoldani és vallásfilozófiailag kell értelmezni. Az uralkodó tudományos (vallástörténeti) irányzat körében a tudomány zászlaja alatt rendszerint vallási csempészet folyik: a tudomány képviselői *nem kritikai dogmatizmusukban* saját vallásukat és vallásfilozófiájukat bona fide adják ki „tudományos” kutatási eredményekként. Arról van szó, hogy a tudomány bizonyos feladatokra épül, csak meghatározott problémákat állít maga elé, ennek megfelelően pedig figyelmét is csak bizonyos jelenségekre összpontosítja, míg másokat félresöpör. (Például nyilvánvaló, hogy az egész vallástörténeti tudomány alapvető és módszeres racionalizmusa következtében alapelveként tagadja a csodát, s ezért a vallásban minden csodás elemet – amely nélkül, meglehet, el sem képzelhető a vallás – a legendák és mesék birodalmába utal.) Ezért a mai vallástörténeti doktrína a vallásfenomenológia és a meghatározott vallásfilozófiai tanok területén végzett, valóban tudományos, kritikusan végrehajtott kutatások szétbonthatatlan egyvelegét mutatja. Az az alapvető tény, amelyet a vallástudomány konstatál, a vallások sokféleségében foglalható össze, miközben bizonyos hasonlóság áll fenn köztük, külsőleg és belsőleg közel állnak egymáshoz. Az meg ez, vagyis a sokféleség és a hasonlóság az egyik legfontosabb vallásfilozófiai probléma. És csak egy meghatározott vallási világnézetből kiindulva lehet válaszolni ennek a ténynek vallási *értelmére és jelentőségére*. A tudomány pedig elvben vallástól és felekezettől független álláspontot foglal el (hangsúlyozom: *elvben*, mert gyakorlatilag sosem teljesíti ezt az elvi követelményt, és nem is lehet teljesíteni, hiszen a tudomány szolgálja, a tudósok is valamely felekezethez tartoznak, s éppúgy megvan a vallásos vagy vallásellenes hitviláguk). A vallásos emlékekhez úgy viszonyulnak, mint folklórhoz, néprajzhoz vagy „kultúrához”. Diadalmasan alkalmazzák a tudományos kritikai módszert a szent írásokkal, nevezetesen az Ó- és az Újszövetséggel kapcsolatban, amikor azokat filológiailag-irodalmilag tanulmányozzák, s ennek során sokoldalúan elemzik a szövegeket, formákat, általában az összes, külső, történelmi feltételekhez kötött, konkrét burkukat (nem is beszélve az olyan munkáról, mint magának a szövegnek a kritikai meghatározása). S ebből a szempontból nincs és nem is szabad, hogy a legkisebb különbség is legyen egy kedvelt irodalomtörténeti emlék és például az Evangélium között. Mindezzel együtt azonban világos, hogy bár a tudományos figyelem kifinomultsága jobban lehetővé teszi a szent könyvek szövegének tanulmányozását, ez pedig természetesen hatást gyakorol e könyvek vallási megértésére is, mindazonáltal semmiféle tudományos elemzés nem tárja fel az Evangéliumban azt az örök vallási tartalmat, amely a hívő szív számára adódik. Gyökeresen különböző módon viszonyul Isten Igéjéhez a tudomány és a hit, s ez – úgymond – módszertanilag is megállapítható. Arról van szó, hogy ha a tudománynak a *hitetlenség a módszere*, a hideg, józanul kérdező kritika metódusa a sajátja, akkor a vallást az *áhítatos tiszteletnek a módszere* jellemzi, amely összeegyeztethetetlen ezzel a hívős és józan kritikával, és a tudomány nem élheti át azt, ami a vallás számára jelenlevő valóság. Ugyanazt az Evangéliumot, amelyet keresztül-kasul tanulmányoz a kritikai tudomány,

ezzel együtt a liturgiában és a teológiában is használják: Isten Igéjeként olvassák a templomban vagy az imádság magányos csendjében. Ezért például az az elbeszélés, mely arról szól, hogy Krisztus a vízen jár, jelentős mértékig más, mint egy kritikai vizsgálat tárgya és mint a „napi evangélium” tartalma: egészen távol áll egymástól a Krisztus feltámadásáról szóló, kritikailag vizsgált elbeszélés, mely együtt jár a feltámadásról szóló beszámoló összes reménytelen ellentmondásával, és a Húsvéti Feltámadás örömhíre. Aki hisz a Feltámadásban, és lelkileg kapcsolódik hozzá, az előtt úgy eltűnnek e beszámoló variánsai és ellentmondásai, mint a Montblanc előtt növényfü, amelyet csak akkor láthatunk, ha fölé hajolunk. Egyébként a hitnek a tudomány részéről történő eme sérthetetlenségéről csak nagy fenntartásokkal szabad beszélni. A gyenge vallásos élet és a nagy teljesítményeket felmutató tudományosság, miközben összeütközésbe kerülnek egymással, gyakran a vallási egyensúly elvesztését idézik elő. Az, hogy a kritika és az istenfélelem módszerei különböznek egymástól, nem akadály, hogy versenyre keljenek egymással az emberi lélekben.

Az emberi nyelven teljes történelmi konkrétsággal és feltételezettséggel leírt szavak és betűk a tudományos vizsgálat számára csak irodalomtörténeti emléket jelentenek, míg a hívő tudat számára ez *valóban* Isten Igéje, s a történelmi burok csak eltakarja isteni tartalmukat. Ezeket a szavakat a Szentlélek Isten Igéjévé *változtatja át*, vallási-szimbolikus természettel rendelkezik, vagyis vallási valóság jellemzi őket. Isten Igéje *vallási mítosz olyan írott szóban*, amely állandóan sugározza isteni világosságát. Azonban ez a fény láthatatlan maradhat a tudományos kutató számára, és csak annak nyilatkozik meg, aki vallási érettségének megfelelően csatlakozik Isten Igéjéhez. Ezért Isten Igéje tartalmának mélysége végtelen, és egyáltalán nem lehet összehasonlítani az emberi könyvek mélységével, jöllehet ez utóbbiak néha felülmúlják szóbeli köntösük pompájával, amely a szent könyvekben Isten intézkedése folytán szerény, sőt időnként szegényes is. Ez a gondolat ismételt kifejezésre jutott abban, hogy a Szentírásnak kettős, sőt hármas értelmét különböztették meg: a betű szerinti (amely tulajdonképpen a tudományos vizsgálódás tárgyának felel meg), az allegorikus (ezt az értelmet, még ha rejtett is, felfedezheti az emberi szem) és a titkosat, a misztikusat, amely csak áldásos megvilágosodás esetén tárul fel. A Biblia egyszerű könyv, mely hozzáférhető a tudományos vizsgálódás számára, a zsidó irodalom emléke, és a Könyvek Könyve, örök Jelkép, amely csak a hit előtt, csak az imádság előtt, csak az áhitatos tisztelet előtt tárja fel magát. A lelki élet terén tapasztalattal bíró személyek tanúskodnak arról, hogy Isten Igéjének végtelen és állandóan mélyülő tartalma van. Hasonlóképp áll a dolog ebből a szempontból a dogmákkal is, amint a dogmatörténet vizsgálja őket, hisz így csak keletkezésükben történelmi feltételekhez kötött tanítások, a vallási tudat számára azonban az Istenséggel való találkozás szimbólumai, vallási valóságok.

Helyénvaló tehát, hogy a vallástudománnyal kapcsolatban ugyanazt a kérdést vesszük fel, mint a vallásfilozófiával kapcsolatban: szüksége van-e a vallásnak a vallástudományra, van-e a vallástudománynak pozitív vallási értelme vagy értéke? Erre a kérdésre is igenlő válasz adható. Ha ugyanis egyszer már megjelent a tudomány a maga módszereivel, természetellenes lenne, ha ennek vagy annak a dogmatikus elfogultságnak (a klerikális vagy az ateista ortodoxiának) a következtében behunyná a szemét, s a tudományos vizsgálódásnak oly fontos területéről venné le a kezét, mint a vallásfenomenológia. A tudomány részéről ez csak a legteljesebb vallási közömbösség, sőt nihilizmus kifejezése volna, márpedig épp az ellenkezője az igaz: a vallás tudományos vizsgálata egy sajátos, tudományos istenfélelem kifejeződése. A tudomány olyan adományt hoz az oltárhoz, amellyel rendelkezik: nem tud hinni, nem tud imádkozni, távol áll tőle a szív szeretete, de ő is ismeri az amor dei intellectualis-t, rá is jellemző az ennek a szeretetnek megfelelő erőny: az éber, dolgos

munkával, a munka és a tudományos kötelesség aszkéziséval együtt járó intellektuális becsületesség. És törvényének terhét áldozati adományként hozza a kegyelem országába.

A vallás iránt tanúsított tudományos érdeklődés a vallásfilozófiához hasonlóan a vallási alkotás megnyilatkozása lehet. Az a körülmény, hogy a tudományos kutatás gyakran kapcsolódik vallásellenes irányzatokhoz, nem szabad, hogy elrejtse azt a tényt, hogy a tudományban a vallás új, létfontosságú befolyási területet kap. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a vallástudománynak a múlt században elért nagyszerű fejlődését, akkor kezdetben az a benyomásunk támad, hogy a tudomány teljesen vallástalan, sőt semmiféle hatást sem gyakorol a vallásra. Ez az ítélet azonban rövidlátásról fog tanúskodni: az adott pillanat esetleges és mulékony tendenciáin túlra kell néznünk, mert ezeket gyorsan felváltják más tendenciák, és létfontosságú jelentőségében kell értékelni azt a tényt, hogy a vallástudomány fejlődik. Akkor majd megfelelő fényben tűnik fel, nevezetesen mint a vallásos életnek különleges, bár száraz és elvont megnyilvánulása, mint a vallásról való megfeszített gondolkodás, amely a vallás tanulmányozásával kapcsolatos. Márpedig a gondolkodás is, a tudományos megértés is élet, s nem az emberi szellemtől függetlenül történik. Mi semmiképp sem látjuk a tudományban az emberi szellem legmagasabb rendű megnyilvánulását. De ha egyszer egyáltalán létezik tudomány, akkor lehetséges a tudományos istenfélelem is, és bizonyos fokig ilyen a vallástudomány is (s épp ennek következtében válhat istentagadássá is, ha a vallással szemben táplált ellenséges érzülete miatt letér egyenes újtjáról).

Baán István fordítása

DEÁK LÁSZLÓ

gelasius

dr. gál nándor emlékének

*végképp hasztalanul peregnek a szavak
nincs már előtted és nincs mögötted
botladozás és félszegség kora lejárt
de megmarad ahogy írva áll:
a halált lebíró szelíd mosoly*

*micsoda szédítő távolság közöttünk!
szélbe markolok utánad
te szívembe hasítasz
mint kezdete-nincs kút már olyan vagy:
a dermesztő felé nyitott és mélyen ragyogó*

súgva

*látom rajtatok
mélységesen idegen vagyok itt
és mégis határtalanul boldogít
mint megtalált tömény mámor
valamennyi hang sors veszendő gesztus
és az areok a csupasz testrészek
szemhéjak nyílt melodrá mája
fényben az ujjak matatása
csukló és tenyér aláhullása
borzongó törzsek találkozása
s örök hiányuk az emlékezetben
mert undorodom már az ítéletektől
alszom és álmodok vélemények hallatán
a szakadatlan pusmogástól ellep a rüh
cselvetések láttán elnémulok mint a hal
üvöltők mint a számár*

SZENNAY ANDRÁS

A teológus mai feladatai

Kedves – fiatal és jubileumot ünneplő – doktortársak! Kedves végzős levelező hallgatók! Tisztelt ünnepi ülés!

Napjainkban nem könnyű a feladata egy kis ország egyetlen katolikus teológiai fakultása dékánjának, amikor új doktorokat köszönt, amikor arany es gyémánt teológiai diplomákat nyújt át, amikor rendes, rendkívüli és levelező teológiai hallgatókhoz szól. Mert bárhová is néz szerte e kis hazában, de akár az öreg Európában is, inkább az egyházi élet múltjával, mint jelenével tud csak előhozakodni. Szándékosan nem mondom, hogy dicsekedni, mert azt múltunkkal kapcsolatban is csak fenntartásokkal, alapos megkülönböztetéssel és önkritikával tehetjük. Aki ma valóban hűséges egyházához és szereti egyházát, az szinte saját testén-lelkében éli át, érzi át annak problémáit és gyengeségeit. König bíborosnak a közelmúltban elhangzott és a sajtóban is közzétett kijelentésére utalok: az egyház beteg, fennmaradásáért küzd.

Úgy gondolom azonban, hogy ez az ünnepi óra nem alkalmas arra, hogy ezeket a problémákat, e sajátos betegséget mélyebben elemezzük. A mai ünnepi aktus alkalmával megfelelőbbnek tartom, hogy Karl Rahner egyik gondolatát idézzem: Olyan időben élünk, amelyben nagyon is szükségessé vált az a bátorság, melynek erejében az újnak, a még ki nem próbálnak legvégső határáig kell elmennünk. Az egyház életében ma az egyetlen megengedett biztonság: a merészség nyújtotta, a merészség által megteremtett biztonság (vö. Entschluss, 1984. 7/8. 6. l.). De hasonló szellemben, hasonló tartalmú kijelentéssel zárta König bíboros is fentebb idézett megnyilatkozását: Az egyház ugyan beteg, .. ezért nagy szüksége van az ifjúság tehetségére és munkájára, békevágyára és közösség utáni vágyára, ötleteire és álmaira (Entschluss, id. szám).

Az eddig mondottak, idézetek szellemében szeretnék az új és a régi doktortársakhoz, a teológiai hallgatókhoz és minden tisztelt jelenlévőhöz szólani. Amikor néhány szót a fiatal, pályakezdő doktorokhoz intézek, abban a meggyőződésben teszem – és egyben azzal a kéréssel terjesztem elő –, hogy a jelen- és távol lévő idősebb kollégák is megértéssel fogadják és támogatják a fiataloknak a jövőt, az egyház jövőjét szolgáló törekvéseit.

Kedves új doktor-kollégák! Jézus szájából kemény és félelmetes szavakat hallunk azokról, akik felülnek a tanítószékre, külsejükben, címeikkel ékeskednek, ugyanakkor csak fehérre meszelt sírok, belül holtak csontjaival vannak tele. Akik okosaknak, tanultaknak tűnnek az emberek szemében, de belül tele vannak képmutatással (vö. Mt 23, 27–28). Igen, az a tanítás, melyet doktori fokozatuk is nyomatékoztathat majd, csakis akkor lesz hiteles – hangozzék el bár katedrán, tanítószéken vagy igehirdető ambónál –, ha sohasem feledkeznek meg Jézus imént idézett, kemény szavairól. Amikor Krisztus hívását követve, az Ő küldetésében járva – hiszen teológiát tanulva mindenki Krisztus hívását és küldését kell hogy szeme előtt tartsa – nekikezdenek a munkának, tudatában kellett hogy legyenek: a kemény szavak és a szívet melengető beszéd

* Elhangzott a Pázmány Péter Hittudományi Akadémián 1986. június 24-én.

– egyaránt fellelhető Krisztus tanításában. És mindkettőről kell hírt adniuk az embereknek. Ennek tudatában vállalkoztak rá, hogy az évek során szorgalmas munkával – per ducatum evangelii – kibontakoztassák szellemi értékeiket, hogy az önökben rejlő szellemi csírákat napvilágra hozzák. Ezt a munkát végezték tucatnyi szemeszteren át, és bízom benne, hogy folytatni fogják a következő években, évtizedek során.

Ebben az ünnepi órában kötelességemnek tartom, hogy egy figyelmeztetést is szemük elé állítsak: mélyedjenek el a teológiában ezután is, de soha ne műveljék a szent tudományt öncélúan. A szakkönyvek olvasása, a szóbeli és írásos publikálás komoly feladatuk marad ezután is. De mindez nem lehet soha ok vagy ürügy arra, hogy érzéketlenek maradjanak embertársaik jogos igényeivel, gondjaival, szenvedéseivel szemben. Bármily jeles hithirdetőkké vagy tudósokká is váljanak, mindig kötelességük marad, hogy közvetítsék Krisztus meghívását: Jöjjetek hozzám mind, kik megfáradtatok – és megsegítelek benneteket (vö. Mt 11, 21). – A doktorrá avatáson elhangzó eskü több mindenre kötelezi Önöket – és természetesen mindannyiunkat, a régen avatottakat is. De sohasem menthet fel az alól, hogy másokért dolgozzanak, másokon segítsenek, másokért éljenek. Sohasem menti fel Önöket az alól, hogy közvetítsék, kimondják az igazságot, sohasem engedi meg, hogy féligazságokat, még kevésbé, hogy áligazságokat, tévedéseket hirdessenek. Ne feledjék azt sem – talán megdöbbentő Önöket, hogy a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia doktoravató ülésén egy, a Népszabadságban megjelent versből idézek: ne feledjék, hogy „a langyosakat kiköpi az Isten, a törtetőket kinevetik temetésükön, s akinek minden vélt nagyság előtt gerince görbül, az halálos ágyán zokog szegyenében. Aki hízelegve akar nagyra nőni, azt törpévé nyomja az idő. Aki elhallgatja az igazságot, annak homlokán ég a nyomorultak bélyege.” Kemény szavak ezek és – akár gondolt rá szerzőjük, akár nem – bibliai kijelentésekre emlékeztetnek.

Az egyház ugyan beteg – utalok a fentebb elhangzott idézetre –, épp ezért szüksége van az ifjúságra, annak munkájára, mert – emberi oldalról nézve – elsősorban ez segíthet a betegség legyőzésében. Igaz – számos év tapasztalata nyomán jól tudom –, hogy a mai fiatalabb generáció szavai gyakran szélsőségesebbek, mint szívből fakadó szándékuk és vágyuk. De ez érthető is. Mert olyan egyházban szeretnének élni – Pedro Arrupe szavait idézem – ahol az emberek többet jelentenek, mint a fogalmi definíciók, mint a fegyelmi intézkedések... Olyan egyházban szeretnének élni, amely legalább úgy tud odafigyelni, hallgatni, mint beszélni. Figyel a fiatalokra, a holnap egyházának nemzedékére, sőt, tudomásul veszi azt is – amire Szent Benedek már 1500 évvel ezelőtt figyelmeztetett –, hogy Isten gyakran a fiatalabbnak nyilvánítja ki azt, ami jobb. Olyan egyházban kívánnak élni, amely képes rá, hogy új módszereket, utakat keressen és mutasson – az örök cél felé vezető úton. Alkotó fantáziára vágnak, mely figyelembe veszi az új, a megváltozott viszonyokat, hogy az evangélium életközelségben maradjon. Profétai egyházra vágnak, mely bátran hirdeti az egész evangéliumot, annak minden igazságát; akkor is, ha az éppen opportunus, de akkor is, ha éppen nem. Ezt kívánják, minderre vágnak, mert tudják, hogy csakis az igazság képes az embert felszabadítani (vö. Jn 8, 32). – E gondolatokat Pedro Arrupe volt jezsuita generális 1979. június 28-án mondta el Würzburgban, hatalmas, lelkes tömeg előtt. Beszédét szinte az egész világsajtó ismertette. De mindehhez azt is hozzátette: tudja, hogy amit mond, *ma* csak álom. Azt is tudja, hogy sohasem lesz *teljes* valóság világunkban. De arról is meg van győződve, hogy egy jobb és igazabb világról hírt adó álom; és akinek füle van, az figyeljen rá, mit mond ma a Szentlélek – a fiatalság éber álmait közvetítve – az egyháznak, az embereknek.

Tisztelt doktoravató ülés! Kedves új és jubiláló doktor-kollégák! Teológiai stúdiumaik során sok mindent tanultak, sok mindenben elmélyültek. Napjaink egyik legkiegyensúlyozottabb teológusának, a római Teológiai Bizottság tagjának, Walter

Kaspernek a véleményét idézem, amikor a ma teológusának nehéz feladataira utalok: „Mi teológusok gyakran olyan kérdésekre válaszolunk, melyeket fel sem tesznek az emberek, számos olyan kérdést azonban, melyeket hozzánk intéznek, nem tudunk – vagy meg nem tudunk – megválaszolni.” (Die Methode d. Dogmatik, München 1977. 44.). Kasper onkritikus szavai elgondolkoztathatnak, s egyben fel is hívják rá, hogy a munkát tovább kell vezetni. Nem pihenhetünk az elődök által megvetett agyon. Egy másik nagy tudású teológusnak és filozofusnak, a nemrég elhunyt Bernhard Welte-nek a szavai azonban nemiképp felbátoríthatnak. „A teológiában az utolsó évtizedekben sok minden mozgásba jött, számos fontos és szokatlan problematát vetettek fel. Mindez arra utal, hogy a teológia a »birtoklás« nyugodt és statikus fazisából az »átmenet« dinamikus fazisába került... Ilyen történeti helyzetben minden eddiginél nagyobb szükség van és lesz az alapvető és a módszertani kérdések átgondolására” (vö. Auf der Spur des Ewigen, Freiburg, 1965. 410). – Így tehát a mában elő – idősebb vagy fiatalabb – teológus nem feledheti ennek az átmeneti fazisnak, a jövőt előkészítő kibontakozásnak a szolgálatában áll, amikor munkáját végzi.

Kedves új dokortársak! Bevezetoben Karl Rahnert idéztem, aki szerint batorsagra, a végsőig merészkedő batorsagra van ma az egyházban, annak teológiai munkájában is szükség. E batorság és merészség azonban nem minden kötöttségtől és kötelektől felszabadító menlevél. Minden időben és minden környezetben a kinyilatkoztatás teljességéről, azaz Jezus Krisztusról kell hirt adnunk a világban. Elmeletibb vagy közvetlenebb hangon, de mindenkepp *Jézus* örömhíre és bekejeit kell meggyőzően hirdetnünk, képviselnünk. Egyetlen katolikus teológusnak – legyen pap vagy világi hívő – nem áll jogában, hogy *saját* abszolutizált nézeteit, esetleg szektás tanítását terjessze. Hivatása teljesítésében, a tanítás közvetítésében követnie kell Jézust, aki mindenben engedelmes volt – a halálig. Mindaz, aki kisajátítana az egyházat, annak tanítását, aki nem beépítene a krisztusi közösségbe, hanem elszakítana attól a – talán jöhiszemu, talán tudatlan – embereket, aki úgy tartja, hogy a „megosztás szellemének” szolgálatába kell állnia, mert így valik „igazhítt” és „szabad” kereszténye – az elszakad és elszakít Krisztustól és egyháztól, az egyházra bízott tanítástól. Aki az embereket – azok kisebb-nagyobb csoportjait – nem Krisztus egyházának szeretetére, nem egymás szeretetére vezeti, hanem megosztást és gyűlölködést szít – az egyszerűen nem lehet sem igazhítt teológus, sem valódi, Krisztus-hívő keresztény.

Tudom, e szavak sötétebb tónusúak voltak, de igazak, mert Krisztushoz és egyházhoz igazodnak. Minden teológus, azaz: minden hitére komolyan, elmélyülten reflektáló ember csak egyetlen bölcsességet ismerhet fel és vallhat meg: a keresztnek olykor fájdalmas, a végsőig kitartó engedelmisséget követelő, de egyben életet biztosító „oktalanságát” (vö. 1 Kor 1, 23). A teológus nemcsak Krisztus tanításának elmélyült tanulmányozására, de életútjának követésére is meghívást kapott.

Végezetül – kedves doktor-kollégák – még egyszer emlékeztetükbe idézném: az út, melyen elindulnak, melynek vállalását esküvel erősítik meg, nem lesz könnyű. És legyenek bár egyre inkább személyiségüket kibontakoztató egyéniségek, ha valóban katolikus teológusokká kívánnak válni, sohasem mondhatják el, hogy teljességgel a maguk útját járják. Szavaikban, előadó, hitoktató, hirdető tevékenységükben mindig Krisztusnak az egyház által közvetített szava kell hogy jelentkezzen. Az a szó, az az üzenet, amely az egységet szolgálja – és nem megbontja azt. Az, mely az Isten és az emberek szolgálatába állít. Ezt a szolgálatot vállalni: szent és értékes, de nem könnyű feladat. Ha önök valóban erre a szolgálatra vállalkoznak, akkor minden – az igazság felé nyitott, jóakarátú – ember megbecsülését is el fogják nyerni. Ez a szolgálat hűségese szolgálat lesz egyházunknak és hazánkunknak. Szívemből kívánom, hogy e szolgálat teljesítése során fokozódjék önbecsülésük s egyben elnyerjék egyházunk és hazánk vezetőinek és az egész magyar népnek megbecsülését.

Teréz anya Budapesten

Alig egy napot töltött itt Lékai László bíboros meghívására, mégis mindenki úgy érezte: szent járt köztünk. Amerre ment, egymást taposták az emberek, hogy közelről láthassák, megszólíthassák, megérinthessék. Öreganyó és kisgyermek egyszerre. Tisztaságát, egyszerűségét nem kezdi ki semmilyen rajongás vagy ünneplés. Istenhite gyermeki, döntései azonban fejedelmien határozottak. Ahol megszólal, egyszerű, tiszta, kemény szavakkal, ott refrénszerűen ismételteti életművének irányító eszméit. A Nobel-díj dicsfénye nem látszik rajta – megjelenik viszont előttünk az a sokezernyi haldokló, aki gondoskodása során megbékélve hal meg; és az a még több ezer éhező, akinek kenyeret és szeretetet adnak.

Rómából érkezett, 28 nővérük ünnepélyes szerzetesi fogadalomtételéről. Szerzete – a Szeretet Misszionáriusai – 75 országban működik, 313 házban. A rendtagok száma jelenleg 2500, és 400 novíciájuk készül a szerzetesi életre. Eleinte minden jelölt Kalkuttában végezte a novíciátust, azóta több országban nyitottak növendéknevelő házat, így – többek között – Jugoszláviában és Lengyelországban is.

Belépéskor a jelöltek megismerkednek a szerzet munkájával és szellemével, s őket is megismerik az előjárók és a többi szerzetesek. Ezt az időt két év novíciátus követi, majd egyszerű fogadalmat tesznek. Összesen kilenc év elteltével teszik le az ünnepélyes, örök fogadalmat.

A szerzetnek öt különböző ága van. Férfiak és nők is lehetnek tagjai, külön-külön közösségekben, és választhatnak tevékeny vagy szemlélődő életet. A tevékeny munkát végzők napi egy órát töltenek szentségimádással, illetve szemlélődéssel, és a nap többi részében dolgoznak. A szemlélődő ág tagjai viszont csak két órát dolgoznak, a nap további részét kontemplációval töltik. Ezek a csoportok egészen szoros kegyelmi kapcsolatban állnak egymással. Nemrég jött létre az ötödik ág, a papoké: még csak öt fölszentelt papjuk van. Magyarországról Rómát útba ejtve Teréz anya New Yorkba utazott, éppen egy ilyen papszentelésre.

Szép hasonlatával ez az öt ág Krisztus öt sebére emlékeztet. A két aktív ág: Krisztus kezei, hiszen ők a tevékeny szeretet munkásai. A szemlélődők: Krisztus lábai, hiszen ezen nyugszik egész életük. A papok pedig: Krisztus szíve, szeretetének közepe. A papok jelenlétéhez egyébként mindig ragaszkodtak, nem is csak a lelkivezetés miatt, hanem mert a szentmise áll belső életük középpontjában. Elmesélt erre egy szép példát. Etiópiában két egyházmegyéből elűzték a püspököket és papokat. Teréz anyáéknak ezen a vidéken is működik otthonuk, ezért megkérdezte az államelnököt, hogy őket is elküldi-e. Az elnök azt válaszolta: nem, mert munkájukra szükség van. Teréz anya viszont csak abban az esetben vállalta a munka folytatását, ha pap is maradhat velük, aki a szentmisét bemutatja. Erre megkapták az államelnök külön engedélyét.

Igen sok munkatársuk is van, akik személyes kapcsolatba kerülnek velük, akár munkájuk, akár imádságuk révén, kegyelmi összeköttetésben. Tehát olyanok, akik az imáikat ajánlják föl a rend egészéért, a betegekért, a haldoklókért, vagy egy-egy nővérért. Családok, akik az ő szellemükben próbálnak élni. Betegek, akik a szenvedéseiket ajánlják föl; orvosok, papok, fiatalok, akik önkéntes munkát végeznek: együtt alkotják Krisztus testét, az Egyházat.

Teréz anya négy feltételhez ragaszkodik új házak alapításakor: – legyen kápolnájuk, melyben ott őrizhetik az Oltáriszentséget, és legyen felhatalmazásuk arra, hogy ki-tehessék szentségimádásra, hiszen ez életük forrása; – hetente végezhesse nek szent-gyónást és vehessenek részt közös lelki beszélgetéseken; – naponta vehessenek részt szentmisén; – kapjanak engedélyt arra, hogy szükség esetén koldulhassanak.

Indiában 140 helyen dolgoznak. Nincs szeretházuk szociális intézmény nélkül, hi-szen nem önmagukért vannak, hanem a szegényekért és az elhagyottakért. Az első mindig az otthon fölépítése; s ennek mintegy kiegészítése és háttere a zárda, ahol lak-nak. Hogyan döntenek el, hol milyen munkát végeznek? Erre a kérdésre azt válaszolta, hogy mindig az adott hely szükségleteihez igazodnak. Eleinte úgy gondolták, hogy csak a harmadik világ országaiban van szükség rájuk, ahol az abszolút nyomor sújtja az embereket. Aztán fölfedezték, hogy a második, sőt az első világban mennyi a sze-gény és az elhagyott. Itt sokaknak a magány jelenti a szegénységet. A magány, amely részben alkoholizmusba, részben öngyilkosságba viszi az embereket. A Szeretet Misszionáriusainak az Egyesült Államokban már 16 otthonuk működik. Pár évvel ez-előtt Londonban nyitottak házat a hajléktalanok és éhezők számára. Jelenleg 140 meghívás, kérelem várja őket új otthon alapítására.

150 ezer leprást ápolnak és gyógyítanak szerte a világon. A mai gyógyszerekkel hat hónap alatt gyógyul ez a betegség. Tizenegy rehabilitációs házuk van a betegek utógondozására. A legújabb otthonuk az AIDS-betegek gyógyítására alakult. Ezeket a szerencsétleneket a családjuk kiközösíti, az orvosok megtagadják az ápolásukat. Ed-dig Amerikában fordult elő a legtöbb ilyen betegség. Teréz anyáék nenány hónappal ezelőtt nyitották meg a házukat New Yorkban AIDS-betegek ápolására.

Következetesen elutasítják, hogy kórházban végezzenek ápolónői munkát, hiszen elsősorban nem gyógyító tevékenységet folytatnak, hanem emberi gondoskodást és gyöngédséget adnak a rászorulóknak. Tehát, mint Teréz anya mondja, egyszeruen „otthonokat” hoznak létre, ahol az elhagyottak és a haldoklók békében halhatnak meg. Valaki megkérdezte tőle, hogy mi lesz, ha már nem lesz több szegény, akit gon-dozzanak. „Akkor munkanélküli leszek, de ettől sajnos egyelőre nem kell félnem” – válaszolta. Az alábbiakban Budapesten elmondott szavaiból idézünk.

*

Szomjazom (Az Iskolanővérekhez)

Nagyon hálás és boldog vagyok, hogy veletek lehetek, mert megtapasztaltam azt az örömet, amellyel fogadtatok, és azt, hogy Jézussal magával találkozhatom itt, hiszen Ő a középpontja az életünknek. Szerzetesközösségünk mindennap végez adorációt. Munkánkban a szegények legszegényebbjét, Jézust szolgáljuk. Nagyon remélem, hogy nővéreink egy napon ebben a szép országban is letelepedhetnek, és a jelenlévők kö-zül is akadnak majd olyanok, akik csatlakoznak hozzánk, hogy a szegények legsze-gényebbeit szolgálják. Egyszerűen megpróbálunk úgy élni, ahogyan Jézus tanította nekünk. Nem teszünk mást, mint Jézus szavát követjük: enni adunk az éhezőnek, fel-öltöztetjük a ruhátlant és befogadjuk az otthontalant, hogy békében halhasson meg. Isten sok csodálatos hivatással áldott meg bennünket. Megmutatta, hogy nagysága a mi semmiségünkön keresztül is megnyilvánulhat. Szerzetesközösségünk minden tag-ja arra törekszik, hogy Jézusnak a szeretet és a lelkek iránti szomjúságát enyhítse. Ezért örülök annyira ennek a keresztnek és rajta a feliratnak: „Szomjazom”. A kápol-nánkban is van egy ilyen kereszt, rajta ugyanezzel a szóval. Imádkozni fogok értetek, hogy szeressétek egymást, és növekedjétek életszentségben.

Isten gyöngédsége (Válaszok a fiatalok kérdéseire)

- Mit vár ettől a látogatástól?
- Hogy Jézus sokatokat meghív arra, hogy az életeteket Istennek áldozzatok.
- És mit vár a magyar fiataloktól?
- Hogy azzá legyetek, amivé teremtett az Úristen benneteket: szeretni és szeretetet adni. Isten ma a fiatalokon keresztül akarja szeretni a világot, a nagylelkűségükön, nagy szeretetükön keresztül, amelyet meg tudnak osztani egymással.
- Vannak-e magyarok a szerzetében Indiában vagy máshol?
- Még nincsenek, de remélem, hogy hamarosan lesznek. Itt a közelben, Varsóban, van noviciátusunk, ahol sok fiatal nővérünk és munkatársunk végez gyönyörű munkát. India túl messze volna, de Lengyelország szép ország és közel van ...
- Hogyan lehet valaki Magyarországról a szerzet tagja?
- Azt gondolom, hogy ennek semmilyen nehézsége nincs: Jézus megszólítja a szívében és az illető igent mond rá. A szeretetnek ez az aktuusa Jézus és közötté a válasz arra a szép hivatásra, amely a Szeretet Misszionáriusaié. Mi arra lettünk kiválasztva és küldve, hogy a mai világban Isten szeretete és gyöngédsége legyünk. Számunkra a szegénység a szabadságunk és az erőnk. Meg kell tanulnunk, hogy mi az igazi szegénység és kik a szegények, hiszen hozzájuk küld bennünket az Isten.
- Mi történik azokkal, akiket meg tudnak menteni?
- A legnagyobb segítség az, hogy otthonainkban Istennel megbékélve halhatnak meg. Másokat meggyógyítunk, rehabilitálunk.
- Sok gyermek is van köztük?
- Igen. Gyermekek ezreire viselünk gondot. Különösen azokra, akiknek senkijük, semmijük nincsen. Az abortusz ellen adoptációval küzdünk. Gyermekünk ezreit fogadják örökbe Olaszországban, Belgiumban, Franciaországban és másutt olyan szülők, akiknek nincs gyermekük. Befogadják őket és szerető anyjukká-apjukká lesznek.
- Miért nem fogad el adományokat, például jól felszerelt kórházat, miért csak kis, nem túl jó állapotban levő otthonokat?
- Mi a szegények közül is a legszegényebbekkel foglalkozunk. Olyan helyet kell készítenünk a számukra, ahol otthon érzik magukat. Nem vihetjük be őket valami előkelő helyre – elvesznének ott. A szegénységet választjuk. Olyanok akarunk lenni, mint Jézus, aki gazdag volt, de szegény lett, hogy szerethessen bennünket. Ezért van egy negyedik szerzetesi fogadalmunk is a tisztaság, a szegénység és az engedelmisség mellett: a szegények legszegényebbjeinek teljes szívú, szabad szolgálata. E fogadalom által egészen az isteni gondviselésre bízunk magunkat. Emberek ezreit etetjük, ruházzuk, gyógyítjuk, és eddig még senkit sem kellett elküldenünk azért, mert nem volt élelmünk, ruhánk vagy gyógyszerünk. Olyanok vagyunk, mint Isten virágai és madarai: Isten gondoskodik rólunk.
- Elmondok egy szép példát Isten gyöngéd gondoskodásáról. Egy férfi jött hozzánk egyszer azzal, hogy egyetlen gyermeke haldoklik, és az orvos olyan gyógyszert írt föl neki, amelyik Indiában nem kapható, Angliából kellene beszerezni. (Az indiai kormány fölhatalmazást adott nekem arra, hogy bárhonnan hozhatok gyógyszereket.) Amint beszélgettünk, megjelent valaki egy kosár gyógyszerrel. És éppen a tetején volt az, amelyikre szükségünk volt. Ha belül lett volna a többi között, akkor nem is vettem volna észre. Megálltam a kosár fölött és a földkerekség sok millió gyermekére gondoltam. Ez Isten gyöngéd szeretete a gyermekek iránt Kalkutta nyomornegyedében. És mindennap így élünk. Kilencezer embert táplálunk naponta, és sohasem kellett azt mondanunk, hogy nincs ennivalónk. Elgondolhatjátok, mit jelent ennyi emberre főzni... De mindig van elég ennivalónk. Ez Isten szeretetének gyöngédsége. Mindig tudnunk kell, hogy nagyon értékesek vagyunk Istennek, és szeret bennünket.

Jézus azért jött el, hogy a maga emberi szeretetével elmondja és megtanítsa ezt nekünk.

Elmondok egy másik szép példát két fiatalról. Egy nap megjelentek nálam egy rakás pénzzel. Megkérdeztem őket, honnan van ennyi pénzük. Azt mondták: „Két nappal ezelőtt házasodtunk össze, és az esküvő előtt elhatároztuk, hogy nem csináltatunk esküvői ruhát, s nem rendezünk lakodalmat sem.” Egy hindu családnak ez óriási áldozat. „Miért csinálták ezt?” – kérdeztem. Azt válaszolták: „Mi annyira szeretjük egymást, hogy szeretnénk megosztani a szeretetünk örömét azokkal, akiket Ön szolgál.” Csodálatos dolog megtapasztalni a szeretet örömét. A szeretet azt jelenti, hogy megosztjuk, amink van. És addig adunk, amíg az szinte fáj.

Betegeket, haldoklókat gondozunk és bárkit, akinek senkije nincsen, aki felesleges, akit nem szeretnek, akiről nem gondoskodnak. Gondozzuk őket, hiszen bennük Jézus jár álruhában. Hogy könnyűvé tegye egymás iránti szeretetünket, Jézus azt mondta, hogy amit egynek a legkisebbek közül teszünk, neki tesszük. Éhes voltam és ennem adtak, ruhátlan voltam és felruháztak, otthontalan voltam és befogadtak. Ez tesz bennünket szemlélődővé a világ szívében. Szabályzatunkban benne van, hogy közösségünknek mélységesen szemlélődőnek, eukarisztikusnak és örömtől átjártnak kell lennie. Életünk összefonódik az Eukarisztiával. A napot szentmisével, szentáldozással kezdjük, és imádsággal fejezzük be. Naponta egyórás szentségimádást tartunk. – Imádkozzatok értünk, hogy ne rontsuk el Isten művét. És imádkozzatok a szegényeinkért. Sok-sok ember hal meg óriási szenvedéssel, mégis gyönyörűen. 1952 óta 49 ezer embert szedtünk föl az utcáról, s közülük 23 ezren Istennel megbékélve haltak meg. Amikor a Szentatya Indiában járt, Kalkuttába is ellátogatott. Egyenesen a haldoklókhöz jött, mindegyiküket megáldotta, néhányukat meg is etette. Mindannyian nagyon boldogok voltak.

Ismeritek országotok szegényeit? (A hívekkel találkozva)

Régóta imádkozom azért, hogy eljöhessek Magyarországra, mert hallottam, hogy szeretitek Szűz Máriát. A Boldogasszony nekünk különösen kedves, mert ő a mi örömünk oka. Jézus azért jött el a világra, hogy elmondja: Isten szeret bennünket. Ha szenvedtek, fájdalmatok van, gondolatok Isten szeretetére. Legyetek hálásak Istennek. Jézus úgy tette könnyűvé számunkra az egymás iránti szeretetet, hogy azt mondta, úgy szeressétek egymást, ahogyan én szeretlek titeket. Ha egy kisgyermeket befogadtok az én nevemben, engem fogadtok be. Ha egy pohár vizet adtok valakinek, nekem adjátok. Emlékeztek Szent Erzsébet történetére, hogyan fektette a leprás beteget férje ágyába? És ugye tudjátok a legenda végét, hogy amikor férje hazatért, Jézus találta az ágyban. Bármit tesztek egymásért, Istennek teszitek.

Az öregek gondozásával Kalkuttában Foucauld atya kis nővérei foglalkoznak. Mi elsősorban a betegekről és a haldoklókról gondoskodunk, azokról, akiknek senkijük nincs, akiket nem szeret senki. Otthonainkba visszük őket, hogy szeretetben halhassanak meg. Különös gondunk van a leprásokra, mert Jézus megkülönböztetett szeretettel bánt velük. Az indiai kormány adott nekünk földet, ahol rehabilitálhatjuk őket, ahol érezhetik, hogy szeretik őket.

A szeretet művei a béke művei. Hol kezdődik a szeretet? A családunkban. Hogyan kezdődik? A közös imádsággal. Az a család, amelyik együtt imádkozik, együtt is marad. És ha együtt maradtok, akkor úgy fogjátok szeretni egymást, ahogyan Jézus szeret titeket. Ti is imádkozzatok értünk, hogy egyre nagyobb szeretettel folytathassuk Isten művét. Sok nővérünk van a legkülönbözőbb nemzetekből. Nővértársaimmal

együtt azért imádkozunk, hogy legyen sok hívás Magyarországról is. Mindig azt mondjuk az Úrstennek, hogy sok szárink van még . . .

Úgy remélem, hogy ebben a gyönyörű városban senki sem érzi magát fölöslegesnek, elhagyottnak. Ismeritek-e hazátok szegényeit? Meg kell ismernetek őket. Meg kell találnotok a családjaitokban élő szegényeket, akiknek szükségük van a szeretetre és a gondoskodásra, talán csak egyetlen kis mosolyra. Itt kezdődik a szeretet.

Szerzetes testvéreink azon fáradoznak, hogy minden ember úgy érezze, szükség van rá. Hogy erre a munkára képesek legyünk, mélységes szeretetnek kell bennünk lennie az Oltáriszentség iránt. Ezért végzünk naponta egyórás szentségimádást. Jézus nélkül semmit sem tudunk tenni. Imádkozni fogok értetek, hogy Isten megjelenjen a családokban, és meghívja fiaitokat, leányaitokat, hogy szolgálatára szenteljék magukat. Növekedjetele életszentségben és egymás iránti szeretetben. Imádkozom azért, hogy ez megvalósuljon bennetek. Ti is imádkozzatok értem, hogy Isten szeretetét szolgálhassam.

Alázatosak, mint Mária és szentek, mint Jézus (A papnövendékeknek)

Kérjük a Boldogságos Szűz Máriát, segítsen bennünket, hogy szívünk az övéhez hasonlóan szép, szegény és szeplőtelen legyen, telve szeretettel és alázattal. Hogy mi is befogadhassuk és megtarthassuk Jézust a szívünkben. Hogy úgy szeressük Jézust, mint Mária, és meglássuk őt a szegények áruhájában. Azt olvassuk az evangéliumban, Jézus mondta: Én választottalak titeket, az enyéim vagytok. Izaiás is mond valami nagyon szépet erről: A neveden szólítottalak, az enyém vagy. A víz nem borít el, a tűz nem éget meg. Drága vagy nekem és szeretlek. A hivatásunk az, hogy egészen megadjuk magunkat Jézusnak. Különösen érvényes ez a ti számotokra, akiket kiválasztott, hogy papjai legyetek. Milyen szentté kell válnotok, hogy elfoglalhassátok az ő helyét, és képviselhessétek őt a világban! Milyen tiszta és szent szívűnek kell lennetek, hogy méltóképpen mondhattok Jézus szavait: „Ez az én testem”! És milyen szentnek kell lennetek ahhoz, hogy elvehessétek egy bűnös bűneit! Mert bűnnel telve megyünk el gyönni, és bűn nélkül távozzunk a gyóntatószékből.

Hogy egészen Jézuséi lehessünk, ahhoz mélységesen kell imádkoznunk és áldozatkésznek kell lennünk. Az imádság gyümölcse: hitünk elmélyülése. A hit gyümölcse: a szeretet. A szeretet gyümölcse pedig: a szolgálat.

Isten csodálatos ajándéka számotokra, hogy a papjai lehettek. Mert ti vihetitek el Jézust az emberek szívébe. Sok országban látjuk, mennyire hiányoznak a papok, akik elvihetnék Isten szavát az emberek közé. Addig nem értettem meg, milyen nagy dolog a papság, amíg Jemenben nem jártam, ahol 600 éven keresztül nem volt pap és templom. Amikor a jemeni elnök megkért arra, hogy küldjek oda nővéreket, azt választottam, csak azzal a feltétellel, ha papot is vihetnek magukkal. Az elnök beleegyezett. És abban a pillanatban, ahogy egy pap beléphetett Jemen földjére, ott volt az oltár, ott volt a tabernákulum, ott volt Jézus.

Jézus igazi nagysága és alázata abban áll, hogy készségesen rábízta magát papjaira, hogy általuk legyen köztünk jelen. Újra és újra megtapasztalom, hogyan változnak meg az emberek, ha egy szentéletű pap kerül közéjük. Nagyon sokat és sokszor imádkozom a papokért. Ezért kértem a szinoduson a Szentatyától: adjatok nekünk szent papokat, és akkor mi is tudunk szent szerzeteseket adni. Mert a pap életszentsége Jézus eleven jelenlétét hordozza. Amikor a keresztre nézünk, tudjuk, mennyire szeretett bennünket. És ha a tabernákulumra nézünk, tudjuk, *most* mennyire szeret bennünket.

Isten csodálatos adománya számunkra a szentsegimadas Emlékszem az elhunyt Sheen amerikai puspok szavaira, aki egyszer azt mondta nekem, hogy folszenteleseitől kezdve soha nem mulasztotta el a napi adorációt. A saját kongregációkban is megtapasztaltam ennek erejét. Valaha úgy kezdtük, hogy hetente egyszer vegeztünk adorációt – aztán 1973-tól naponta. És azóta azt kell tapasztalnom, hogy Jézus iránti szeretetünk sokkal bensősegesebbé, egymás iránti szeretetünk sokkal megértőbbé, a szegények iránti szeretetünk sokkal együtterzőbbé vált, hivatásaink száma pedig megduplázódott.

Kongregációnk célja, hogy egyesüljünk Jézusnak a kereszten átelt szomjuságával a lelkek iránt. A szegények legszegényebbjeinek megváltásán és megszentelésén dolgozunk. A három szerzetesi fogadalom mellett egy negyediket is teszünk: szabadon és teljes szívvel a legszegényebbeknek szenteljük magunkat. E fogadalom által egészen az isteni gondviselésre hagyatkozunk. Ez Isten ajándéka kongregációnk számára. Így váltunk képesek arra, hogy osztatlan szeretettel szeressük Krisztust a tisztaság által, a szegénység szabadságában, az egészen megadó engedelmességben, egész szívvel, szabad szolgálatunkat adva a szegények legszegényebbjeinek.

Imadkozni fogok értetek, hogy ti is egészen Jézusnak adjátok magatokat, Szűz Mária segítségével. Legvétek alázatosak, mint Mária és szentek, mint Jézus. Ti is imadkozzatok értünk, hogy el ne rontsuk Isten művét, amit nagy szeretettel és alázattal próbálunk vezetni. Imadkozzatok a szegényeinkért is. A szegények csodálatos emberek. Jézust találjuk meg az alarcuk mögött. Ezért érzem úgy, hogy ha igazán szoros kapcsolatban vagyunk velük, akkor valóban szemlélődök vagunk a világ szívében.

Imadkozom értetek, hogy maradjatok hűsek Isten szeretetében.
Isten adjon benneteket

L L

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Frenkl Róberttel

Dr. Frenkl Róbertet, a Testnevelési Főiskola tanszékvezető egyetemi tanárát, az orvostudomány és a sport kapcsolatának tudós ismerőjét az evangélikus egyház nevelte. Felig-meddig az evangélikus egyház – teszi hozzá, hiszen a család, az iskola és a sport is formálta egyenlőséget. Elemi iskoláit a Deák tereken végezte, a nyolc gimnáziumot – az 1952-ben megszüntetett híres iskola utolsó, érettségiző évfolyamának tagjaként – a farsangi evangélikus gimnáziumban. Hatesztendőskorától járt gyermekbiblikorokba a Deák tere, azóta aktív egyháztag, szerenvebb megszokásokkal.

– Azt mondhatni tehát, hogy egyháza melle a Biblia vezerte, életreszoloan?

– Ifjúságom idején, 1940 és 1957 között, meghatározó volt számomra a Biblia-ismeret, mennyiségi és minőségi értelemben is. Rendszeresen olvastam – ma kevesbe intenzíven teszem –, és mint ifjúsági vezető, magvaraznom is tudni kellett. Felejtke-

tetlenek az akkori események, a különböző konferenciák, viták, ha tetszik: filozófiai, ha tetszik: Biblia-magyarázati eszmecserék, amelyek mind egyéniségem kialakítását segítették, jelezték.

– *Mi volt a legnagyobb hatással a Bibliából a felnövekvő emberre?*

– Ifjúságom idején Pál tanítványa voltam, Az Ószövetség is izgatott, az evangéliumok is sokat foglalkoztattak, de Pálban azt szerettem kiváltképpen, hogy „fazont tudott adni” a gondolkodásomnak. Segítségével össze lehetett kötni a gondolkodást és a hitet. „Mindent szabad nekem, de nem minden használ” – olvashattam nála, és ezt a mindennapi gyakorlatban is alkalmazni lehetett. Mostani gondolkodásomban meghatározóbbak a krisztusi tanítások, aminthogy a kereszténység mai és jövőbeli esélye is az lehet, ha visszatér a „klasszikus” krisztusi tanokhoz. A világ fejlődése, változásai mind arra visznek, hogy értsük meg, fogadjuk el és gyakoroljuk is az irracionális szeretetet. De ehhez a felismeréshez is Pál vezetett el.

– *Az irracionális szeretet vállalása éppen ma sok fejtörést okoz a gondolkodó embernek.*

– Igen, mert kiderült, hogy itt is van „előjel-kérdés”; ennek is, mint sok más jelenségnek, lehet pozitív és lehet negatív jelentése. A terrorista, aki csoportjának, elvbarátainak a kedvéért robbant, pusztít és föláldozza önmagát, szintén az irracionális szeretetnek egyik fajtáját képviseli, de ellenkező előjellel, mint ahogyan a krisztusi példa mutatja a másokért való szeretetet.

– *Mai mindennapjaiban miként van jelen a Biblia?*

– Bizonyos életszakaszokban bizonyos részleteket keresek ki. Útmutató szerint soha nem olvastam. Mindig egy-egy teljes ószövetségi könyvet, evangéliumot vagy levelet tanulmányoztam. Az a relatív távolság, amelybe a mai egyház került tőlem, nem akadályoz meg abban, hogy a gondolkodásomban jelen legyenek a krisztusi tanítások. Ugyanakkor vagy éppen ezért igyekszem mindent megtenni, amit az egyház kér tőlem. (Ami a viszonylagos távolságot illeti, itt főként tevékenységről van szó. Arról, hogy az elmúlt negyedszázadban az egyházi életben háttérbe szorult az úgynevezett világi elem. Ez azonban igen összetett, messze vezető kérdés.) Visszatérve a bibliai olvasmányaimhoz, elmondhatom, hogy újraolvasva – szakmai ártalom ez?, az orvosi hivatás és pálya, no meg a tudományos kutatás közvetlen következménye? – a krisztusi, így a gyógyítási történetekben a racionalizálás lehetőségeit is keresem. Azt tartom ugyanis, hogy minél inkább racionalizálhatók az egyes történetek, annál több terhet vesz le a hitről a tudomány. Így kristályosodik ki a hit kompetenciája. Olyan terheket lehet levenni, amelyeket még a középkor rakott rá. Mindig úgy véltem, hogy a Biblia tartalmazza az isteni üzenetet, de nem a szó szerintit. In toto Isten üzenete ez, nem pedig minden részletében. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy mi döntjük el, mi fontos és mi nem az isteni tanításokból, hanem hogy tudjuk, mi igen, mi nem. Mielőtt orvos lettem, már akkor is, de orvosként még inkább előtérbe került számomra, mekkora jelentősége van ezek között a mentálhigiénának; hogy a szellemi, lelki egészség az alapja mindennek.

– *A római császárkori költészetben megfogalmazott ép testben ép lélek elvének bibliai változatára gondol?*

– Sok baj van ezzel: a betegségekkel való kényszerű együttélés sok lelki bajt, torzulást okoz. Nem lehet evidencia az ép testben ép lélek. Látni torz testekben is csodálatos lelkeket, és – ez a nagyobb baj – gyönyörű testekben torz lelkeket. Az evangélium szerinti természetes és kívánatos állapot az, ha az ép test és ép lélek között kiegyen-

súlyozott kapcsolat van. A szomatikus egészség fejlesztése a pszichés egészség fejlesztésével jár. A lelki egészség visszahat a testi egészségre. Egyre több fiziológiai működési zavarról derül ki, hogy a háttérben lelki kuszaságok állnak. A testi és lelki kultúrát egyidejűleg kell fejleszteni. Pálnak a rómaiakhoz írt levelében szerepel ez a mondat: „Boldog, aki nem kárhoztatja magát abban, amit helyesel.” A „helyeslés” természetesen itt nemcsak elméletet jelöl, hanem cselekvést is. Érzésem szerint a mai ember sok-sok konfliktusára, megalkuvására rávilágít ez a gondolat. Ma – eltekintve az alapmedicinától, a jól ismert károsodások és betegségek gyógykezelésétől – a népesség nagyobb része se nem egészséges, se nem beteg. Nem véletlen, hogy az Egészségügyi Világszervezet azt a jelszót adta ki, hogy 2000-re legyen mindenki egészséges! Ez nem azt jelenti természetesen, hogy az ezredfordulóra tűnjön el a Földről minden létező betegség, hanem azt, hogy aki nem beteg, az legyen egészséges.

– *A kérdező, akit az orvostudomány szakmai kötelmei nem szorítanak, szabadabban fogalmazhat, és föltételezheti, hogy az evangéliumi csodás gyógyításokról olvasó orvos a lelki bajok elsődleges megszüntetését és a mentálhigiéniai egyensúly megteremtését ismeri föl e történetekben. Mit tanácsolhat azonban a medicinának és a sportnak a határterületén tevékenykedő tudós a nem bibliai időkben élő embernek, ki egészségét és boldogságát szeretné megőrizni vagy megteremteni?*

– Ma azért létezik sok pszichoszomatikus betegség, mert az emberek nincsenek jobban önmagukkal. Nehéz általános jellegű tanácsokat adni. Ha valaki az összes szomatikus és mentális „parancsot” betartja, még nem biztos, hogy egészséges. Kevés a kötelező elem az egészséges életmód megvalósításában, és óriási az individuális lehetőségek száma. A sportot említette. Tudjuk, hogy minden életkorban mindenkinek szüksége van testedzésre, de hogy kinek milyen módon és mennyit kell sportolnia...? A sport ma nem tölti be szerepét, sem társadalmi méretekben (nem megoldott a hétköznapi emberek sportolási lehetőségei), sem a versenyszerűen sportolók körében, ahol is az élenjárók gyakran saját egészségük kárára tudnak csak kimagasló eredményeket elérni. Az viszont kétségtelen, hogy a sport egészségfejlesztő tényező. Aki sportol, annak általában nagyobb a teherbíró képessége, szilárdabb az egészsége, nagyobb megpróbáltatások esetén is egészséges marad.

– *Ellentmondásos állapot ez, nemde? Miközben a világ egyre többet tud tenni a gyógyítás érdekében, az emberiség egészsége egyre vitathatóbb.*

– A páli mondas erre is érvényes: az embereknek külön-külön is, de a közösségeknek is, a társadalmaknak is szükségük van arra, hogy jobban legyenek önmagukkal. Az identitás-válság hovatovább általánossá válik. Ezt jelzik a pályamódosítók tömegei, a partnerkapcsolataikat váltogatók sokasága is. Annak a határterületi munkának, ahol dolgozom, megvan az az előnye, hogy a nagy összefüggéseket élesebben láthatja meg az ember, mintha egy zárt területen munkálkodnék. Mind a medicinában, mind a sportban azt látni, hogy az egyéneknek azonosság-gondjaik vannak. A versenysportban a fizikai felkészülést kell teljessé tenni megfelelő lelki kultúrával. A hétköznapiakban inkább fordított a helyzet, illetve a teendők sorrendje: fizikai testedzéssel is kell segíteni az ember megfelelő pszichés egyensúlyát, kondícióját.

Azt hiszem, tudomány és hit, mentálhigiéné és önpusztító életvezetés feszültségénél van az a keskeny mezsgye, ahol a kereszténységnek tennivalója van. Ezzel kapcsolatban föl kell tenni korunk egyik nagy kérdését, amelyet a zsigereinkben érzünk: Utolsó mohikánok a keresztények, vagy igazi esély hordozói?

Sz. G.

Szentképek és szent képek

Még manapság is – amikor elsősorban a termelékenység, a gazdaságosság, a hasznosság, az ésszerűség a viszonyítási alap – gyakran hallhatjuk, hogy „szépen csináltad”, „szépen viselkedett”, „csodaszépen kiesztergálta”, „esztétikusan tálalt”, „szépen kihagyztad a ceruzádat”, „gyönyörű cselekkel ment el a jobb szélén”, „művészien elrendezte”, „ezt szépen kitaláltad”, „szépen halt meg”. Mindez mindennapi életünknek egy olyan oldaláról tanúskodik, amelyet a szépség, az esztétika dimenziójának nevezhetünk. Ebben a dimenzióban nemcsak a rendet, hanem még a rendetlenséget is művészek érezhetjük, vagyis „beleláthatunk” valamiféle művészi rendezőelvvel. Nemcsak pontosnak, helyénvalónak, megfelelőnek, hanem olykor *szimbolikusnak* is tartunk dolgokat, és nemritkán hajlandók vagyunk többet fizetni, ha a jó áru szép is.

A vallásos ember is „szépen imádkozik”, de könnyen zavarba hozható „giccses szentképpel”, „a katolikus költővel”, „a modern feszülettel”, „az egyházzenei áhítattal”. Ilyenkor felmerül a kérdés; katolikus-e az a költő, vagy ha katolikus, költő-e; giccses-e a szentet ábrázoló kép, művészi érték-e az a „modern” feszület; kelthet-e áhítatot bennünk az a „kakofónia”; lehet-e számunkra értékes az a mű, amelyben csúnya szavakat találunk; művészek tekinthető-e a templom előcsarnokában árult „művészi” képeslap csak azért, mert Krisztust ábrázolja az olajfák hegyén, három dimenzióban és harminc forintért? Hallgassunk bele egy beszélgetésbe, amely egy középiskolásokból és egyetemistákból álló kisközösségben zajlik, és a téma a keresztény ember meg a művészet kapcsolata:

- Értsétek meg, ezek teljesen különböző dolgok: az ízlésem nem befolyásolhatja a hitemet, és hitem sem az ízlésemet.

- Ellenkezőleg: a művészet a megváltásnak is eszköze lehet, hiszen bármilyen szépen meglelhetem Istent.

- Sőt! A művészet nemcsak szebben, de jobban, hatékonyabban szól még Istenről is, mint a hittankönyvek, a teológia, a prédikációk.

- Csakhogy manapság kevés az igazi művészi alkotás. Számomra nagyon is kérdéses, hogy alkothat-e szépet a feldúlt lélek. Mert mi az eredmény? A művészet manapság tele van durvasággal, cinizmussal, kétértelműséggel. Inkább tartsanak műveletlennek, korszerűtlennek, de én már inkább megmaradok a megbízható klasszikusoknál.

- Azért azoknál sem árt az óvatosság!

- Igaz, hogy sok a kérdőjel, és kevés a harmónia a mai művekben, mégsem lehet leírni, indexre tenni, kikerülni őket, mert mégis ezek szólnak leginkább hozzánk. Ne olvassam végig Esterházy Péter csodálatos, szinte elimádkozható könyvét, a Szív segédigéit, mert olyan kifejezésekre bukkanhatok bennük, amelyeket kiragadva a szövegösszefüggésből szégyellenék kimondani?

- Meggyőződésem, hogy az igazi műalkotás, bárki is legyen a művész, a természetfeletti érzékelhető részéhez tartozik.

Sokan arra hivatkoznak, hogy jól imádkozni bárkinek megadatik, míg a művészethez érzék, jó ízlés, beavatottság, vájtfülűség kell. Igaz, hogy az ízlésünk, vagyis a kü-

lönféle jelrendszerek iránti érzékenységünk eléggé eltérő, ami azt is jelenti, hogy nem mindenki számára egyaránt hozzáférhető mindenfajta műalkotás, de ez nem jelent különösebb hátrányt az ilyen vagy olyan ízlésűeknek, hiszen – mint Pilinszky írja – a különféle szövegek ugyanannak az alapszövegnek az olvasatai. Másrészt: a művészet *jeleinek* nagy része a be nem avatottak számára is hozzáférhető, mert a művészi alkotás mechanizmusa úgy működik, hogy olvasás, hallgatás, nézés közben a mű valamennyire megtanít a saját nyelvére. Többen azt is felvetik, hogy a fennkölt ízlésű ember is lehet végtelenen embertelen, és azt is, hogy a legvacakabb giccs is okozhat megrendülést. Érdemes-e akkor különösebb figyelmet szentelni életünknek, emberiségünknek erre a meglehetősen „csalfa” dimenziójára? Vagy hagyjuk ezt a világ fiataljainak, és inkább imádkozzunk szépen?

*

„Halálosan komolyan venni a pusztán hétköznapi dolgokat sajnálatos tudatzavarra vall” – figyelmeztet McLuhan. Szent Pál pedig arra biztat, hogy játsszunk bolondot Krisztusban. Jó, de minek is tekintsük ehhez a művészetet? Hangulatcsináló eszköznek, propagandafogásnak, sormintának az imakönyvünkben, „a gyengébbek kedvéért” a jobb megértést szolgáló illusztrációnak? Kell-e nekünk, ha Platónnak sem kellett? Hiszen a görög bölcs következetesen kiűzte mintaállamából a messzemenőkéig teologizált szépség mellől a művészetet, és csupán a mágikusan szabályozott művészet szociálpedagógiai hasznát volt hajlandó elismerni.

Vannak aztán olyanok is, akik elvitatják tőlünk, vallásos emberektől a művészetet. A legtöbb marxista művészettudós szerint a tudomány és a művészet megszüntethetetlen ellentétben áll a vallással. Lukács György úgy vélte a hatvanas évek elején, hogy „az amorfi és a kontúr nélküli vallásos szükséglet olyan tendenciát támogat a művészetben, amely az esztétikai formák szétrombolását tűzi ki célul”, és hogy „a katolikus egyház teljesen képtelen egy olyan, neki megfelelő egyházi művészet létrehozására, amelynek bármiféle köze is volna a művészethez”. Tanítványai között is akadnak olyanok, akik – fenntartva, hogy a művészet genezisében különbözik a vallástól – nem találnak tartalmi ellentmondást *az esztétikai evilágiság és a vallási transzcendencia* között.

Pilinszky, aki legalább akkora olvasó volt, mint író, még ennél is tovább megy: megérzi, hogy a Genézis szavaiban „a költészet tengere lüktet”, és hogy „a vallás és a költészet, e két rokon érték mindenkor a kegyelem ajándéka marad az idő számára”. Még *a teológia és a művészet* között is megtalálja az átjárást: „A zene nyelven Bach mintha teológiai problémákra válaszolna, a spekulatív elme kérdéseire.” Arra a kérdésre, hogy adhat-e hitünknek lökést a hitetlen, az eretnek, a tisztátalan művész, Kafka és Dosztojevszkij példájával így válaszol: „Kafka egy angyal szemével látja a világot, egy olyan tiszta angyal szemével, aki hátat fordít az Atyának. Ettől oly képet ad, nemcsak az életről, de a létről, a teljes univerzumról, ami bár végtelenül pontos, mégis olyan, mint a rézmetszet. Tehát: negatív, egy angyal éleslátásával készített negatív kép a mindenségről.” De miért kell nekünk negatív képeket nézegetni, amikor lehetne „szép” pozitív képeket is, berzenkedünk. Pilinszky erre is válaszol: „A negatív-ról előhívott valódi képre egyedül az Atya szeme (szeretete és kegyelme) képes.” Kezdjük már érteni a művészet felbecsülhetetlen, pótolhatatlan szerepét. És Dosztojevszkij példája: „Lehet, hogy ő tisztátalan volt, de olyan bűnös, aki pillantását az Atyára szegezte, s az alázat kegyelméből képet adott a világról.” Ilyen *szent képekre* van szükségünk, valamint arra a képességre, hogy egy fahasábbal és egy karóval muzsikálni tudjunk (és merjünk), mint Isten bohóca, Szent Ferenc tette, csak úgy magunknak, a többiek gyönyörűségére és Isten dicsőségére.

Irodalom

Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1929–1945

Illyés Gyula naplói sorozatának első darabja ez a tizenhat évet átfogó, Domokos Matyás által sajtó alá rendezett kötet. A költő életében megjelent több műben (*Magyarok, Itt élned kell*) is olvashattunk már ezekről az évekről, de ebben a gyűjteményben a hagyatékok gondozója a könnv alakban még nem publikált naplójegyzeteket, rádióelőadásokat, kisebb folyóiratcikkeket, levélrészleteket, aforizmakat teszi közzé, kiteljesítve e másfél évtized mozgalmas történetét, bepillantást engedve egy nagy írói szellem alkotó munkáját kísérő folyamatos működésébe. Nem rendszeres napi feljegyzésekből formálódik tehát ez a kötet, hanem igen változatos műfajú, évenként nagyon különböző mennyiségű írások füzere. A közös bennük az Illyés más műveiből megismert gondolatosság, érdeklődés, elkötelezettség, fegyelmezett szenvedélyesség. A mindennapok történései, az érzelmek alakulása, hullámzása, a vívódó onelemzések helyett a magyar kultúra, szellemi élet és a nemzet erkölcsi felemelkedéséért folytatott eszméi és irodalmi harcok fordulatait követhetjük a lapokon, s csak néha-néha vall a szerző baráti kapcsolatairól, kislánvához fűződő szeretetéről – szemérmesen, visszafogottan. Ha valaki csupán ebből a kötetből kíván tájékozódni Illyés szervező munkájáról, nagy visszhangot kiváltó koteinek keletkezési körülményeiről, franciaországi kapcsolatairól, a Válasznál és más folyóiratoknál betöltött szerepéről, háborús elményeiről – a többi művekhez képest viszonylag kevés újat tudhat meg, hiszen jelentős könyvek sorában örökölte meg legfőbb gondjait, mondanivalóit. A szerzőről alkotott képünk azonban számos új árnyalattal, megerősítő mozzanattal egészül ki az érdekes ol-

vasmanynt nvújto *Naplójegyzetek*ből, örömmel állapíthatjuk meg a későbbi versekben, esszéikben, regényekben és drámákban kiteljesedő gondolatok első felbukkanását, nyomon követhetjük a vázlatosan rögzített utóélményeket, Illyés kapcsolatainak és magatartásának főbb elveit és fordulópontjait. Nemcsak fontos irodalomtörténeti dokumentum tehát ez a kötet, hanem egy nagy személyiség önvallomása is. (*Szépirodalmi*)

R. T. O.

Újhold-Évkönyv 1986/1

Negyven évvel ezelőtt jelent meg az akkori fiatalok lapjának, az Újholdnak első száma. Tevékeny, reménykedő korszak volt, amely a szellem újjáépítését is igyekezett megkezdeni, részben azért, hogy résztvevői újragondolták azokat az alapelveket, melyek a két világháború közötti irodalom mozgatói voltak. Mert – mint erre az Újhold legnagyobb hatású költője, Pilinszky János figyelmeztetett – a második világháború tapasztalatainak birtokában immár nem lehet úgy írni, mint azelőtt.

Két év, nyolc szám – ennyi volt az Újhold története. Ám a valóság érvényességének tartományát meghosszabbították a legendák. Az Újhold létezésének ténye hovatovább az új magyar irodalom időszámításának kezdete lett. Bizonyára maguk a lap írói tiltakoznak e tény ellen először, hiszen további működésük bizonyítja, hogy nyitottan és készségesen fogadtak be az övéktől eltérő szellemi irányokat is. A valóság mégis azt igazolta, hogy egyfajta szellemi és művészeti irányzatnak valóban ez a folyóirat jelképezi a kezdetet.

Régen rendszeresen jelentek meg évkönyvek. Mára e szokás – sajnos – ritkább lett. Annál nagyobb örömmel üdvözölhetjük a volt újholdasok évkönyvének első példányát, s ben-

ne a folyóirat munkatársait, de azokat a fiatalokat is, akik az ovekhez hasonló felelősséggel igyekeznek ujrágondolni az ember egzisztenciális kérdéseit. Mintha az a virtualis lehetőség valnék valora ha az Újhold zavartalanul megjelenhetett volna, ezeket a szellemi törekveseket is magától értetődő természetességgel integrálhatta volna. S ami nem mellekes olvasmányoknak sem utolsó e valogatás, mely szép verseket, elbeszéléseket eppugy tartalmaz, mint történelmi és irodalmi esszék, mintegy a mindenkor irodalom gazdagságát, sokfelesegét bizonyítva (*Magveto*)

Zolnay László: Hírünk és hamvunk

A budavári leletek felfedezője, a sajnálatosan korán elhunyt Zolnay László oneletírását tartja kezében az olvasó. Egy küzdelmes, nehéz élet dokumentumát, amelyben eppugy tukrozódik egy tragikus korszak visszfénye, mint egy nyugtalan, onmagát különféle módokon mindig kiteljesíteni vagyó szellem ihletett kalandozásának nosztalgiával áthatott, ironikus és onironikus vizsgálata

Izgalmas, érdekes, neha derus, maskor szorongató olvasmány Zolnay Lászlónak nem volt könnyű élete. A kor folytonos kiterőkre kényszerítette. Volt újságíró, művészettörténész, jomodu részvenytulajdonos, kitagadott és felreallított, eredeti szakmájának peremére uzott leletmento, vidéki muzeumba számuzott muzeologus, de mindvégig makacsul orizte magában azt a meggyozodeset, hogy tehetséggel használni és szolgálni tud. Ez a tudat adhatott erőt, hogy elviselje életutjának toresait és kibírja azokat az askalodasokat, amelyek neha „verre mentek”

Milyen emberi sors bontakozik ki e könyv lapjairól. A reménytelenségben is megörzött remény üzenete szól hozzánk. Annak bizonyosága, hogy minden helyzetben meg lehet találni azt a lehetőséget, mely alkalmat keresve értelemmel telítheti a lelet. Zolnay László hosszas és küzdelmes harcok után végre igazolhatta, hogy elkepezesei helyesek, s felfedezéseivel új irányt adott a hazai és europai regeszeti kutatásoknak. De hanyan vannak, akik nem érhetik meg ugyanezt? Bizony, jobban kellene oriznunk a tehetségeket, több megértést kellene kialakitánunk magunkban, hogy

segíteni tudjuk őket hasznos elkepezeseik és terveik megvalositasaban!

Különben Zolnay László könyve kortörténetnek sem utolsó. A két világháború közötti művészeti élet jellegzetes, fontos alakjai vonulnak fel műve lapjain, vonzó emberközelségben s nem a legendák ellenorizhetetlen magasában. Alakjukat a szeretet és az ironia szövi át, művük maradando részét pedig az azt megillető tisztelettel és meltánylással idézi vissza a szerző (*Magveto*)

Kálnoky László: Hőstettek az ülőkádban

Sokan leírtak már, hogy Kálnoky László az újabb magyar líra egyik legjelentékenyebb alakja volt. Evtizedekig úgy látszott, hogy egy versu kolto, mignem pályájan olyan váltás következett, melynek poetikai következményei alighanem sokaig rezegnek tovább a magyar lírában. Kálnoky ugyanis megtanulta, hogyan lephet ki egyenő sorsa és fájdalom koreból, mint találhat rá olyan magatartásra, mely megajandekozza a kolto általánositas ritka lehetosegeivel. A „veszendő lelek” koltoje lett paratlan erővel idézte fel a magányos ember dramáját, s hitelesen erzekeltette a reménytelenség reményseget, a magányban kiteljesítetó szabadság lehetoseget.

A *Hőstettek az ülőkádban* már a címevel is sokat elarul Kálnoky László utolsó korszakának jellemző jegeiről, az ironiaról. Kettős je lentosege volt ennek egyreszt általa orizhetette meg a kolto szellemi szuverenitasat, masreszt így emelkedhetett túl a veszendő test fájdalommain. Az újabb magyar koltozetet általában is jellemzi az avantgard törekvesek jelenlete, s Kálnoky László kotetenek címe is ebbe az irányba mutat. De nála soha nem volt tapasztalható az avantgard bizonytalansága, mely eliszaposítja a verset, elbizonytalanítja az érteket. Az automatikus vers a varatlanság egyfajta kifejezési lehetosege volt, általa ragadta meg a kor legjellemzőbb törekveseit, így jutva olyan emberi tartalmak közelsegebe, melyeket magunkban sem art kiteljesitenünk.

Fájdalmas olvasmány, hiszen lezarása egy nagyszerű pályának. De felemelő is, mert alkotói fenyő emberi tájat világítanak meg és az élet értelméről vallanak (*Magveto*)

R L

Petrás Ince János és a moldvai magyarok

(Száz éve halt meg az első magyar népdalgyűjtő)

*„Idegen nyelv békortja nyom,
Olasz papoczkák nyakadon.
Nem tudsz énekelni, gyónni,
Anyád nyelvén imádkozni.”*
(Lászlóffy Csaba)

Középkori okleveleink tanúsága szerint Moldva, mely még Szent István országának határain is túl esik, szoros egyházi, politikai és népi kapcsolatban állt a magyar nyelvű közösséggel, mely a magyar királyság alapját adta. A moldvai magyarságnak az anyaországgal való kapcsolatai Mohács után szakadtak meg. A magyar nyelvű katolikusság fokozatosan politikai és nyelvi kisebbségbe került. A XVI. század végén még érezhető a magyar ferences hatás Moldvában, de 1622-ben olasz papok kerültek oda, akik a román nyelvet jobban értve, azt erőszakolták a románul nem is tudó híveikre. Domokos Pál Péter még 1929-ben is tapasztalta, hogy a néphez a pap nélkül végeztet, a közülük való kántor által vezetett magyar nyelvű istentiszteletek állnak legközelebb.

A XVI. századtól Domokos Pál Péter 1929-es első moldvai útjáig átlag százévenként szerezhettünk értesüléseket a csángómagyarokról. De ezeket az értesüléseket sem a nemzet egésze, hanem csak a szűk tudományosság, az egyházi vezetők és a levéltárak tudták megszerezni. 1640-ben Pietro Diodato szófiai segédpüspök és moldvai vikárius küld jelentést Rómába (amit a Vigilia 1981 júliusában közölt). Néhány évvel később Bandinus érsek küldött 33 levelet Rómába, melyben Moldva katolikus népességének magyar voltát látva magyarul tudó papokat kért. A következő jelentést Zöld Péter csikdelnei plébános tette 1781-ben Batthyány Ignác erdélyi püspöknek, aki ezután a pápától kért magyar papokat Moldva számára – de csak kettőt kapott. Zöld Péter 1765 és 1770 között élt Moldvában, ahová a székelyek katonai sorozása ellen tiltakozó mozgalom irányítása miatt menekülnie kellett. A következő híradás a csiktaplócái születésű, Budán

és Szombathelyen működő ferences szerzetestől, Gegő Elektől van, aki nyelvészként az Akadémia tagja volt. Ő 1836-os moldvai útjáról két évvel később könyvben számolt be. Majd 1841 nyarán a Csík megyei Borszéken gyógyuló Döbrentei Gábor, az Akadémia akkori titkára megismerkedett egy magyar anyanyelvű, született moldvai katolikus pappal, Petrás Ince Jánossal. Petrás titkárként kísérte a szintén gyógykezelésre érkező Arduini Rafael Péter moldvai missziós püspököt Borszékra, aki egyetlenként szerette meg a csángómagyarokat az olasz missziós főnökök közül.

Ki ez a Petrás Ince János nevű minorita szerzetes? Egész élete rejtve volt előttünk, amíg Domokos Pál Péter fel nem kutatta. A moldvai csángók központi városától, Bakótól délre eső legnagyobb magyar falucsoport közepén, Forrófalván született 1813-ban. Apja a helyi kántor, egyik XVII. századi őse pedig naplót írt a moldvai magyarok életéről. Ezt a naplót sokáig őrizte a forrófalvi plébánia, Zöld Péter még látta és jelentéséhez fel is használta. Petrás Ince középiskoláit Erdélyben, a ma Kézdivásárhelyhez tartozó Kanta minorita gimnáziumában végezte. Itt érlelődött meg benne a gondolat, hogy a rendbe ő maga is belép és katolikus papként szolgálja a moldvai magyar népet. Teológiai tanulmányait Egerben végezte, itt tett szerzetesi fogadalmat, és itt szentelték pappá 1836-ban. A magyar nép három, különböző viszonyok között élő csoportját ismerte már, amikor szolgálatátelre visszament Moldvába. A hazatérése és működési helyének kijelölése között eltelt két évben szülőföldje életével ismerkedett, de már tágabb látókörrrel, mint gyermekkorában és olyan korszerű műveltséggel, amit otthon nem kaphatott volna meg. 1838-ban pusztinai káplán lett. Pusztina egy nagy magyar falu a Tázló-folyó partján, melyet a madéfalvi veszedelem után Moldvába menekült székelyek alapítottak. (Börtönéből megszökve ekkor menekült Moldvába Zöld Péter is.) Petrás pusztinai káplánként volt a püspök titkára olyan minőségben, hogy Arduini hosszabb útjaira mindig magával vitte a ritka műveltségű magyar szerzetest. Így került 1841 nyarán Borszékra: ez sorsdöntő jelentőségű lett Petrás és a magyar tudomány számára is.

Döbrentei Gábor 1842-ben tette közzé az 1834-ben felfedezett Müncheni Kódexet a Régi Magyar Nyelvmélekek III. kötetében. A kódexet 1466-ban a moldvai Tatros városában másolta Németi György. A négy evangéliumot tartalmazza magyar nyelven. Döbrentei 1841-ben Borszéken találkozott Petrással, és a ritka találkozást kihasználva 38 kérdést tett fel neki, melyek felölelik a moldvai magyar népiélet egész területét. Petrás a kérdésekre alapos választ adva elküldte az első autentikus, tudományos értékű tudósítást az Akadémiának, ezeket a tudósításokat Domokos Pál Péter emelte ki az akadémiai fiókokból, és teljes terjedelmükben közzétette őket. A ma is köztünk élő tudós vallja, hogy Döbrentei kérdéssora az első klasszikus néprajzi kérdőív a magyar tudományban. Döbrentei a következő évben elküldte Pusztinára Petrásnak a Müncheni Kódex hű szövegét. A XV. századi, Moldvában másolt magyar nyelvméleket elolvastva azt válaszolta Petrás Döbrenteinnek: „... igen számos szavakra találtam, melyek moldvai csángóink nyelvén ma is használtak.”

1843-ban Petrás Klézsébe, az egyik legrégebbi moldvai magyar faluba került plébánosnak. Még ebben az évben elküldte első saját gyűjtésű népdalszövegeit, melyek száma a későbbiekben 52-re szaporodott. Domokos Pál Péter 1979-ben ezeket is közzétette. „Eddig úgy tudtuk, hogy Kriza János az első magyar népdalgyűjtő, aki szerencsésebb körülmények között élve, 1863-ban kiadhatta első népdalgyűjteményünket, a Vadrózsákat. Ezt most helyesbítjük: az első magyar népdalgyűjtő Petrás Ince János Moldvából! Ő még 1841-ben gyűjtötte az első népdalokat.

A negyvenes évek közepén Döbrentei ajánlólevelével Klézsére érkezett Jerney János. Ekkor már nincs Moldvában Arduini püspök, visszatért szülőföldjére, Itáliába. Utóda a szintén olasz Paolo Sardi lett, aki Arduini elődei-
nek szellemében gondolkodott, amikor Ardui-

ni rövid életű magyar iskoláit románra cserélte fel. Petrás Jerneyen keresztül anyanyelvű oktatás lehetőségéhez kérte az Akadémia támogatását is. Jerney Pesten ezenkívül felvette még a csángók hazatelepítésének a gondolatát. Működése felkeltette a román nacionalisták figyelmét és a Sardi nyomán retrográddá vált egyházi vezetés figyelmét is. Petrás ettől kezdve húsz évig hallgat, 1848 és 1868 között nem küldött egyetlen levelet sem Pestre, inkább csendben végezte a dolgát. Ezalatt 1861-ben Magyarországon megalakult a Szent László Társulat, mely a Kárpátokon, tehát az akkori országhatárokon túli magyarság segélyezését tekintette feladatának. Ez a Társulat 1867-ben Imets, Veszely és Kováts nevű papok személyében küldöttséget indított útnak Moldvába. Klézsei látogatásuk eredményeként Petrás munkássága élete végéig összeforrt a Szent László Társulat tevékenységével. A Társulat segítő keze éppen Petrás révén ért el egész Bukarestig. Templomépítés és renoválás anyagi fedezete, berendezés, harang, könyvek és sok egyéb segítség Petrás aláírása révén érkeztek meg távoli rendeltetési helyükre. (A Társulat működése olyan reményeket ébresztett, hogy még 1930-ban is érkezett levél, mely Nagypatak, Ferdinánd és Kákova községek lakói számára magyar papokért és könyvekért esedezett!) A Szent László Társulatnak köszönhetően az 1870-es években ismét Petrás Ince János és Moldva felé fordult a magyar tudományosság érdeklődése. Olyan nagynevű tudósok keresték fel őt ezekben az években, mint Szarvas Gábor, Kunoss Ignác és Munkácsi Bernát. A Magyar Nyelvört alapító Szarvas Gábor nyerte meg Petrást a folyóirat számára. Írásai és gyűjtései ezentúl ott jelentek meg 1886. szeptember 6-án bekövetkezett haláláig, de óvatosságból nem saját nevén, hanem Rokonföldi álnév alatt.

Virt László

Következő számunkból:

Vass György: Ember és világmindenség
Baránszky Jób László Márai Sándorról
Csorba Győző köszöntése
Alexa Károly: Az öt (plusz egy) géniusz
Nyikolaj Bergyajev tanulmánya

Haza és nagyvilág

MÉRLEG Laptársunk végleg túljutott az átalakítással járó nehézségeken: olvashatóbb szedéssel, szebb külsővel, változatosabb elrendezéssel – és idejében jelent meg 1986. évi első két száma. Hans Urs von Balthasar, korunk egyik nagy teológusegyénisége jelentős helyet kap mindkét számban: az egyikben tanulmányát, a másikban egyik fő művének summáját olvashatjuk. – A két szám középpontjában korunk egyháza áll. Tanulságos a Karl Lehmann mainzi püspökkel folytatott beszélgetés. A Herder Korrespondenzben megjelent interjú már megjelenésekor élénk visszhangot váltott ki: hogyan él tovább a II. Vatikáni zsinat napjaink egyházában? Leonardo Boff ferences atya újra publikálhat. A hallgatás évében több könyvet is írt, amelyek most jelennek meg. Medard Kehl érdekes cikkben számol be a körülötte lezajlott vitáról. Hazai plébániáink számára is iránymutatásul szolgálhat Norbert Höslinger cikke: „Az Isten szava és az egyházi közösség”. A szerző arra keres választ, konkrét példák elemzésével, hogyan válhat valóban élő közösséggé, a Bibliából élő gyülekezetté egy mai egyházközség. A világegyház számokban című írás pedig az egyház jelenének statisztikai mutatóit közli – gazdag információs anyaga sokunk érdeklődésére tarthat számot. – A 2. szám vezető tanulmányában Piet Schoonenberg Istenre irányuló gondolkodásunk alakulását elemzi. Sok hitbeli kételyt és nehézséget eloszlathatnak az ilyen megközelítések. – Bizonyára sokan felfigyelnek a Victor Hugóról szóló kis írásra. Milyen volt kapcsolata a kereszténységgel, hiszen sohasem volt megkeresztelve, szülei pedig nem éltek egyházi házasságban? Hugo egész életében hadakozik az intézményes egyházzal, antiklerikális marad, de hisz Istenben, beszél róla, várja Őt. A püspöknek, aki ateistának nevezi, büszkén így felel: „Én vagyok a hívő, és te pap a hitetlen.” Végredeletében pedig ezt írja: „Visszautasítom az összes egyház imáját... De egy imát kérek minden embertől.”

KATOLIKUS SZEMLE Európa és magyarság sorsközössége foglalkoztatja római laptársunk idei két első számát. Somorjai Ádám A „másik Európa” keresztény gyökerei címmel számol be arról a római kollokviumról, amely Az egyház és a keresztény nép Kö-

zép-Kelet- és Észak-Európában a XIV–XV. században témával foglalkozott. A „másik Európa”: a Baltikumtól az Adriai-tengerig húzódó övezet népei és kultúrája. A lap közli neves történészünknek, Györffy Györgynek a kollokviumon elhangzott előadását a magyarok és Magyarország népeinek keresztény hitre térítéséről. Mindkét számban több cikk foglalkozik az országhatárainkon túl élő magyarok sorsával. Folytatják a „Félbemaradt reformkor” című sorozatukat: újabb adalékokat közölnek a KALOT történetéhez, s bemutatják a Széchenyi Népfőiskolát. – A 2. szám Buda visszavívásának 300. évfordulójára emlékezik Horváth Árpád, Bogyay Tamás, Szakály Ferenc, Matuz József és Juhász László kitűnő tanulmányaival. Az írások szerzői – Szakály Ferenc kivételével – a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom tavaszi kongresszusán (NSZK) adták elő témájukat.

SZOLGÁLAT A húsvéti szám középpontjában stilszerűen a feltámadás áll. Keresztény hitünk legfontosabb ténye ma ismét sokakat foglalkoztat. Laptársunk több oldalról közelíti meg a feltámadást. A korszerű teológiai-kritikai gondolkodást Weissnahr Béla írásából ismerhetjük meg. Végkövetkeztetése: „Jézus tanítványainak tanúbizonysága történelmileg hitelt érdemmel. Nyugodtan osztozhatunk meggyőződésükben, annál is inkább... mivel Jézus feltámadásának állítása nem tartalmaz semmit, ami értelmetlen lenne.” Farkasfalvy Dénes a biblia-kutatás felől közelíti a Máté-evangélium szövegeit, Péteri András cikke pedig a Feltámadással találkozók élményét elemzi. Ritkán tárgyalt témát választ Franz Dander: hogyan értelmezhetjük ma a Hiszekegy állítását: „alászálla poklokra”? A szám teljes terjedelmében közli a második rendkívüli szinodus zárónyilatkozatát. Péter-Pálra megjelent számuk súlyponti témája a barátság. Az alaphangot Nemesszeghy Ervin tanulmánya üti meg, megrajzolva az emberekkel való barátság főbb koordinátáit, történelmi sajátosságait és az Istenhez fűződő barátság körvonalait. Emberszeretetünk éltető forrása Isten szeretete. Szigeti Miklós az Ószövetségben elemzi Istenhez fűződő barátságunkat, Szentmártoni Mihály viszont a Lélektan felől közelít a barátság kérdéséhez. Külön tanulmányok foglalkoznak a barátság és a szerelem kérdésével, illetve a barátság, szerelem és a coelibátus viszonyával is. Az egyház szavaként ezúttal II. János Pál pápának nagycsütörtöki levelét olvashatjuk.

Levelek – válaszok

Jobb papíron Több olvasónk is örömmel közönte meg, hogy július óta lapunk változatlan áron, de lényegesen jobb minőségű, fehér papíron jelenik meg, s ezáltal szebbé, sokkal könnyebben olvashatóbbá vált. „Végre a Vigilia sem csúnyálkodik egymagában a többi folyóirat között”, „köszönöm, hogy így már nehézség nélkül el tudom olvasni lapjukat, még a Naplót is” – írják. – A jobb minőségű papírra való áttérést a Soros-MTA ösztöndíj tette lehetővé, amelyet erre a célra kérvényezett és kapott meg lapunk. Olvasóinkkal együtt mi is hálásan köszönjük az Alapítvány támogatását. – Anyit még hozzátennénk olvasóink tájékoztatására, hogy az ösztöndíj egy évre szól; hosszú távon magunknak kell gondoskodnunk a meglehetősen magas árkülönbség előteremtéséről. Ebben olvasóink is segíthetnek avval, hogy ismerőseinknek figyelmébe ajánlják a Vigiliát, s előfizetőket toboroznak lapunknak.

Fokoláre Júliusi számunkban Tomka Ferenc a Fokoláre mozgalmat és alapítóját, Chiara Lubichot mutatta be. Többen megkérdezték, honnan ered és mit jelent a „Fokoláre” szó. A mozgalom Olaszországból indult, nevéül az olasz „focolare = tűzhely” szót választotta: minden közösségüknek az égő szeretet tűzhelyévé kell válnia. Más nyelvekben egyébként a szó egyéb származékait is használják: a közösségek férfitagjainak neve „focolarino”, női tagjaié „focolarina”, többes számban „focolarini”.

Ifjúsági sajtó S. P. budapesti olvasónk a Kortárs hasábjain az ifjúság és gyermekirodalomról folyó vitára hívja fel figyelmünket. Örömmel üdvözlö a „kendőzetlen igazmondást”, a „számvetést”, az „ami van” feltárását. Teljesen egyetértünk avval, amit e sajtóvitához hozzáfűz: egyházunknak is minden erejével azon kell lennie, hogy fiataljaink megtalálják életük értelmét, megerősödjenek hitükben és emberségükben, s elkötelezzék magukat övéik, nemzetük, az emberek szolgálatára. Olvasónknak abban is igaza van, hogy az emberformálás eszközei között ma már igen fontos szerepe van a sajtónak és a könyvnek. – Azt írja, hogy Lékai bíboros úrhoz fordult javaslatával: szükség volna egy keresztény szellemű ifjúsági lapra. „Gyermekeinket, fiataljainkat is formálni kellene a meglevő lehetőségek mellett a sajtó vonalán is. Jól szerkesztett és jól megírt sajtó alkalmas volna annak bemutatására,

hogy a keresztény elveknek hogyan kellene megvalósulniuk az életben.” – Javaslatát igen fontosnak és megszívlelendőnek tartjuk, a megoldás azonban meghaladja illetékességi körünket. Lékai bíboros úr válaszevelét idézhetjük: „Amit levelében leírt, amit megoldásként javasolt, azzal a magam részéről egyetértek. A megvalósítás lehetőségénél azonban figyelembe kell venni reális körülményeinket és adottságainkat. Az első, kezdeti lépést jelentette, hogy az Új Ember már évek óta helyet biztosít a gyermekek részére szóló írásoknak.”

Vigilia-könyvek Többen érdeklődnek, milyen Vigilia-könyv jelenik meg legközelebb, és mikor. Mint előző számunkban már jeleztük, ÖRÖKTŰZ címmel jelentetünk meg válogatást századunk magyar Isten-kereső elbeszéléseiből. A kötet előszavát Vajda Endre írta, ezt e számunkban közöljük. A könyv előreláthatóan november végére jelenik meg, s karácsonyi ajándékuul szánjuk olvasóinknak. Előjegyzéseket a Kiadóhivatal vesz föl rá. A tél folyamán még egy füzettel szeretnénk meglepni olvasóinkat. Az elmúlt évek egyik könyvsikere volt egy ismeretlen középkori angol misztikus írása a szemlélődésről. A több országban népszerűvé vált könyvecskét magyar fordításban jelentjük meg Hans Urs von Balthasarnak a keresztény elmélkedésről írt tanulmányával együtt. – Még mindig sokan keresik az Innen és túl című versgyűjteményt. A két évvel ezelőtt megjelent kötet napok alatt elfogyott, kérésüknek csak újabb kiadással lehetne eleget tenni.

Plébánia-építés Olvasóink visszajelzései szerint sokan szívesen, kíváncsian és együttérzéssel olvasták a plébániát építő plébános naplóját (1986. január). M. I.-né valóságos kis tanulmányban fejtette ki, mennyire fontos szerepet tölt be a plébánia közössége az egyház életében, s milyen fontos, hogy arra alkalmas pap lássa el a plébánia vezetését. Valóban: örömmel szemlélhetjük megszépülő templomainkat, s új templomok építésének is tanúi lehetünk. S aki a kulisszák mögé lát, tudja azt is, mennyi pénzbe, munkába, áldozatba, fáradozásba kerül mindez. Hányan vesznek részt önként, társadalmi munkában egy-egy ilyen építkezésben! A templomukért-egyházukért munkát, áldozatot vállalók összefogása, egy közösségbe összeforrása még a betonból-téglából emelt épületnél is nagyobb érték, hiszen az Egyház, Isten temploma – mi vagyunk: belőlünk, eleven építő-kövekből épül föl.

1986
ANNÉE LI.

vigilia

OCTOBRE–OKTOBER
OCTOBER

Revue mensuelle – Monatsschrift – Rédacteur en chef – Chefredacteur LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1 – Abonnements pour un an – Abonnement für das Jahr 25.– US dollar

RÉSUMÉ

Le thème fondamental de ce numéro est l'univers des valeurs humaines. Dans son étude: „Notre passé a-t-il un avenir?“ Adriaan Peperzak, professeur à Nijmegen analyse le changement des valeurs. Appuyant par des exemples de la démocratie et de la sexualité, il présente l'homme épuisé de notre temps, l'homme qui a pour l'idéal principal l'hédonisme. C'est par les yeux du sociologue que Gyula Morel examine le changement des valeurs et il essaie de prouver que les valeurs changeantes présupposent l'invariable, la transcendance. István Kamarás publie le résultat d'une enquête: mille personnes ont répondu à la question qu'ils pensent de l'homme. Les études littéraires contiennent une commémoration du centenaire de la naissance d'Árpád Tóth (László Rónay), ainsi que l'introduction (Endre Vajda) au prochain livre de Vigilia, une anthologie des récits hongrois de ce siècle, cherchant Dieu. Dans la série des philosophes chrétiens russes, cette fois la parole est à Sergij Bulgakov. A l'entrevue notre partenaire est dr. Robert Frenkl, professeur à l'Ecole Normale d'Education Physique, il raconte ce que la Bible lui signifie.

INHALT

Hauptthema unserer Nummer ist die Welt der menschlichen Werte. Professor Adrian Peperzak aus Nijmegen analysiert in seinem Essay, „Hat unsere Vergangenheit eine Zukunft?“ die Änderung der Werte. Am Beispiel der Demokratie und der Geschlechtlichkeit schildert er den müden Menschen unseres Zeitalters, dessen Hauptideal der Hedonismus ist. Gyula Morel untersucht die Wandlung der Werte mit dem Auge des Soziologen, und beweist dass die sich ändern den Werte des Unveränderliche, das Transzendente voraussetzen. István Kamarás veröffentlicht das Resultat einer Rundfrage: tausend Personen antworteten darauf was sie vom Menschen denken. In literarischen Theil gedenken wir den vor hundert Jahren geborenen namhaften Dichter Árpád Tóth (László Rónay), und publizieren die Einleitung eines in nächster Zukunft erscheinenden Vigilia-Bandes (Endre Vajda), der eine Auswahl von nach Gott suchenden Erzählungen unseres Jahrhunderts beinhaltet. In der Serie der christlich-russischen Philosophen spricht diesmal Sergij Bulgakow. Gesprächspartner der Vigilia ist diesmal Dr. Robert Frenkl, Professor an der Hochschule für Körperkultur.

CONTENTS

The world of human values is the main subject of this number. In his study with the title: „Does our past have a future?“ Adriaan Peperzak, professor in Nijmegen, analyses the changes in these values. By taking democracy and sexuality as an example, he points out the weary man of our times, whose chief ideal is hedonism. Gyula Morel examines the changes in the values with the eyes of a sociologist and proves that changing values suppose the unchangeable: the transcendental. István Kamarás publishes the results of a fact-finding survey, where a thousand people replied to the question: What do you think man is? In our literary studies we commemorate the 100th anniversary of the birth of Árpád Tóth, a Hungarian poet (by László Rónay) and publish the Introduction to our Vigilia volume which will appear in the near future (by Endre Vajda). The volume includes a selection of Hungarian God-seeking short stores, written in this century. In our series on russian Christian philosophers, Sergij Bulgakov is introduced this time. Our interlocutor in our Interview is, on this occasion, Dr. Robert Frenkl, professor at the School of Physical Education, who tells us what the Bible means to him.

